

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецька обласна військова адміністрація
Чернівецька обласна рада
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
Чернівецька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

XIV БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 27 – 28 жовтня 2023 р.

Чернівці – 2023

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецька обласна військова адміністрація
Чернівецька обласна рада
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
Чернівецька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

XIV БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 27 – 28 жовтня 2023 р.

Чернівці – 2023

УДК: 94(477) (063)

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 1 від 29.09.2023 р.).

XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Чернівці, 27 – 28 жовтня 2023 р. / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2023. 227 с.

У збірнику тез учасників конференції на основі сучасних методологічних підходів розглядаються актуальні питання історичного минулого Буковини та Північної Бессарабії, історії України, історіографії, джерелознавства, історичної й політичної регіоналістики та етнології.

УДК: 94(477) (063)

Редакційна колегія:

Голова: проф. О.В. Добржанський.

Члени: проф. М.К. Чучко, проф. Ю.І. Макар, доц. М.Р. Гуйванюк (відповідальний секретар), доц. Г.М. Скорейко, асист. Т.Р. Ковалець, асист. О.В. Руснак, асист. Н.М. Христан.

Рецензенти:

Юрій М.Ф. доктор історичних наук, професор.

Райківський І.Я. доктор історичних наук, професор.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ

Калініченко Віталій, Пилипець Валерія Скроневі кільця зі слов'янських пам'яток Буковини	9
Пивоваров Сергій, Калініченко Віталій Елементи клинкової зброї з Чернівського городища XIII ст.: нові знахідки	11
Ільків Микола Археологічні старожитності Північної Буковини на австрійських картах останньої третини XVIII ст.	14
Gumenâi Ion S.S. Cușnicov și problema proprietăților din gaiaua Hotinului	17
Ротар Оксана Польсько-литовська гусарія під Хотиним: з історії битви 1673 р.	19
Драгомирецька Оксана Ктиторський портрет великого гетьмана литовського Михайла Казимира Паца: з приводу іконографії Хотинської битви 1673 р.	22
Бабчук Сергій Вплив пожеж на зовнішній вигляд міста Чернівці у другій половині XVIII та першій половині XIX ст.	25
Дейнека Михайло Німецький вплив на Буковину до XIX ст.	27
Безаров Олександр «Єврейська присяга» у судовій практиці Російської імперії у XIX ст. (за матеріалами Хотинського повітового і земського судів)	29
Чучко Михайло Матримоніальні зв'язки родин буковинських православних священників Ганицьких, Козаків та Тимінських в XIX – на початку XX ст.	32
Добржанський Олександр Взаємини А. Ончула з представниками українського національного руху на Буковині на початку XX ст.	35
Ільків Марія Творча спадщина Анни Кіслінгер в колекції Чернівецького обласного художнього музею	39
Дутчак Інна Питання національної самоідентифікації у середовищі української молоді Буковини на рубежі XIX – XX ст.	42

Шуршикова Кароліна Становище румунів під час російської окупації Буковини 1914 р.	44
Слюсар Олег Поховання на «цвинтарі героїв» міста Чернівці в період Першої світової війни (на матеріалі книги поховань римо-католицької парафії міста Чернівці 1915 – 1933 рр.)	46
Темофійчук Юрій Омелян Попович та його роль у встановленні української влади на Буковині у 1918 р.	48
Дробіна Лілія, Яценюк Галина Діяльність урядів Галичини і Буковини направлена на об'єднання українських земель (1918 – 1919 рр.) (на основі спогадів галицького дипломата Лонгіна Цегельського)	51
Стасюк Олександра Перший радянський електоральний досвід населення Буковини	55
Богачик Тамара Становлення системи шкільної освіти Чернівецької області у 1940 – 1941 рр.	58
Коняєва Карина Депортація ромів Буковини та Бессарабії до Трансністрії	60
Комарніцький Олександр, Комарніцька Людмила До питання про закриття Чернівецького педагогічного інституту у середині 50-х рр. ХХ ст.	63
Шилюк Олег Скарби університетської книгозбірні: формування цифрового краєзнавчого контенту	66
Семенюк Микола Походження назви поселення Рогізна	68
Чebаник Віталій Особливості політичного простору Чернівецької області на рубежі ХХ – ХХІ ст.	70
Струтинський Владислав Культурно-просвітницькі та наукові проекти національних громад краю та їх вплив на поглиблення співпраці Буковини з регіонами сусідніх країн	73
Іванчук Марія Історико-краєзнавчий вектор у практичній діяльності вчителя початкових класів	77

КРАЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

Скакальська Ірина Персоналістика в регіональній історії	80
--	----

Ревага Наталія Історичне краєзнавство та його значення (на прикладі села Комарівка на Переяславщині)	83
Майоров Володимир Розвиток просторової компетентності учнів ЗЗСО через інтерактивні заняття з історії у краєзнавчому музеї	85
Булига Олександр Перший православний період Почаївської обителі (1597 – 1712 рр.): вплив суспільних подій на монастирське становлення	88
Шевченко Андрій Земельні реформи румунського уряду у Буджаку другої половини XIX ст.	90
Галемчук Світлана Формування залізничної інфраструктури на Галицькій Гуцульщині в кінці XIX – на початку XX ст.	92
Королько Андрій Українська приватна гімназія руського (українського) педагогічного товариства у м. Городенка (1909 – 1914 рр.): становлення та практична діяльність ...	95
Гуйванюк Микола Костянтина Малицька у взаєминах з січовим рухом Галичини й Буковини на початку XX ст.	99
Бойда Андрій Родинне походження Василя Порайка (1888 – 1937 рр.)	101
Олійник Сергій, Шолк Олександр Участь Роберта Кніттля та Карла Шльосера у жовтневих боях Української Галицької Армії з денікінцями	104
Доброчинська Валентина Галичани в культурно-освітньому житті Рівного (1921 – 1939 рр.)	106
Власюк Ігор Боротьба органів більшовицької влади Волинської губернії з проституцією у середині 1920-х рр.	109
Руснак Олександр Реформи адміністративно-територіального устрою на Буковині у міжвоєнний період	11
Бабіч Олександр Приналежність до окремих етнічних груп, як фактор виживання в умовах окупації (Одеса 1941 – 1944 рр.)	113
Шульга Світлана До питання про участь волинських чехів у Русі опору (1939 – 1945 рр.)	116
Райківський Ігор, Палійчук Іванна Ольга Ільків – зв’язкова Романа Шухевича: штрихи до політичного портрету	119

Луцик Владислав Методи боротьби радянської агентури проти націоналістичного підпілля на Станіславщині у другій половині 1940-х рр. – першій половині 1950-х рр.	122
Паска Богдан «Справа педагогів»: розправа радянського режиму над прикарпатськими вчителями-патріотами наприкінці 1950-х рр.	126
Ципуга Андрій Взаємини Опанаса Заливахи із київськими шістдесятниками в першій половині 1960-х рр.	128
Філіпович Мирослава Становище церкви на Волині (1960 – 1980 рр.)	130
Притулюк Василь Охорона культурної спадщини українсько-польського порубіжжя початку 90-х рр. XX ст. (на прикладі церковної архітектури)	133
Пятницькова Ірина Знищення Росією історико-культурної спадщини Бахмута	135
Пунько Алла Шовковичний парк – окраса міста Слов'янськ	138
Мігальчан Ірина Дівоча коса як елемент духовного багатства українців	140

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Трубчанінов Сергій, Кравчук Володимир Маловідоме англomовне джерело до історії України кінця XVI ст.	144
Федорук Андрій Битва під Віднем (1683 р.) у висвітленні «Літопису Самовидця»	146
Христан Назарій Regis Russiae в історичній концепції Михайла Грушевського	149
Глібіщук Микола Перспективи вивчення міської історії для українських дослідників Першої світової війни	151
Кушнір Микола Статути єврейських товариств другої половини XIX – початку XX ст. як історичне джерело	154
Rus Dorin-Ioan Nachlass Raimund Friedrich Kaindl des Universitätsarchivs Graz	156
Gorzelana Joanna Pole tematyczne historii w opowiadaniach «Gwarili na Bukowinie» Zygryda Seula	159

Мінаєва Тетяна, Мінаєв Андрій Періодичні видання Союзу визволення України	160
Карнатовський Андрій Періодичні видання подільського краю під час російсько-польсько- української війни	163
Стародубець Галина Формування образу «ворога народу» мовними засобами пресових видань Волині початку 1930-х рр.	165
Ксенчук Олег Документи ЦДАВО України про науково- дослідну роботу викладачів та студентів Чернівецького медінституту на початку 50-х рр. XX ст.	168
Точиліна Ірина Західні області Української РСР у соціально-економічній політиці більшовиків XX ст.: історіографічний аналіз	170
Перегінчук Марія Опозиційна поезія у самвидавному часописі «Український вісник» (1970 – 1972 рр.)	173

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Филипчук Олександр Русь і Свята Земля в час Хрестових походів: ідеї та їх трансляції	177
Ковалець Тарас Репетиція 1625-го: організація комісії для приборкання Війська Запорозького у маловідомій річпосполитській кореспонденції 1623 р.	180
Маркевич Оксана Конфіскаційна політика Російської імперії як управлінський механізм «приборкання» польської шляхти (на матеріалах Волинської губернії кін. XVIII ст.)	182
Хома Вікторія Становище дітей в прифронтовому регіоні Східного фронту в роки Першої світової війни	184
Юрій Михайло Особливості становлення української нації в складі Російської та Австро-Угорської імперій	187
Фечко Іван Трансформація відносин між німцями- колоністами та радянською владою в умовах утвердження сталінського тоталітарного режиму(1933 – 1945 рр.)	189

Піддубний Ігор Заходи органів правопорядку королівства Румунії з підтримання безпеки в умовах територіальних втрат	191
Скорейко Ганна «Діти Голодомору 1946 – 1947 рр.»: як вижити? (на матеріалах усних оповідей)	194
Богуцька Оксана Умови утримання жінок-політв'язнів у радянських таборах	197
Макар Віталій Імміграційна політика як форма демографічного розвитку Канади	200
Герегова Світлана Сторінки історії українського народу в авторській інтенції митця Ярослава Паладія	202
Макар Юрій Наслідки <i>Маніфесту до українського народу</i> ... для самого українського народу	205
Каліщук Оксана Україно-польські історичні суперечки у нових геополітичних реаліях	207
Карпо Василь Українсько-румунські відносини в умовах російської військової агресії	211
Нечаєва-Юрійчук Наталія Інформаційна політика ЄС: досвід протидії російській дезінформації та пропаганді ...	214
Парамонов Денис Арабо-ізраїльський конфлікт, як досвід у російсько-українському протистоянні	215
Стрільчук Людмила Гібридність російської агресії щодо України (на прикладі сучасної інформаційної війни)	218
Зигула Аліція Роль України у новій архітектурі безпеки в регіоні	221
Зуляк Іван, Кулик Соломія Функціонування Центральної школи митної варті в Гурі Кальварії (1925 р.)	223
Бестанчук Яна Формування репресивних методів впливу на місцеве населення на території повоєнної чернівецької області 1944 – 1945 рр.	225

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ

Віталій Калініченко *(Чернівці)*,

Валерія Пилипець *(Чернівці)*

СКРОНЕВІ КІЛЬЦЯ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК БУКОВИНИ

Дослідження прикрас, виготовлених слов'янами в межах VIII–X ст., є важливою частиною археологічних досліджень цього періоду. Вивчення ювелірних виробів надає можливість здобути цінну інформацію про конкретну слов'янську культурно-історичну спільноту у цей період. Це також допомагає відслідкувати зв'язки з сусідніми народами, виявити елементи запозичень в інших етносів та проводити картографування артефактів, що може стати в допомозі вивчення міграцій окремих племен або племінних груп.

В останні роки під час археологічних досліджень поселення біля с. Рідківці (ур. Стара Рогатка) було виявлено значну колекцію ювелірних виробів. Ця археологічна пам'ятка, яка складається з городища і поселення, була відкрита С. Пивоваровим і Л. Михайлиною у 1999 р. Це вкрай рідкісне явище для межиріччя Верхнього Пруту і Середнього Дністра, де ювелірні прикраси такої кількості та різноманітності раніше не виявлялися. Іншою особливістю є те, що знахідки скроневих кілець на археологічних пам'ятках VIII–XI ст. є рідкісними. Ці предмети відрізняються своєю унікальністю і різноманітністю та нечасто бувають відкритими дослідниками на різних локаціях Європи. На даний момент з Рідківецького поселення відомо близько 10 екземплярів скроневих кілець різних типів.

Окрему увагу хотілося б присвятити скроневому кільцю, яке було знайдене у 2018 р. Це бронзова підвіска, яка залишилася майже цілком збереженою, за винятком верхнього дротика для кріплення. Конструктивно-морфологічні параметри прикраси наступні: загальна ширина – 2,4 см; загальна висота – 2,5 см; маса виробу – 1,9 г. З нижньої частини відсутній лише верхній дротик для кріплення. Ця підвіска має лунницеподібну форму і прикрашена зигзагоподібним орнаментом та рядами зерен, які облягають основу в кільці. У центрі підвіски розміщений хрест, а з обох боків від нього виступають три хрестоподібні відгалуження. Ці прикраси, як вважається, виготовлялися шляхом лиття по

восковій моделі. Для їх форми притаманні наступні особливості: розширення дужки прикраси у нижній частині на зразок лунниці, але рогами догори, її перехід у зірчасту підвіску та прикрашання поверхні рельєфними виступами або ж псевдозерню.

Скроневі кільця з пам'ятки добре вписуються в типологію «пастирських» прикрас. Перша з них виготовлена, очевидно, із білону, близька за формою до «класичних» типів і може бути віднесена до I типу і I підтипу «пастирських» сережок за класифікацією О. Айбабіна. Складніше визначити тип другої сережки із хрестоподібним закінченням, яка виготовлена із бронзи. Орнамент на основі виробу представлений прямими лініями, а на підвісці – концентричними колами.

Надзвичайно цікавою в прикрасі з Рідківців є хрестоподібна нижня частина, яка може свідчити про поширення або знайомство з християнством власника виробу. Окрім того, на пам'ятках великоморавського часу в Словаччині, на пам'ятках Нітранського князівства подібного типу підвіски трапляються різної форми і орнаментатії як основи, так і закінчення. Це говорить про тісні зв'язки між слов'янами з Моравії та Нітранського князівства.

Два наступні скроневі кільця практично не відрізняються одне від одного. Вони різняться лише наявністю в однієї прикраси перемички у вигляді псевдозерні, яка з'єднує лунницеподібну основу та овальне закінчення. Дані ювелірні прикраси відрізняються від попередніх декількома значущими аспектами. По-перше, важко визначити, чи зернь на лунницеподібній основі є справжньою чи псевдозерню. По-друге, особливу увагу привертає нижня хрестоподібна підвіска. Загалом, зазначимо, що подібність до описаних вище скроневих підвісок виявлена у знахідках з поховання № 363 у Боровцях (Словаччина) і поховання № 158 у Султані (Болгарія).

Дослідниця Д. Сташшикова-Штуковська, провівши аналіз матеріалу зі Словаччини та Болгарії, дійшла висновку, що подібні прикраси датуються VI–VIII ст. Болгарський археолог Р. Рашев вказав, що вони користувалися популярністю в населення до початку IX ст. і походили безпосередньо з Візантії.

Якщо розглянути окремо кожен структурний елемент знахідки з Рідківців, то можна відзначити, що як лунницеподібна основа, так і хрестоподібне закінчення відрізняються від раніше описаних

аналогій перш за все орнаментом. На самій основі присутній орнамент, який є характерним для лунницеподібно-зірчастих скроневих підвісок X ст., подібних до тих, що знайдені в Діюшвельд-Естергомі, Нових Бановцях та інших місцях. Таким чином, можна дійти висновку, що для більш докладного аналізу прикрас цього типу необхідно враховувати кожен структурний елемент і знахідку з Рідківців можна датувати періодом приблизно IX–X ст.

Асортимент прикрас, знайдений на Рідківському поселенні, в наш час є одним із найбільш чисельних в Україні. Вони знаходять свої аналоги також в інших культурних контекстах артефактів, зокрема у старожитностях Великої Моравії, Нітранського князівства, Візантії, Болгарії та Угорщині. Дослідження Рідківського поселення має намір продовжитися в майбутньому, що допоможе відповісти на численні питання щодо соціально-політичного та культурного розвитку населення цього регіону у VIII–X ст.

Сергій Пивоваров (Львів),
Віталій Калініченко (Чернівці)

ЕЛЕМЕНТИ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА XIII ст.: НОВІ ЗНАХІДКИ

Серед найважливіших аспектів, що проливають світло на розвиток військової справи в тому чи іншому регіоні, є ті, які пов'язані безпосередньо з питаннями зброєзнавства. Саме предмети озброєння виступають тим визначальним чинником, який дозволяє охарактеризувати військову культуру місцевого населення, простежити його взаємозв'язки та взаємовпливи з іншими територіями. Одним із регіонів, де прослідковуються подібні тенденції є територія Сиретсько-Дністровського межиріччя. Досить важливим і водночас недостатньо вивченим хронологічним відрізком на вищезазначених теренах є період XII – першої половини XIII ст. Саме в цей час військова справа як в Європі, так і на землях Русі входить у новий етап свого розвитку. Важливе значення для розуміння розвитку військової справи має розгляд окремих видів предметів озброєння, їх деталей. Ця робота дає змогу глибше зрозуміти питання та проблеми, пов'язані

передусім із військовою культурою, що формувалася в тому чи іншому регіоні.

За останні роки досить цінними знахідками, які трапилися на Чорнівському городищі і відносяться до клинкової зброї, є три залізні наконечники піхов мечів. В історіографії вони отримали назву «U»-подібних, оскільки переважна більшість наконечників піхов мечів даного типу за формою жолобчастих окантовок схожі на літеру «U». Наконечники піхов мечів з різних територій діляться на різні групи відповідно до місцезнаходження археологічних знахідок. Оскільки ареал дослідження охоплює в цілому Центральну та Східну Європу, ми вважаємо за доцільне поділити їх на дві великі групи. До першої з них відносяться литі бронзові наконечники, характерні для Балтійського регіону, починаючи з епохи вікінгів і закінчуючи XIII ст. До другої групи відносяться виготовлені з заліза «U»-подібні наконечники піхов мечів, які були досить широко поширені по всій Європі у романський період (XI-XIII ст.). Саме наконечники піхов даної групи і були виявлені на території Чорнівського городища. На жаль, на даний момент узагальнюючих праць по романських наконечниках піхов немає, що значно ускладнює датування знахідок та пошук їх аналогій. Відзначимо, що археологічна джерельна база щодо «U»-подібних наконечників піхов є достатньо бідною, тому кожна нова знахідка потребує детального та скрупульозного аналізу, що дасть можливість узагальнити археологічний матеріал. Іншими джерелами дослідження «U»-подібних наконечників піхов є іконографічний матеріал, який дозволяє на основі аналізу зображень на мініатюрах, печатках, архітектурних пам'ятках простежити приблизний хронологічний період побутування подібних наконечників на різних територіях середньовічної Європи.

Перший «U»-подібний наконечник піхов був знайдений у районі кліті № 9 (за нумерацією І. Возного). Металографічний аналіз знахідки не проводився. Він залізний, сильно корозований, деформований, являє собою фактично суцільне з'єднання жолобчастих окантовок у верхній частині, які звужуються донизу та автоматично з'єднуються. На лицьовій стороні частині внизу жолобки з'єднуються паралельно. Наконечник пошкоджений у верхній частині з'єднання потовщених лівої та правої частин

відсутністю (пошкодженістю) лівої перемички із заднього боку та абсолютною відсутністю перемички з переднього боку. Першопочатковий вигляд верхнього з'єднання являв собою залізні перемички, які склалися з двох частин. Ліва жолобчата окантовка наконечника дуже пошкоджена. Важливо, що на лицевій стороні збереглися по 6 внутрішніх півкруглих заглибин на лівій і правій жолобчастих окантовках, що свідчить про їх першопочаткове з'єднання кількома залізними деталями, які знаходилися паралельно одна одній. Кількість їх могла бути різною. Найбільш ймовірно, вони виконували допоміжні скріплювальні функції наконечника при його закріпленні до піхов меча. Загальна довжина виробу – 15,4 см, маса знахідки становить 69 г. Другий «U»-подібний наконечник піхов був знайдений у районі кліті № 7. Металографічний аналіз знахідки також не проводився. Він залізний, сильно корозований, деформований, являє собою фактично суцільне рівне з'єднання жолобчастих окантовок у верхній розширеній частині виробу, які звужуються до низу. Довжина знахідки становить 10,6 см, маса виробу становить 34 г. Третій «U»-подібний наконечник піхов був знайдений у районі кліті № 1. Металографічний аналіз знахідки також не проводився. Він залізний, сильно корозований, дещо деформований, являє собою з'єднання у нижній частині двох жолобчастих окантовок, яке збільшується (потовщується) вгору та завершується фігурними круглими виступами, які суцільно з'єдані з жолобчастими окантовками з невеликою ямкою між закінченням жолобка та круглим кріпленням. Загальна висота виробу – 5 см, маса становить 20 г. Як було сказано вище, археологічних знахідок «U»-подібних наконечників піхов мечів виявлено порівняно небагато, тому для визначення хронології хотілося б звернути увагу на інші знахідки з городища. Перш за все відмітимо, що нумізматичний матеріал, виявлений на пам'ятці (4 візантійські монети періоду 1197-1246 рр. та 4 угорських брактеати Бели IV (1225-1235 рр.) дозволяє датувати наконечники піхов мечів першою половиною – серединою XIII ст. Інші датуючі речі з городища – знахідка перстня з геральдичним зображенням знака Рюриковичів, який відноситься до 1252-1256 рр. дозволяє підвищити хронологічні рамки побутування «U»-подібних

наконечників піхов мечів на теренах Сіретсько-Дністровського межиріччя до початку другої половини XIII ст.

Таким чином, виявлені елементи деталей мечів з Чорнівського городища є досить важливими та цінними знахідками не лише для регіону Сіретсько-Дністровського межиріччя, а й для усїєї Східної Європи, оскільки дозволяють простежити рівень впливу західноєвропейської військової культури на місцеве населення та Галицько-Волинське князівство в цілому. Знахідки «U»-подібних наконечників піхов мечів, знайдені на Чорнівському городищі, свідчать про поліетнічність, поєднання та взаємозв'язки різних військових культур, що було надзвичайно прогресивним в еволюції військової справи у Європі в XII-XIII ст. Предмети озброєння, виявлені на Чорнівському городищі виступають еталонними, так як дозволяють проаналізувати різноетнічні військові культури та їх вплив на окремі території і населення в цілому, простежити їх взаємозв'язки та взаємовпливи.

Микола Ільків (*Чернівці*)

АРХЕОЛОГІЧНІ СТАРОЖИТНОСТІ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ НА АВСТРІЙСЬКИХ КАРТАХ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVIII ст.

Важливим історичним джерелом для вивчення минулого західноукраїнських земель, особливо в ракурсі краєзнавчих студій, є карти першої військової зйомки монархії Габсбургів, відомі також як йозефінські карти чи т.зв. карти Ф. фон Міга. Довгий час вони були секретними, донедавна не публікувалися й через це залишалися важкодоступними для науково-дослідницького вжитку. Навіть за таких умов карти Буковини привернули увагу істориків та краєзнавців уже наприкінці XIX ст. (Д. Веренка, Д. Олінеску, Й. Полек), а після опрацювання фондів Военного архіву у Відні й інших зібрань, і повноцінних публікацій карт Галичини та Буковини впродовж останніх десятиліть, закономірно почали з'являтися нові тематичні праці. З-поміж таких невідомі спеціальні спроби інвентаризації відображених на мапах археологічних об'єктів та їх ідентифікації з відомими пам'ятками в межах північної частини Буковини.

Для початкового етапу вирішення цього питання опрацьовано низку мап 70-80-х рр. XVIII ст.: Генеральну карту Буковини (1774 р.), дві редакції Зведеного нарису Буковини з 71 секції (1775 р.), План дистрикту Буковина з 72 секцій (1778 р.) з окремими листами іншої редакції цієї мапи, Топографічну карту дистрикту Буковина (1790 р.). На картах регіону знайшли відображення такі археологічні об'єкти, які чітко фіксувалися візуально, а також могли мати певне значення з воєнної точки зору, слугувати, наприклад, потенційним оборонним рубежем, контролювати шляхи сполучення чи бути орієнтиром на місцевості. На картах зафіксовано загалом близько сотні об'єктів – переважно укріплень і курганів. З них відносно надійно виділено рештки півсотні укріплень, які позначені у вигляді різних фігур та ліній чорного кольору. Відносно значні рештки укріплень нанесені жирною і тонкою лініями (очевидно, вал-рів), тоді як менші лінії оборони позначені однією тонкою лінією.

Вже на карті 1774 р. зафіксовано з десятків об'єктів: Хотинська фортеця; 3 редути (?) західніше м. Хотин; Цецинський замок (Altes Schloss Zetzina?); городище Рухотин (Alte Schantz); городище Корнешти (Alte Schantz); городище Ленківці (Чернівці); укріплення Самушина; укріплення на пагорбі Hartuza (Alte Schantz, Fontina Schantz); давня майстерня з виготовлення скла (Alte Glasshütte; Гордівці, уроч. Скло?). За робочу основу взято найбільш детальну карту масштабу 1:28800 – «Plans des Bukowiner Districts besteing in 72 Sections welche in denen Jahren 1773, 774 und 775, von einem Departement des Kaÿs: Königlische General Staabs geometrisch aufgomenen worden». Вже на титульному аркуші зображено оборонну, житлову й культову забудову. Висловлювалася думка, що це Стамбул, однак з упевненістю можна констатувати, що насправді тут досить реалістично передано Хотин і Брагу (замок, фортеця, мечеті тощо). На основі опрацювання мап, сформовано попередній перелік укріплень відповідно до послідовності листів-секцій: Брідок (позначене двічі (?), ймовірно, укріплення нового часу, яке прикривало переправу через р. Дністер); Самушин (укріплення північної частини населеного пункту); Горішні Шерівці (городище РЗВ та слов'яно-руського часу); Рухотин (в районі Rojana Blesÿ?); Рухотин (в районі Rojana Rochatine pole, оборонна лінія); Рухотин (великого

розміру городище скіфського часу); Грозинці (східна частина укріплень слов'янського городища); Ржавинці (лінійне укріплення, яке перекриває дорогу через поляну Narbutza); Рухотин (городище скіфського та слов'янського часу Корнешти-Замчище); Гордівці (Траяновий вал); Гордівці (східніше села, лінійне укріплення, що відмежовує великий мис між Дністром і струмком-притокою); Пригородок (західніше села, лінійне укріплення, що відмежовує мис на березі Дністра); Пригородок (городище княжої доби); Рукшин (8 редутив періоду російсько-турецьких воєн, ймовірно, 1769 р.); Хотин (замок і фортеця; оборонна лінія міських укріплень; 2 передові кріплення на зразок люнетів); Недобойці (лінійне укріплення південніше 3 курганів, на перехресті 8 доріг); Коритне (інкастельований храм?); Карапчів (середньовічне городище Городок); Карапчів-Вали (городище Город); Верхні Станівці (городище РЗВ та слов'янського часу); Костинці (городище РЗВ та слов'яно-руського часу); Волока (північніше села, кільцевий вал?); Ревне (городище РЗВ та слов'янського часу Царина і південніше); Ревне (в лісі, на вершині 532 м, візуальним обстеженням на місцевості укріплень не зафіксовано, тому, ймовірно, помилково південніше позначено відоме городище РЗВ та слов'янського часу в однойменному урочищі); Біла (городище РЗВ та слов'янського часу); Біла (південніше, на мису правого берега р. Сторожинець, візуально укріплень не зафіксовано); Чернівці (слов'янське городище Червона Глина); Чернівці (2 фортифікаційні оборонні лінії в районі Жучки); Чернівці (укріплений двір на високому мису в районі вул. Синагоги?); Чернівці (фортифікації на височині Габсбург, новий час); Чернівці (городище Ленківці княжої доби й нового часу); Чернівці (руїни замку на г. Цецино); Ставчани-Недобойці (укріплена лінія, пов'язана, очевидно, з Ставчанською битвою 1739 р.); Снячів (слов'янське городище); Остриця (новоселицька, три окремі укріплення поряд); Бояни (лінія укріплень західніше села); Молодія-Окопи (городище княжої доби й нового часу); Остриця (герцаївська, багат шарове городище в уроч. Окопи); Горбова (слов'янське городище-святилище); Червона Діброва (слов'янське городище); Хряцька (городище в однойменному урочищі). Можливо, перелічені укріплення в Жучці, Остриці та Боянах

пов'язані з буковинським походом С. Яблоновського 1685 р. і битвами біля цих населених пунктів.

У деяких випадках позначення давніх укріплень супроводжується характерними підписами на зразок *Norodischtie* чи *Alte Schanz*. На карті 1790 р., на якій позначено 6 із перелічених укріплень, згадуються мікротопоніми без власне фортифікацій: *Noredestie*, *Norodescze* біля сіл Бабин, Дорошівці та Ревне, *Grodiska* у с. Карапчів, поляни *Taborestje* і *Taboreschtj* південніше с. Жадова. Пагорб біля м. Вижниця названий *Palenka* (Паланка?). Окремі з курганів, які не завжди можна розпізнати з-поміж насипів межових знаків, теж мають власні назви: *Mohilla Verch*, *Radova mohella*, *Paraskova Mohilla*, *Mohelka*, *Mokilka*.

На мапах у північній частині Буковини спостерігаємо значну концентрацію укріплень різного часу, з яких орієнтовно 60 % ідентифіковано з конкретними археологічними пам'ятками. Йозефінські карти мають велике історіографічне значення, оскільки вперше фіксують багато з відомих пам'яток, які помилково вважалися відкритими в середині ХХ – на початку ХХІ ст. Вагомим є також пам'яткоохоронне та прикладне значення цих мап, на яких нанесено низку невідомих або ж втрачених на сьогодні об'єктів.

Ion Gumenâi (*Chişinău, Moldova*)

S.S. CUŞNICOV ŞI PROBLEMA PROPRIETĂȚILOR DIN RAIUA HOTINULUI

Subiectul enunţat mai sus, a fost ales nu întâmplător, dat fiind unul mai puţin discutat în istoriografie, şi unul care ni se pare că va trezi interesul.

Este cunoscut că odată început războiul ruso-turc din 1806-1812, Principatele Române vor fi rapid ocupate de către armatele ruse. De această dată spre deosebire de războaiele ruso-turce anterioare, când teritoriile ocupate erau administrate direct de către comandantul armatei, acum se propunea o «formulă nouă», Țara Moldovei și Muntenia fiind pusă sub administrarea unui funcționar rus, ce urma să supravegheze asupra administrării civile. Astfel că în februarie 1808, în funcția de președinte a divanurilor Țării Moldovei și Munteniei a fost

numit senatorul, consilierul de taină S. S. Cușnicov, înlocuit în această funcție la 25 februarie 1810 de către V.I. Crasno-Miloșevici.

Tocmai lui S.S Cușnicov Senatorului Președinte al Divanurilor, urma printre altele să rezolve și problema legată de proprietățile din ținutul Hotin.

Problema consta în faptul că dacă pentru restul teritoriilor Țării Moldovei se cunoșteau proprietarii, și aici ne referim la proprietățile funciare, în cazul Hotinului, a cărui ținut a fost transformat în raia în 1715, acum unii din foștii proprietari a moșiiilor acestui ținut solicitau reprimirea drepturilor sale.

Chestiunea retrocedării proprietăților din raiaua Hotinului foștilor proprietari, nu a fost abordată complex de către specialiștii de istorie, decât de către T.G. Bulat pe paginile revistei «Arhivele Basarabiei», în trei articole: «Diviziunea proprietății rurale în ținutul Hotin Hotinului după desființarea raialei» și «Teritoriile Raialelor Hotinului și Brăilei redatate stăpânitorilor români» ce au fost publicate în perioada interbelică.

Pe de o parte, problema privind proprietățile din raiaele turcești, nu se aborda pentru prima dată, aceasta fiind ridicată încă în perioada războiului ruso-turc din 1769-1774, când Mănăstirea Neamț solicita retrocedarea anumitor proprietăți din raiaua Benderului. Pe de altă parte modelul retrocedărilor proprietăților funciare din raiaua Hotin a servit ca exemplu și pentru rezolvarea respectivei probleme în cazul raialei Brăilei din Țara Românească.

Depistarea de noi documente din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Naționale a Agenției Naționale a Arhivelor permită completarea semnificativă a informațiilor referitoare la această problemă.

În primul rând poate fi conturat structura propusă de Divanul Țării Moldovei Senatorului Președinte S.S. Cușnicov pentru a rezolva această problemă. Apoi, poate fi identificat și mecanismele care urmau a fi întreprinse, precum și actele ce urmau a fi prezentate de către proprietarii ce pretindeau asupra anumitor moșii. În faza inițială, o bună parte a proprietăților din raiaua Hotinului au fost arendate de către stat. După activitățile desfășurate, evident nu fără incidente de ordin juridic, însă, pentru licitație cu scopul de arendare rămăneau doar acele moșii care nu au fost pretinse de către proprietari.

Интересант, că în afară de boierii moldoveni pretenții asupra moșiile din Hotin au înaintat și supușii Imperiului Habsburgic, evident boieri moldoveni ce erau stabiliți în ținutul Cernăuți. Asupra localităților hotinene de asemena și-au înainta pretenții și locașurile monahale.

Așa pe lângă alte moșii se solicitau și cele care erau închinatе Mănăstirilor din Ierusalim – întregi Șirăuți, Corleuți, Zimbriceni și Zabreuți precum și părți din Vorniceni și Piseneuți. Cât privește proprietățile mănăstirilor din Muntele Athos, se solicita punerea în posesie a moșiilor întregi Clocușna, Clișcăuți, Bogdănești Caracușeni, anterior denumită Drăgănești și Melișești.

Important, toate cererile vechilor proprietari, conțineau extrase din documente nu numai din perioadele recente, dar și rezumate a actelor emise și în secolul al XVIII-lea, și din secolele XVII și chiar din perioada mai îndepărtate.

Prin urmare, punerea în valoare a informațiilor depistate în fondurile Direcției Generale a Arhivelor din cadrul Agenției Naționale a Arhivelor, permit completarea tabloului situației ținutului Hotin la începutul secolului al XIX-lea, îndeosebi cu referire la problema statutului proprietăților. Importante sunt și informațiile ce pot fi extrase și din corespondența dintre Divanul Cnejeii Moldovei și Senatorul președinte al Divanurilor cu referire la problema proprietăților, dar și informațiile suplimentare ce pot fi depistate, pentru diferite localități din ținutul Hotinului ce pot complini istoria fiecăreia dintre acestea în parte.

Оксана Ротар (*Чернівці*)

ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ГУСАРІЯ

ПІД ХОТИНОМ: З ІСТОРІЇ БИТВИ 1673 р.

«Гусарських корогв бажаю мати якнайбільше, – підкреслював у своєму військовому проєкті Ян III Собеський, – позаяк й нинішній, і колишній наочний досвід показав, що це є головна сила війська». Польський король добре знав, про що пише, адже саме його правління стало можливе завдяки великій перемозі, здобутій 9–11 листопада 1673 р. у битві під Хотином, в якій роль важкої кавалерії була визначальною. Тому різні питання, які стосуються польсько-литовської гусарії в цій важливій битві, 350-річчя якої

буде нами скоро відзначатися, потребують більш детального наукового вивчення.

Так, польський дослідник З. Гундерт в одній зі своїх статей, присвячених Хотинській битві, слушно звернувши увагу, відзначив: «які завдання у зіткненнях 10-11 листопада 1673 р. мала виконувати гусарія, як виглядала їх реалізація, а також якими були їх результати, вже теж обговорювалося, але передусім, що стосувалося коронних підрозділів».

Значно менше сучасні історики акцентували увагу на участі в битві під Хотином литовського війська як важливої складової збройних сил Речі Посполитої, котре очолював великий гетьман литовський Михайло Казимир Пац. Як і в коронному, в литовському війську також були свої гусарські корогви. За даними розпису від 10 жовтня 1673 р., на підставі якого 25 травня 1674 р. було ухвалено заплатити війську грошову винагороду (т. зв. «хотинську донативу»), коронна гусарія налічувала 1690 осіб, а литовська – 571 особу.

Це дає можливість говорити, що в переддень генерального штурму османських укріплених позицій під Хотином у розпорядженні Яна Собеського, тоді ще великого гетьмана коронного і головнокомандуючого усіма збройними силами Речі Посполитої, було загалом 17 корогв гусарів чисельністю 2261 особа, що вважалось непоганим показником щодо комплектації цих підрозділів у порівнянні з попередніми роками.

Щодо зовнішнього вигляду корогв важкої кавалерії польсько-литовського війська в Хотинській битві, то цінні відомості збереглися у творах В. Коховського. В одному з них він писав, «гусари вирізнялися блиском обладунку та стрункістю коней: на головах у них були шоломи, на грудях залізний нагрудник, на плечі накинута було леопардові та тигрячі шкури, челядь військова [почетова] накривалася вовчими». З наведеного опису видно, що вершники, що служили в підрозділах важкої кавалерії, носили характерні для них захисні обладунки з відповідним спорядженням.

Відомо, що чимало екземплярів гусарського захисного озброєння збереглося в музейних зібраннях Польщі та України. Зокрема, один з таких комплектів озброєння «крилатого гусара» був переданий у 1950 р. з еспозиції Львівського історичного музею

до фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею. Він складається з кованих нагрудних лат (т. зв. «наперника»), ошийника, наплічників, нараменників і наруччів (т. зв. «карвашів»). Розміри цього обладунку наступні: висота – 55 см, ширина – 45 см. На ошийнику і у верхній частині нагрудника зображено мантуанські хрести. Шолом – типу «шишак», або «гельмет» з наносником, козирком, нащічниками і напотиличником – є характерною складовою гусарського захисного обладунку. Поверхня його оздоблена технікою чорніння, відполірована, а також має нанесені мідні цвяшки та крайки. До спини нагрудника прикріплене одне дерев'яне крило із застромленими в нього перами.

За всіма ознаками, цей обладунок «крилатого гусара» більше усе ж був характерний для першої половини XVII ст., тобто для періоду війн між Річчю Посполитою та Османською імперією в 1620–1621 і 1633–1634 рр. Проте наявні писемні свідчення дають можливість впевнено казати, що таке саме гусарське озброєння продовжувало активно використовуватися у польсько-литовському війську і в другій половині XVII ст. Промовистим свідченням цього є ктиторський портрет Михайла Паца в костелі св. Петра і Павла у Вільнюсі. Водночас, паралельно з кованим гусарським захисним обладунком в цей самий час почав активно використовуватися у важкій кавалерії більш досконалий, лускатий (т. зв. «караценовий») панцир. Його В. Коховський охарактеризував дещо по-іншому: «Очільники носили позолочені бронзові (мідні) [або латунні] накриття, змайстровані з великим мистецтвом опліччя, окрім того з шиї звисали блискучі щити [турецькі щити – калкани], вкриті барвистим шовком і прикрашені металевими умбонами, оздобленими золотом на перський манір».

Що ж стосується участі гусарських корогв польсько-литовського війська у битві під Хотиним, то про це збереглися досить численні свідчення її безпосередніх учасників. Виходячи з повідомлень останніх, найбільш активними були дії гусарів під час зіткнення 11 листопада 1673 р., результатом якого стало здобуття ворожих польових укріплень і повний розгром османського військового угруповання. Під час нього важка кавалерія була вишикувана у третьому ешелоні наступаючого війська. При цьому, потужне ударне угруповання з 7-ми гусарських корогв (приблизно

800 кавалеристів) на чолі з воєводою руським Станіславом Яблоновським було зосереджено на правому крилі. Інші їхні підрозділи були в різній кількості розподілені між центром та лівим крилом польсько-литовського війська.

У супроводі панцирних корогв підрозділи важкої кавалерії після опанування і зруйнування коронною і литовською піхотою оборонних валів османського табору завдали стрімких ударів по ворожих частинах всередині укріплення, завдавши їм непоправних втрат. Найкраще дії підрозділів важкої кавалерії ілюструє свідчення анонімного учасника битви, який відзначив, що «якби не гусарія, то був би великий [в нас] конфуз». Упродовж дня остання неодноразово завдавала сильних ударів по османських підрозділах, які намагалися реорганізувати свої розладнані бойові лави і перейти в контратаку на польсько-литовське військо. Особливо синхронно і успішно діяли гусарські корогви на обох крилах загального бойового порядку наступаючих збройних сил Речі Посполитої. Як писав сам Ян Собеський після Хотинської битви, внаслідок такої високої бойової активності важкої кавалерії, «більшість їх [гусарів] списів перетворилися на полову».

Оксана Драгомирецька (Чернівці)

**КТИТОРСЬКИЙ ПОРТРЕТ ВЕЛИКОГО ГЕТЬМАНА
ЛИТОВСЬКОГО МИХАЙЛА КАЗИМИРА ПАЦА:
З ПРИВОДУ ІКОНОГРАФІЇ ХОТИНСЬКОЇ БИТВИ 1673 р.**

Гучна перемога, здобута під Хотином 9-11 вересня 1673 р., належить до найуспішніших військових операцій Речі Посполитої у XVII ст. Вона швидко була оповита ореолом слави, про що свідчать не тільки поширені в Європі гравюри, офорти і картини, на котрих зображено різні сцени цього визначного мілітарного зіткнення, але й численні портрети воєначальників, що своїм талантом і вправним керівництвом зіграли головну роль в досягненні перемоги. Безумовно, що першість тут належить постаті великого гетьмана коронного Яна Собеського – головнокомандувача об'єданого польсько-литовського війська, чий художній образ вже неодноразово привертав увагу істориків та мистецтвознавців.

Що ж стосується постаті великого гетьмана литовського Михайла Казимира Паца, то його художні зображення в контексті тематики Хотинської перемоги 1673 р., досі залишаються дуже мало дослідженими. Хоча, мотив «збройної боротьби з ворогами Вітчизни і Церкви», знайшов своє виразне відображення в одному з його портретних образів, який датується 1691 р. Займає він виняткове місце серед зображень великого гетьмана литовського. Це значне за розмірами полотно, яке демонструє ряд вдалих живописних рішень (цікаві переходи і гра тіней), висить в римокатолицькому костелі св. Петра і Павла у районі Антакальніс литовської столиці – міста Вільнюс, де у 1682 р. був похований гетьман Михайло Пац. На портреті останній зображений уже в похилому віці на повний зріст. Його ліва рука підпирає бік, а права – з інкрустованою гетьманською булавою – опирається на столик. На задньому плані зображено фортецю з вежами, перед котрою намальовано битву між кінними відділами армій Речі Посполитої та Османської імперії. Важливим елементом цієї композиції є також довга темна штора, яка займає усю верхню частину цього полотна.

На картині Михайло Казимир Пац одягнутий у блідо-рожевий довгий жупан з низьким коміром і широкими, сильно зібраними рукавами, а також в гусарських кованих нагрудних латах (т. зв. «наперснику») з нараменниками із позолоченими заклепками, перев'язаними в талії мотузкою з китицею, до яких підв'язано з лівого боку шаблю з інкрустованим руків'ям. Руки великого гетьмана литовського захищені наруччями (т. зв. «карвашами») з позолоченими заклепками, краї яких покривають виготовлені зі шкіри, орнаментовані аплікацією, пофарбовані у червоний колір, напіврукавиці. Підбита хутром делія з широким коміром, застібнута інкрустованою пряжкою, важливий елемент образу гетьмана Михайла Паца. Крім того, його вбрання доповнюють червоні чоботи і червона шапка з хутряною оправою й пером, котра лежить на столику, накритому золотою тканиною із зображенням мотиву герба «Гоздава».

Ця тканина – цікавий елемент портрету з костелу св. Петра і Павла. Вона є дуже блискучою, а її головним декоративним елементом виступає срібна «Гоздава», обрамлена неправильними рослинними вінками. Як вважають окремі дослідники, такий стиль

є невід'ємною частиною цього покриття, на що вказує повторюваність мотиву з гербом, який присутній і на вигинах, котрі підкреслюють також форму столика відповідно до концепції живописної ілюзії. Відзначимо, що описана декорована тканина була характерним елементом тогочасної італійської культури та виготовлялася переважно у Венеції. Цілком можливо, що Михайло Казимир Пац аналогічно, як й інші можновладці Речі Посполитої, користувався такими речами імпортного виробництва. Водночас цей елемент портрету великого гетьмана литовського наводить на думку, що він міг бути виконаний італійським живописцем Мікеланджело Паллоні, який, працюючи в той час при дворі польського короля, часто використовував у своїх роботах зображення гербової тканини.

Проте, не сама гербова тканина ідентифікує досліджуваний портретний образ, але й битва, яка відбулася 9-11 листопада 1673 р. під Хотином, в якій гетьман Михайло Пац, зіграв важливу роль, як командуючий литовським військом. Тому саме праву частину композиції віддано під зображення цього епізоду його біографії. Цікаво, що на відміну від галереї барокових кінних портретів, характерних для образу Яна Собеського, котрому Хотинська перемога впевнено проклала шлях до королівської корони, іконографія Михайла Казимира Паца у контексті тої самої теми виглядає дещо скромніше. Серед науковців побутує думка, що портрет великого гетьмана литовського з римо-католицького костелу св. Петра і Павла у районі Антакальніс, міг бути копією його художнього зображення, написаного відразу після битви під Хотином, в листопаді 1673 р.

Необхідно зазначити, що тріумфальне повернення гетьмана Михайла Паца після Хотинської перемоги, в контекст якої повністю лягає досліджуваний його портрет, напевно, також було тісно пов'язано і з військовими трофеями, здобутими в турків. Зокрема, відомо, що до костелу св. Петра і Павла, ктитором якого був Михайло Казимир Пац, ним було передано дві захоплені у ворога литаври (збереглися до сьогоднішнього дня), османські військові прапори та східні тканини. В 1675 р. великий гетьман литовський проводить хрещення полонених турків, внаслідок чого в ліпних панопліях, що відображають збройну боротьбу і захист Речі Посполитої і Церкви від зовнішніх ворогів, з'являються

турецькі мотиви, які в комплексі з іншими елементами прикрашають увесь храм. Тож, створення монументального полотна, на якому гетьман Михайло Пац зображений у повний зріст на тлі битви під Хотином 1673 р., можна ще трактувати як виконання даної ним обітниці у демонстрації перемоги над ворогами Вітчизни і Церкви.

Сергій Бабчук (Чернівці)

**ВПЛИВ ПОЖЕЖ НА ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД
МІСТА ЧЕРНІВЦІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ТА
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.**

Приєднання Буковини до Австрійської імперії мало важливе значення у розвитку протипожежних заходів в місті Чернівці. Прийшовши на Буковину, австрійська влада зіткнулася із вкрай занедбаним протипожежним станом міста. Відсутність будь-яких засобів для гасіння вогню, незнання чернівчанами правил та дій у разі виникнення пожежі – все це робило місто повністю беззахисним перед вогняною стихією. При виникненні пожежі тоді навіть не брали до уваги можливість порятунку будівлі, що горить, основним завданням було не допустити розповсюдження вогню на поруч розташовані будівлі, та й тут ефективність дій залежала від примх природи: сильний вітер та спекотна погода зводили всі зусилля нанівець. Пожежі тоді становили одну з найбільших небезпек, вони могли виникнути будь-якої миті і викликали у людей паніку та страх.

Розуміючи всю небезпеку такої ситуації, нова влада приділила значну увагу запровадженню певних протипожежних норм.

Одним із першочергових заходів було впорядкування забудови міста: влада намагалась зробити вулиці рівними і проїжджими, позносити на головних вулицях будинки вкриті соломою і дуже вразливі перед вогнем, поремонтувати старі будівлі і надати їм благородного вигляду, запровадити протипожежну справу та нічну варту.

Нова влада видавала величезну кількість циркулярів та розпоряджень, якими регулювала встановлення протипожежних правил та норм у місті.

Згідно з розпорядженнями, потрібно було споруджувати протипожежні стіни і димарі в будинках, запропоновано залишити ремісників з числа солдатів, щоб допомагали охочим будуватися. Їм слід відпускати 1000 штук цегли «замість 5 фл. і 30 кр., за 4 фл., або за собівартістю виробів». Цим було розпочато створення будівельного статуту для Чернівців.

Згідно з циркуляром від 29 жовтня 1778 р., нові будівлі потрібно було зводити з каменю. Поступово дерев'яні будівлі почали замінювати кам'яними, що значно покращувало протипожежну ситуацію. Зведення перших цегляних будинків у місті розпочали 1780 р. Міський статут 1786 р. містить багато приписів про спорудження конюшень, підвалів, кам'яних будинків з димарями. Міський статут давав цілу низку переваг для жителів, які будували будинки з каменю, насамперед 30-річне звільнення від державних податків і 10-річне – від міського поземельного чиншу.

20 жовтня 1787 р. окружне управління вважало за потрібне вказати, що досі звичайні «димарі з дерева, переплетені соломою або пруттям і заповнені або потиньковані глиною», мусять бути замінені «пожежно безпечними коминами, для чого слугує цегла».

Загроза виникнення пожеж змушувала місцеву владу змінювати зовнішній вигляд міста. Замінювати старі будівлі на нові, що будуть більш стійкими перед вогнем. Після того як уряд надав пільги на будівництво кам'яних будинків на зміну дерев'яних будинків, вкритих соломою, без димарів, що були досі, у місті, почали з'являтися цегляні будинки, це значно покращувало протипожежний стан міста.

Навіть міська ратуша, будівля якої була споруджена 1848 р., будувалась з урахуванням протипожежних потреб. Під час її будівництва було передбачено зведення високої вежі, що повинна була слугувати місцем для спостереження за містом, щоб своєчасно виявляти одну з найбільших тогочасних бід – пожежі, які тоді постійно винищували цілі квартали дерев'яної забудови міста. До балкону вежі ратуші вело 126 сходинок, а висота їх склала понад 50 метрів.

Велику проблему під час пожеж становило водопостачання. Вода була єдиним засобом боротьби з вогнем. Водозабезпечення під час пожеж в місті було дуже утрудненим, через те, що у

Чернівцях вода розміщувалася переважно на великій глибині. Воду привозили з Прута. Тому розпочали споруджувати криниці і до 1786 р. в Чернівцях було викопано вже 30 криниць. Однак за цими криницями не було нагляду і через це вони занепадали, тому знову виникала нестача води. Для міста ця проблема залишилась гострою і в наступні роки. Про це можуть свідчити пожежі у 1859 та 1866 рр., коли постали проблеми нестачі води під час гасіння.

Оскільки місто Чернівці на той час не мало постійної пожежної команди, а для її створення потрібно було чимало часу, першочерговим заходом було встановити основні запобіжні норми будівництва, проживання, господарювання, щоб попередити пожежі. Серед найефективніших та першочергових запобіжних заходів, які унеможлилювали б появу пожеж, була правильна забудова міста. Це зумовлювалось тим, що місто не мало чіткого планування під час будівництва, одноповерхові дерев'яні будинки були зведені у тісному сусідстві між собою. Такі обставини сприяли тому, що у разі виникнення пожеж вогонь перетворював на попіл цілі квартали. Тому пожежна безпека ставала обов'язковим елементом усіх будівельних статутів. Як результат проведених заходів, починаючи з XIX ст., м. Чернівці починає змінювати свій зовнішній вигляд і набуває того вигляду, що загалом зберігся до наших днів.

Михайло Дейнека (Київ)

НІМЕЦЬКИЙ ВПЛИВ НА БУКОВИНУ ДО XIX ст.

Перші германці, що з'явилися на території Буковини були готи, що мешкали на Північному Причорномор'ї в пізню античність у V-VII ст. Готи приносили з собою свою культуру, звичаї та мову. Хоча їхня культура могла бути дещо відмінною від місцевих традицій, вплив готів присутній в місцевій топоніміці. Готи мали свої власні релігійні вірування та обряди. Їхні релігійні погляди можуть бути віддзеркалені в місцевих релігійних практиках. Проте, варто зауважити, що вплив готів на Буковину був обмежений через часові відстані та історичні обставини. На території Буковини, археологи дійсно знаходили сліди готських поселень та об'єктів. Ось приклад готських археологічних пам'яток на цих теренах: у селі Кострижівка був виявлений

готський некрополь зі скельними похованнями та артефактами, що датуються V-VI ст. Такі знахідки свідчать про наявність готської спільноти на цих землях. У різних частинах Буковини археологи натрапили на знахідки, які пов'язані із готами, такі як поховання, металеві артефакти, інструменти та предмети побуту. Ці археологічні свідчення допомагають розкрити вплив готів на Буковину.

Наприкінці XVIII ст. та на початку XIX ст. Австрійська імперія заохочувала німецьку колонізацію в своїх володіннях, включаючи Буковину. Німецьких поселенців часто запрошували заснувати сільськогосподарські колонії та сприяти економічному розвитку цих територій. Вони принесли з собою свою культуру, мову та освітні традиції, а також були відомі своїм сільськогосподарським досвідом і відіграли певну роль у вдосконаленні місцевих методів ведення сільського господарства, запровадили нові культури та агротехніку, що позитивно вплинуло на економіку Буковини та Бессарабії. Окрім сільських поселень, німецькі громади створювали в цих регіонах міста та села. Вони часто відігравали значну роль в урбанізації та розвитку місцевої інфраструктури. Деякі німецькі поселенці були членами протестантських конфесій, таких як лютеранство та менонітство. Їхня присутність сприяла релігійному різноманіттю Буковини, де переважало православне християнство. Німецькі поселенці могли вплинути на архітектурні стилі та мистецькі традиції в регіонах. Їхню майстерність та архітектурні вподобання можна було побачити в дизайні будівель і церков. На Буковині, де Габсбурзька монархія мала сильну присутність, німецькі чиновники та адміністратори відігравали певну роль в урядуванні та управлінні регіоном.

Німецькі купці вносили значний внесок у міську економіку Буковини через свою активність у торгівлі. Вони торгували різними товарами, включаючи текстиль, вино, металопродукцію та інші товари. Купці з німецької спільноти брали участь у міських ярмарках і торгових операціях, що сприяло зростанню обсягів торгівлі в Чернівцях. Німецькі ремісники були високо кваліфікованими майстрами різних галузей, таких як гончарство, ковальство та інші. Німецькі архітектори і будівельники внесли свій внесок у створення архітектурних шедеврів у місті. Архітектор Густав Шепперт спроектував декілька важливих

архітектурних об'єктів у Чернівцях, включаючи будівлю філармонії і ряд будинків. Німецька спільнота сприяла розвитку освіти в місті, створюючи німецькі школи та заклади освіти. Чернівецька німецька гімназія була важливим центром освіти та культурної активності. Німецькі купці та ремісники сприяли розширенню міської житлової інфраструктури, споруджуючи особливі будинки та оселі. Теперішня вулиця Ольги Кобилянської мала ряд високоякісних будинків, що належали німецьким купцям.

Варто зазначити, що ступінь і характер німецького впливу на Буковині та Бессарабії змінювався з часом і залежав від таких факторів, як політика правлячих імперій, чисельність німецького населення та місцеві взаємодії з іншими етнічними і культурними групами. Сьогодні, хоча деякі німецькі культурні елементи та історичні сліди збереглися, Буковина є невід'ємною частиною українського політичного та культурного простору.

Олександр Безаров (Чернівці)

«ЄВРЕЙСЬКА ПРИСЯГА» У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХІХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХОТИНСЬКОГО ПОВІТОВОГО І ЗЕМСЬКОГО СУДІВ)

З-поміж численних матеріалів справ Хотинського повітового і земського судів, що зберігаються у Державному архіві Чернівецької області (ф. 117, 388), міститься, на наш погляд, цікавий документ під назвою «єврейська присяга» (*«еврейская присяга свидетельская»*, *«клятвенное обещание»*, *«рота присяги»*, *«присяжный лист»*), яка підписувалася учасниками судового процесу єврейської національності.

Оскільки прикладів таких документів у матеріалах справ зазначених судів зустрічається чимало, тому ми вирішили проаналізувати зміст цієї присяги, її походження та юридичні особливості застосування у судовій практиці Російській імперії.

Для євреїв практика застосування «присяги свідків» у російських судах мала свої особливості, які, на нашу думку, пов'язувалися не з російськими, а західноєвропейськими традиціями судової присяги для євреїв (*Juramentum more Judaico*), яка, мабуть, вперше була запроваджена Юстиніаном I у 531 році. Оскільки така присяга була прикладом середньовічної юдофобії,

то завдяки виступам єврейської громадськості у західноєвропейських країнах у першій половині XIX ст., умови її складання були максимально спрощені та містили лише клятву в ім'я Бога Ізраїлю й кілька приписів, але без образливих для національно-релігійного почуття євреїв, формулювань. Цікаво, що останньої європейською державою, яка відмовилася у своєму судочинстві від принизливої для євреїв традиції *Juramentum more Judaico* була Румунія у 1912 році.

Вперше про особливу «єврейську присягу» в судовій практиці Російської імперії згадувалося в указі Сенату від 7 травня 1786 р., за яким євреям дозволялося брати участь у судовому процесі в якості свідків, але за умови складання ними відповідної присяги, «згідно до їх обряду та віри». Однак проблема була у тому, що єдиної форми «єврейської присяги» наприкінці XVIII ст. у російському судочинстві не існувало. Урядовці звернулися до кагалів, яким запропоновано надати приклади такої присяги, умови її складання тощо. Проте, у кагалів були тільки німецькі та польські варіанти юдофобського *Juramentum more Judaico*. У літературі згадується про кілька таких зразків.

Уніфікований варіант тексту обов'язкової присяги для євреїв, які виступали свідками у суді, мабуть, з'явився лише у 1838 р., тобто після ухвалення російським урядом Положення про євреїв 1835 р., в якому визначалися особливі форми присяги для рабинів і членів правління кагалів, які повинні заприсягатися за присутності місцевих чиновників. Присяга складалася у синагозі після читання Тори у понеділок або четвер; при цьому запальювали свічки і ставили на видне місце шофар. Присяга, яка складалася у суботу вважалася недійсною. Власне за таким прикладом заприсягалися також і єврейські свідки у суді.

У 1845 р. в імперському законодавстві зафіксована кримінальна відповідальність за неправдиві свідчення у суді. Відповідно, посилилося юридичне значення присяги свідків, у тому числі єврейських. З метою уникнення технічних похибок або нерозбірливого почерку рукописних текстів присяги, у матеріалах судових справ, зокрема Хотинського повітового суду, після 1845 р. зустрічаються переважно надруковані примірники.

На початку правління Олександра II, змінилися загальні вимоги щодо форми «єврейської присяги», текст якої скоротили. Присяга

вирізнялася лише по суті клятви, яка виголошувалася євреєм, наприклад, у випадку вірності у підданстві, військової або цивільної служби, на звання рабина, а також свідчень у суді.

Клятва розпочиналася словами: «Я обіцяю та заприсягаюся Господом Богом (в єврейському тексті Адонаєм), Богом Ізраїлю, з чистим серцем і не за іншим прихованим у мені змістом, але за значенням і баченням тих, хто приводить мене до присяги...», і завершувалася словами відповідальності перед Богом і його підтримки. Особливістю нової редакції «єврейської присяги» було формулювання, яке не зустрічалося у присягах неєврейських свідків, а саме: «за значенням і баченням тих, хто приводить мене до присяги», а не того, хто заприсягався.

19 жовтня 1859 р. процедура приведення до присяги єврейських свідків у російських судах дещо спростилася, обрядність («босоніж у білій сорочці») визнавалася необов'язковою нормою. За законом від 26 квітня 1860 р., євреї виголошували клятву російською або на ідиш безпосередньо на судовому засіданні. У 1870 р. Кримінальний касаційний департамент Урядового сенату розтлумачив останній припис у тому сенсі, що на противагу іншим видам заприсягання євреїв, присутність рабинів у світських судах для приведення єврейських свідків до присяги була необов'язковою навіть за умови, коли, наприклад, поруч була синагога або якщо рабин виступав учасником цього судового засідання. У суботні та святкові для євреїв дні, свідків-євреїв зазвичай до присяги не приводили, а засідання відкладалися, за винятком судових засідань з кримінальних справ. Текст присяги виголошувався повністю і не міг бути скороченим до загальної обіцянки казати правду. Якщо розглядалася кримінальна справа за участі євреїв-вихрестів, єврейські свідки від складання «єврейської присяги» звільнялися. Також не заприсягалися свідки-священники усіх християнських конфесій, але рабини – ні.

Після запровадження судової реформи в Російській імперії у 1864 р., присяга кваліфікувалася як неодмінна правова процедура, зафіксована норма із певними моральними та юридичними наслідками. Зрештою, в Одесі у 1894 р. було вперше опубліковано типовий примірник «єврейської присяги».

Отже, проаналізовані нами тексти «єврейської присяги», які зустрічаються у матеріалах справ Хотинського повітового і

земського судів, вирізняються за своїм змістом. Якщо до 1859 р. в її текстах можна зустріти різноманітні старозавітні формулювання і приписи, які відображали середньовічні традиції у складанні таких присяг, то на початку епохи лібералізації суспільного життя у Російській імперії, «єврейську присягу» було значно скорочено як за змістом, так і за формою. Внаслідок судової реформи 1864 р., запряганя євреїв у російських судах стало звичайною юридичною формальністю без особливої релігійної забарвленості

Михайло Чучко (*Чернівці*)

МАТРИМОНІАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ РОДИН БУКОВИНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯЩЕННИКІВ ГАНИЦЬКИХ, КОЗАКІВ ТА ТИМІНСЬКИХ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У справі дослідження соціальної історії Буковини видається важливим вивчення проблеми матримоніальних відносин різних соціальних категорій та станових груп, зокрема православних кліриків Буковинської єпархії (у 1873 р. піднесеної до рангу митрополії Буковини і Далмації). Джерела засвідчують як внутрішньостановий характер шлюбів, так і наявність непоодиноких фактів укладення шлюбів між випускниками богослов'я, що претендували після одруження на висвячення в ієреї і обсадження місця клірика на парафії, з представницями інших соціальних та етнічних і конфесійних груп, переважно представницями німецької спільноти краю. Останню шлюбну стратегію практикували переважно кандидати, що вже належали до священничих родин, причому не в першому поколінні, керуючись чи коханням, чи практичними міркуваннями налагодження родинних зв'язків з представниками адміністрації.

Наочним прикладом такої матримоніальної стратегії в середовищі православного буковинського духовенства можуть служити родинні зв'язки по жіночій лінії священницьких родин Ганицьких, Козаків та Тимінських, кілька поколінь представників яких належали поспіль до клірикальної верстви, розпочинаючи свою духовну кар'єру, а дехто з них і все життя прослуживши в гірському Путильському благочинні Буковинської єпархії (пізніше митрополії).

Родина православних священників Ганицьких була в Буковинських Карпатах однією з найстаріших за часом служіння в місцевих гірських парафіях. Ієрей Василій Ганицький (або як він згаданий у «Духовному регламенті» Каницький) служив в с. Дихтинець ще в 1786 р. Відтак парафію батька успадкував священник Михаїл Ганицький, що обув одружений на Євдокії Овад. Дві його доньки Єлена та Анна вийшли заміж за священників. Перша за Георгія Кантеміра, що служив у Дихтинці, ставши згодом протоієреєм. Син від цього подружжя – Григорій Кантемір згодом служив у Розтоках. Друга донька стала дружиною Николая Дашкевича, який посів парафію в Путилі. У подружжя було вісім дітей. Одна з їхніх доньок – Євдокія вийшла заміж Михаїла Теодоровича, котрий теж став священником. Після смерті чоловіка (в 1830 р.) Анна Дашкевич вдруге вийшла заміж за мандатора шляхтича Адальберта Гординського де Федьковича (1834 р. у них народився син Осип (Юрій) Федькович).

Брат Михаїла Ганицького Петро служив на парафії в Кисилицях. Згодом цю парафію посів його син Іоан Ганицький, одружений на Домініці Гаврилецькій, який потім став протоієреєм. Сестра Петра Марія Ганицька вийшла заміж за Феодора Дияконовича, який став служити на парафії в Сергіях. Їхня донька Євдокія в 1855 р. одружилася з випускником-богословом з Чернівців Олександром Поповичем. Вінчав їх в Сергіях ієрей Іраклій Голембійовський (Порумбеску) з Шипота над Сучавою. Отець Ол. Попович служив згодом на парафіях у Дорна-Ватрі, Путилі, Сергіях, Берегометі та Мосорівці. Син отця Федора Дияконовича Леон теж служив священником, зокрема на парафії в Путилі. Був одружений з Марією Екгардт.

Син протоієрея Іоана Ганицького Георгій, перед тим як посісти місце ієрея на парафії Сергії, в 1867 р. одружився в Путилі на доньці повітового старости Антона Губріха та Антонії ур. Хібал. У подружжя народився син та кілька доньок. У 1899 р. протоієрей Георгій Ганицький став консисторським радником в Чернівцях. Після смерті дружини в 1905 р. прийняв чернечий постриг під ім'ям Генадій. Помер 1910 року в Чернівцях

Одна з доньок отця Георгія Ганицького – Февронія (народ. В 1868 р., серед хресних був троюрідний брат отця Георгія Осип (Юрій) Федькович і сестра дружини Марія Губріх) в 1886 р.

вийшла заміж за випускника-богослова Ореста Козака, сина протоієрея в Старих Мамаївцях Авксентія Козака. Посівши парафію в Путилі, отець Орест згодом став благочинним протоієреєм. Помер 1934 р. в Путилі. Два інших брата Ореста д-р. Євгеній Козак та Мефодій Козак теж стали священниками. Євгеній в 1892 р. одружився на Ангеліні Гратцль з Сучави, служив спершу на парафіях у Відні, Веренчанці та Добринівцях, з 1899 р. - професор богословського факультету університету в Чернівцях. У 1907/8 н. р. – ректор університету. Помер 1933 року в Чернівцях. Мефодій Козак в 1903 р. одружився на доньці священника Василя Каланчі (1849– 1920) Емілії і буде служити на парафіях в Конятині, Мариничах, Хрищатику, Валяві, Старій Жучці та Карапчеві над Черемошем. Помер в Карансебеші 9 квітня 1945 р. Дві сестри братів Козаків вийшли заміж за священників – Леонтіна А. Козак в 1882 р. стала дружиною випускника теологічного факультету Константина Яворовського (сина священника Георгія Яворовського з Давидешт), Ольга А. Козак вийшла за богослова Стефана Івановича, сина настоятеля парафії в Малятинцях.

Інша донька о. Георгія Ганицького – Дока Ганицька в 1905 р. одружилася з випускником теологічного факультету Чернівецького університету д-ром Стефаном Цанковим з Софії, який став протопресвітером, радником Синоду. Промоутором його дисертації, захищеної перед тим в Чернівцях, був протопресвітер, д-р., проф. Є.Козак.

У шлюбі отця Ореста Козака та Февронії Ганицької народилося кілька синів та дочок. Старша з них Іда Козак (1887 р.н.) в 1912 р. вийшла заміж за випускника-богослова Володимира Тимінського – сина священника з Довгопілля Тита Тимінського (1858 – 1927), який у 1918 р. прийняв чернечий постриг під ім'ям Тарасій та став консисторським архимандритом і його померлої в 1887 р. при родах дружини Євфросинії Ілласевич (доньки протоієрея Димитрія Ілласевича та Юліани Шмигельської із с.Замостя). Вінчальним батьком був протопресвітер, проф., д-р. Євгеній Козак (ректор Чернівецького ун-ту в 1907/8 н.р.). Першою парафією о. Володимира стала Яблуниця, потім служив в Розтоках та Іспасі. Помер він 20 травня 1945 р. в еміграції у Лейпцигу. А Єлена Козак (1897 р.н.) одружилася в 1927 р. з теологом Борисом Дебреним,

який після хіротонії був допоміжним священником в Нижніх Петрівцях, а з 1934 р. став парохом в Путилі.

Таким чином, на прикладі розглянутих вище священничих родин, можна констатувати, що представники буковинського православного духовенства Буковини уклали шлюби переважно в рамках власної соціальної верстви, створюючи обширні клірикальні сімейні клани в рамках яких навіть формувалися певні політично зорієнтовані групи, проте родинні стосунки мали більший пріоритет.

Олександр Добржанський (Чернівці)
ВЗАЄМИНИ А. ОНЧУЛА З ПРЕДСТАВНИКАМИ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА
БУКОВИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У 2024 р. виповнюється 160 років від дня народження Аурила Ончула, одного з найвідоміших румунських політиків Буковини початку ХХ ст. Він по праву належить до чільних архітекторів модернізаційних процесів у краї в зазначений період. Російський консул на Буковині Доліво-Добровольський писав у листопаді 1903 р.: «Аврелій Ончул, на мою думку, найбільш талановитий із усіх відомих мені буковинських діячів».

Народився А. Ончул на півдні Буковини. Навчався в «Терезіанумі». Закінчив правничий факультет Віденського університету і там захистив докторат. Трудову кар'єру починав як державний службовець у Відні. У 1901 р. став директором Моравського національного страхового товариства, а з 1903 по 1906 р. займав посаду генерального директора цієї установи.

На початку ХХ ст. А. Ончул вирішив розпочати політичну кар'єру на Буковині. Підготовкою до цього стала публікація цілої низки газетних статей щодо політичної ситуації в краї, в яких він гостро критикував місцевих румунських та німецьких політиків.

У серпні 1903 р. А. Ончул став депутатом Буковинського сейму.

А. Ончул разом з М. Васильком та Б. Штравхером був ініціатором заснування міжнаціонального депутатського

об'єднання «Вільнодумний союз». До цього клубу ввійшли й інші українські депутати С. Смаль-Стоцький, Є. Пігуляк, Т. Левицький.

На виборах 1904 р. представники «Вільнодумного союзу» одержали більшість в сеймі і запропонували цілу низку реформ, які мали модернізувати суспільні відносини на Буковині. Однак уже в 1905 р. це об'єднання розпалося, а колишні його учасники повели жорстку міжусобну боротьбу.

Бурхливою була полеміка в газетах, яка досить часто доходила до особистих образ. Це вилилося в кілька судових процесів між А.Ончулом та окремими українськими політиками. Зокрема, 1 жовтня 1908 р. почався судовий процес за обвинуваченням А. Ончула в образі честі депутатів М. Василька і М. Спинула. Румунський політик був визнаний винним і засуджений на місяць арешту або три тисячі корон штрафу.

Тим не менше, А. Ончул залишався найбільш послідовним прихильником модернізації та демократизації політичних відносин на Буковині. Однією з найбільших його заслуг в суспільному житті Буковини початку ХХ ст. стало послідовне відстоювання ним виборчої реформи до Буковинського сейму та розробка різних варіантів цієї реформи. Саме він в жовтні 1908 р. оприлюднив новий підхід до вирішення цього питання, запропонувавши проводити вибори за національними куріями, які в свою чергу ділилися на соціальні підгрупи. Ця пропозиція викликала гострі дебати в сеймі, але після багатьох доопрацювань була підтримана більшістю, в т.ч. й українськими депутатами.

В останнє десятиліття перед Першою світовою війною А. Ончул декілька разів міняв партійну приналежність. Він на деякий час став активним пропагандистом християнсько-соціальних ідей і засновником християнсько-соціальної партії на Буковині, яка підтримувала відомого політика К. Люгера і мала яскраво виражене антисемітське забарвлення. Декілька разів він вступав у союз з представниками консервативної румунської партії на чолі з Я. Флондором.

А. Ончул продовжував гостро полемізувати з представниками українських політичних партій, піддаючи їх критиці на сторінках періодичних видань «Foiaa poporului» («Народний листок»), «Die Wahrheit» («Правда») та ін.

Однак, разом з тим, весь цей час він залишався на незмінних демократичних позиціях, вважаючи, що на Буковині обидва народи, українці і румуни, мають однакові права, бо обидва є корінними автохтонними народами краю. Про це засвідчує його стаття «Румунське питання на Буковині», яку він опублікував у Яссах у газеті «Viața Românească» («Румунське життя») за 1913 р.

У роки Першої світової війни А. Ончул, будучи депутатом австрійського парламенту, залишався на австрофільських позиціях, до кінця вірячи в імператора Австрії. Він відстоював думку, що в разі перемоги Австро-Угорщини у війні Румунія повинна ввійти до складу цієї держави і разом з іншими територіями, заселеними переважно румунами, утворити окремих автономний край. Щодо Буковини, він пропонував поділ за етнічною ознакою на румунську та українську території. Вже в січні 1916 р. він подав до міністерства внутрішніх справ проєкт можливого поділу Буковини з відповідною картою.

Зрозуміло, що 1918 р. він став найбільш послідовним у підтримці імператорського плану з перебудови Австро-Угорщини на федеративних засадах. Після того, як імператор Карл I видав маніфест про перетворення Австро-Угорщини у федерацію національних держав, румунські депутати від Буковини утворили у Відні «Національну раду». Погляди їх на майбутнє краю були різними. Так Грігоровічі та Ісопескул-Грекуль не заперечували можливості поділу Буковини, але вважали, що Чернівці і Серетський повіт повинні відійти до румунської частини. А. Ончул відстоював думку, що поділ повинен відбутися згідно етнічного складу територій краю на підставі перепису 1910 р.

Тому й не випадково, що А. Ончул відмовився брати участь у Національній раді румунів 27 жовтня 1918 р.

2 листопада 1918 р. крайовий президент граф. Етцдорф зустрівся з українськими та румунськими депутатами парламенту, однак жодної ухвали через суперечливість підходів не було зроблено.

На противагу румунам українці під час проведення Буковинського віча 3 листопада 1918 р. ухвалили резолюцію, в якій поставили вимогу про поділ Буковини за етнічним принципом і про приєднання української частини краю до Східної Галичини, Закарпаття, а в перспективі до всієї України.

Цього ж дня А. Ончул вступив у контакт з головою Буковинського крайового комітету О. Поповичем. Вони дійшли згоди щодо можливого поділу Буковини за етнічною ознакою.

Після того, як переговори між українцями і румунами про майбутнє Буковини зайшли в глухий кут, А. Ончул виявився єдиним в румунському таборі, який реально підходив до вирішення проблеми. Також потрібно віддати належне крайовому президенту, який під час зустрічі з Я. Флондором 4 листопада 1918 р. відмовився передавати владу винятково румунам і заявив, що може це зробити в порозумінні з обома найчисельнішими народами краю.

Затята позиція Я. Флондора примусила графа Етцдорфа більшу увагу приділити А. Ончулу. 6 листопада 1918 р. під тиском обставин (українці зайняли майже всі державні установи в Чернівцях) останній австрійський президент Буковини погодився на пропозицію О. Поповича та А. Ончула офіційно передати їм владу як представникам українського та румунського народів.

Цього ж дня була опублікована «Прокламація» українського і румунського національних комісарів О. Поповича та А. Ончула про перебрання влади на Буковині. У ній роз'яснювався порядок поділу Буковини на українську і румунську частини. Таким чином, А. Ончул офіційно став представником румунської частини Буковини в умовах, коли вирішувалося питання про майбутнє краю.

Але особливо скористатися цим статусом він не зміг, бо на цей час вже не мав підтримки в румунській громадськості. Переважна більшість румунів була захоплена ідеями Я. Флондора про приєднання всієї Буковини до Румунії і не хотіла зважати на інші пропозиції.

За таких обставин А. Ончул вирішив пошукати щастя у самій Румунії, роз'яснити там своє бачення розв'язання буковинської проблеми.

7 листопада він виїхав до Сучави, щоб переконати румунське військове командування не рухатися вглиб Буковини. Він абсолютно не відчував ситуації і не розумів, що Румунія вже готувалася до повної анексії Буковини. У Сучаві він був інтернований і відправлений до Ясс.

10 листопада 1918 р. Румунія вдруге вступила в війну на боці Антанти, а наступного дня війна в Європі завершилася. Цього ж дня Румунія ввела свої війська в Чернівці. Надії А. Ончула про справедливий поділ Буковини за етнічною ознакою зазнали остаточного краху.

Останні роки життя А. Ончул проживав у Бухаресті. Займався адвокатською практикою. Помер 1921 р. у віці 57 років.

Можна з впевненістю сказати, що А. Ончул був однією з найбільш помітних і суперечливих постатей політичного життя Буковини перших десятиліть ХХ ст. Він мав чимало конфліктів з провідними українськими політиками краю М. Васильком, С. Смаль-Стоцьким, О. Поповичем, М. Спинолом та ін. Разом з тим він до кінця своїх днів поважав право українців Буковина жити на своїй території і самостійно вирішувати свої національні проблеми. Своїм баченням вирішення міжнаціональних проблем у Австро-Угорщині він випередив час і не зміг реалізувати свої задуми в 1918 р. Однак про його позицію пам'ятають не тільки історики, але й широкий загал громадськості. Невипадково його іменем названа одна з вулиць м. Чернівці.

Марія Ільків (Чернівці)

ТВОРЧА СПАДЩИНА АННИ КІСЛІНГЕР В КОЛЕКЦІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Впродовж багатьох століть в серці буковинського краю – місті Чернівці – працювали відомі творчі особистості, кожна з яких залишила по собі вагомий спадок. Значний пласт інформації про митців та їх доробок зберігся в зображувальних джерелах. Твори мистецтва відображають усю різноманітність, самотність, дійсність життя людей. Візуалізація історії Буковини широко представлена в експозиції Чернівецького обласного художнього музею. На жаль, через воєнні лихоліття було втрачено унікальні культурні цінності минулих століть, що призвело до значних труднощів у відображенні цілісної картини розвитку мистецтва краю. Окрему групу формують експонати, які, за відсутності облікової документації, залишаються сьогодні не ідентифіковані. Така доля спіткала немало картин, зокрема, й полотна Анни

Кісліґер (1849-1920). Однак з року в рік поводяться дослідження щодо встановлення авторства чи дати створення художніх творів.

Анна Кісліґер була дружиною відомого спеціаліста будівельної справи, радника торгово-промислової палати, мецената Маркуса Кісліґера (1849-1928). М. Кісліґеру свого часу належала найбільша в Чернівцях цегельня «Patria», на якій в 1900 р. працювало 138 чол. (Ботушанський 2009). За словами сучасників, А. Кісліґер, маючи вроджений хист до мистецтва, опікувалася Єврейським культурно-освітнім центром Буковини «Judische Toynbee-Halle» (1912-1913). Подружжя було не лише в числі ініціаторів спорудження «Тойнбі-Галле», але й збудувало його на власні кошти (Никирса 2008).

В колекції художнього музею зберігаються два твори художниці, які надійшли з Чернівецького обласного краєзнавчого музею. Один з них «Леді Черчилль» (1900, полотно, олія, 70×50) потрапив до збірки як робота невідомого художника (ЧХМ-КВ-2445/Ж-251), тож довгий час питання авторства залишалося відкритим. Через суттєві потертості і втрати фарбового шару полотно потребувало проведення комплексних реставраційних заходів. Під час його розчищення у верхньому правому куті було виявлено авторський підпис та дату виконання «A. Kislinger / 1900». Поясне зображення молодої жінки $\frac{3}{4}$ вліво виконано на темному тлі, вдало концентрує увагу глядача на моделі. Жінка із зібраним на потилиці рудуватим волоссям одягнена в сукню складного крою з глибоким декольте, оздобленим мереживом, та з вузькими довгими коричневими рукавами зі світлими буфами. Доповнюють образ модні аксесуари: намисто із трьох низок перлів, невеликого розміру звисаючі сережки та напіврозкрите смугасте віяло. Погляд, спрямований вдалечінь, передає настрої портретованої. Із зворотного боку чітко прочитується напис «Ledy Churchill / Nach einer Original Studie / von Ludowici London». Підпис окреслює і значно звужує коло пошуків щодо встановлення особи портретованої, однак достеменних документальних чи візуальних підтверджень наразі немає. Жінок з цим прізвиськом налічується чимало, але, на нашу думку, заслуговують на увагу насамперед ті дами, які мали право на титул леді. Найбільш вірогідно, що на портреті зображена Дженні Рендольф Черчилль (1854-1921) – матір прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчилля (1874-

1965). Дженні Черчилль мала право на офіційний титул леді, який отримала разом із прізвищем, після одруження з англійським політичним діячем, аристократом, лордом Рендольфом Черчиллем (1849-1895). Зображена на музейному полотні жінка має велику схожість із салонними фото леді Черчилль, яких збереглося чимало. Тож твір міг бути написаний зі світлини, зробленої в фотостудії, які наприкінці XIX ст. стали особливо популярними. Більш ймовірним видається, що портрет «Леді Черчилль» – це живописна копія мистецького твору. Приміром, одночасно з твором «Леді Черчилль», згідно з інвентарними описами, до збірки ЧОКМ надійшло ще одне полотно А. Кіслінгер, яке є копією з роботи французького живописця, портретиста, придворного художника Роберта Лефавра (1756-1830). В 2022 р. після реставраційних робіт «Портрет невідомої жінки» (1899, полотно, олія, 66×52) було введено до постійно діючої експозиції (ЧОКМ-2674-V-38). Поясне зображення молодої жінки $\frac{3}{4}$ вправо представлено на глухому коричневому тлі. Золотий лавровий вінок на розпущеному довгому рудому волоссі, синє плаття рясно декороване вишивкою золотими нитками, горда осанка, поблажливий погляд із напівопущених повік вказують на приналежність жінки до вищих верств суспільства. Портрет є копією в другому варіанті, оскільки він написаний з роботи Миколи Івасюка (1865-1937), який, в свою чергу, копіював оригінал картини «Fiammetta» Р. Лефевра. На це вказує напис на звороті: «Copie nach N. Iwasijk / Original von Lefevre 1756». «Ф'яметту» (з італ. «маленьке полум'я, вогник», вперше зустрічається як ім'я головної героїні твору Джованні Боккаччо) копіювало багато митців, зокрема, у 80-х роках XIX ст. відомий французький салонний художник Жюль Лефевр (1836-1911), а в 1911 р. – австрійський художник-портретист Едуард Файт (1858-1925). Мода на копіювання західноєвропейських художників була досить поширена, бо копії слугували навчальними зразками, в яких художники намагалися опанувати секрети відомих майстрів чи робили це з комерційною метою. Оскільки копії Ж. Лефевра та Е. Файта однойменні до вишуканого портрета «Fiammetta» Р. Лефевра, очевидно, було б доцільно, щоб копійний твір А. Кіслінгер теж відповідав оригінальному найменуванню.

Кілька десятиліть пізніше до краєзнавчого музею надійшов ще один твір художниці, який нині зберігається в колекції ЧХМ (ЧХМ-КВ-2440/Ж-246). На жаль, цей твір також дійшов до нас із суттєвими пошкодженнями та потребував реставраційних втручань. «Портрет хлопчика» (1899, полотно, олія, 32×20) зображує босу дитину в повний зріст з кучерявим каштановим волоссям, що стоїть у куті кімнати. Пальцем правої руки він торкається губи. Фігуру хлопчика в подертому костюмі огортає світло, яке проникає в кімнату крізь вікно, розміщене праворуч угорі.

Слова про А. Кіслінгер та творчу спадщину художниці, викарбувані на гробівці подружжя на єврейському кладовищі по вул. Зеленій у м. Чернівці, свідчать про її захоплення мистецтвом та володіння пензлем і пером.

Інна Дугчак (Чернівці)

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ БУКОВИНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX ст.

На зламі 60-70-х рр. XIX ст. українська учнівська молодь середніх шкіл м. Чернівці стала об'єднуватися для того, щоб вивчати мову, літературу, історію і загалом культуру свого народу.

У 60-ті – першій половині 80-х рр. XIX ст. почали виникати українські молодіжні організації («Согласіє», «Братній Союз», «Союз»), які чимало зробили у справі національного пробудження українців Буковини.

Та в цих товариствах спочатку домінували погляди москвофільського спрямування.

Але частина членів студентського товариства «Союз», які стояли на народовських позиціях, розпочали активну боротьбу з москвофілами всередині товариства, отримали перевагу в «Союзі», змусили найактивніших москвофілів вийти з нього та створити власну студентську організацію «Буковіна».

Кінець 80-х – 90-ті рр. XIX ст. – це період боротьби між народовським і москвофільським напрямками в українському молодіжному русі.

До кінця 90-х рр. XIX ст. вплив на українську молодь москвофілів, які відкрито перейшли на проросійську орієнтацію, істотно послабився. Натомість народовські позиції в українському молодіжному середовищі навпаки значно зміцніли.

Початок XX ст. – це період активної діяльності багатьох різноманітних українських молодіжних об'єднань, які різнилися переважно саме диференціацією в ідейному плані. Вона була найістотнішою у студентському середовищі.

У 1900 – 1902 рр. у Чернівцях діяло студентське товариство «Молода Україна», члени якого першими на Буковині виступили з ідеєю здобуття Україною в майбутньому політичної незалежності та висловили думку про необхідність докладання зусиль для втілення цього ідеалу в життя.

Цю ж ідею підтримувало студентське товариство «Січ», яке виникло в 1902 р. унаслідок злиття «Молодої України» та «Союзу». Його члени орієнтувалися на ідеологію «молодих радикалів» Галичини, виступали за активне залучення молоді до громадсько-політичної роботи.

Відновлений у 1904 р. «Союз» декларував дотримання курсу, проголошеного «старшими народовцями», що визнавав прийнятною для молоді виключно культурно-просвітницьку роботу.

Але на практиці члени «Союзу» часто взаємодіяли з членами студентської «Січі», спираючись на їхні ідейні засади.

У рамках, означених для молоді «старшими народовцями», діяло товариство українських студентів-теологів «Православна Академія», яке виділилося з «Союзу» у 1907 р.

Українські студентські корпорації «Запороже» (1907 р.) та «Чорноморе» (1914 р.) поєднували національні козацькі традиції та основні засади буршівського товариства (дотримання «кодексу честі», фізичне гартування).

Москвофільське студентське товариство «Карпать» чітко дотримувалося проросійських позицій, за що було закрите у 1910 р.

Спроби створити нові москвофільські студентські організації не мали успіху.

Напередодні Першої світової війни москвофільський напрямок в українському молодіжному русі Буковини фактично припинив своє існування.

На початку ХХ ст. при всіх середньошкільних навчальних закладах Буковини таємно діяли невеличкі культурно-просвітницькі гуртки, які виховували українську молодь у національному дусі. Вони в основному орієнтувалися на певне студентське товариство та співпрацювали з ним, готуючи своїх членів до подальшої роботи в ньому.

В ідейному плані українські учні середніх шкіл, які брали участь у роботі таких гуртків, орієнтувалися на курс, проголошений «молодими радикалами» Галичини.

На початку ХХ ст. на Буковині також активно діяли спортивні товариства, які поєднували фізичне та національно-патріотичне виховання української молоді (протипожежно-гімнастичні товариства «Січ», гімнастичне товариство «Український Сокіл у Чернівцях», гімнастичне товариство «Січ», пластові організації).

Ідеологічним орієнтиром для них була програма «молодих радикалів» Галичини.

На жаль, українські молодіжні організації Буковини на рубежі ХІХ-ХХ ст. гуртували лише найбільш активну та свідому частину української молоді.

Чимало молодих людей вступало до інших національних або інтернаціональних товариств.

Були й такі, що з обережності або через відсутність відповідного інтересу не належали до жодних організацій.

А саме організована українська молодь займала активну позицію щодо питання власної національної самоідентифікації, а також у справі національного пробудження українців Буковини загалом.

Кароліна Шуршикова (Київ)

СТАНОВИЩЕ РУМУНІВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ БУКОВИНИ 1914 р.

Під час російської окупації Буковини в 1914 році становище румунів, які були значною етнічною групою в регіоні, було складним. На той час Буковина була багатонаціональним і

багатоконфесійним регіоном, де проживало різноманітне населення: українці, румуни, німці, поляки та інші.

Коли Російська імперія під час Першої світової війни окупувала Буковину, місцеве населення зіткнулося з різними труднощами. Російська адміністрація проводила різноманітну політику, зокрема мовну та релігійну, спрямовану на русифікацію.

Це створило напругу у середовищі румуномовного населення, оскільки воно стикалося з тиском прийняти російську мову. Та російський варіант православ'я. Також окупація призвела до потрясінь у повсякденному житті з реквізиціями майна, призовами та економічними труднощами, які вплинули на місцеве населення. Російська окупаційна влада пропагувала російську культуру та освіту, одночасно знеохочуючи місцеві мови та релігійні конфесії.

Це викликало значні суперечності з місцевим, в тому числі і румуномовним населенням. Російська окупація принесла регіону економічні труднощі. Війна вимагала ресурсів, що призводило до реквізиції вилучення товарів у місцевого населення.

Це порушило сільськогосподарську та економічну діяльність в тому числі і румунів, спричинивши страждання та невдоволення. Розглянемо собі пересічну румунську родину, яка живе в маленькому селі на Буковині. Голова домогосподарства, назвемо його Санду, є румуном, що симпатизує румунській культурі. Однак їхні надії швидко розвіюються, коли російська влада починає проводити політику,

Дітей Санду змушують вивчати російську мову в школі. Водночас російська військова присутність порушує повсякденне життя. Попити на їжу та ресурси створюють дефіцит, через що родині Санду важко зводити кінці з кінцями. У селі зростає напруженість, оскільки деякі румуни чинять опір політиці русифікації, а інші, сподіваючись на краще ставлення, співпрацюють з російською владою.

Українські та польські мешканці села також мають різні погляди на ситуацію, що іноді призводить до конфліктів. У цьому прикладі ми можемо побачити, як російська окупація принесла таким румунам, як Санду, розорення і війну, і як заплутана етнічна та політична динаміка в регіоні створила складне середовище в період Першої Світової війни. Тогочасне населення Буковини включало не лише румунів, а й українців, німців, поляків та інших.

Російська окупація іноді загострювала напруженість між цими етнічними групами, оскільки різні громади мали різні очікування та прихильність.

Олег Слюсар *(Чернівці)*

**ПОХОВАННЯ НА «ЦВІНТАРІ ГЕРОЇВ» МІСТА ЧЕРНІВЦІ
В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛІ
КНИГИ ПОХОВАНЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ
МІСТА ЧЕРНІВЦІ 1915 – 1933-х рр.)**

Перша світова війна з загальноєвропейського конфлікту, який мав тривати декілька тижнів, трансформувалася в жахливу сутичку, що тривала довгі чотири роки. За цей час 33 воюючі держави мобілізували близько 70 мільйонів солдат, з яких 10 мільйонів залишилися на полях битв, а понад 20 мільйонів було поранених. Ніхто в цій війні не став переможцем чи переможеним, додатково загострилися конфлікти довкола нових кордонів та новоствореної Радянської Росії, зокрема.

На території Буковини воювали австрійські, російські, німецькі (баварські) та угорські бойові підрозділи гонведів, а також менші військові одиниці, такі як польські легіонери та українські січові стрільці.

В аналізованій книзі поховань римо-католицької парафії міста Чернівці, знаходимо реєстраційні записи, які стосуються проведення обряду поховання щодо солдатів переважно римо-католицького віросповідання, а значну групу серед них становлять угорські гонведи, які могли бути також протестантами, те саме стосується поховань невідомих солдатів, натомість щодо роду військ ситуація виглядає наступним чином:

1. Піхота в Книзі поховань представлена: а) піхотинцями, які в даній метричній книзі зазначалися як *Infanterist* (від нім. *der Infanterist* – укр. піхотинець), що належали до регулярних австро-угорських військ – 62 загиблих солдатів; б) гонведами, вказаними в наших джерелах як *Honved* (від угор. *Honved* – укр. захисник Батьківщини), що належали до сил територіальної оборони Угорщини – 25 загиблих солдатів; в) польськими легіонерами, представленими в даному матеріалі записами: нім. *polnischer Legionär II Bat.* – укр. польський легіонер II Батальйону – загалом

б загиблих бійців; г) підрозділами територіальної оборони Австрії, які в аналізованій книзі поховань зазначалися як Landesschütze (від нім. der Landesschützer – укр. стрілець територіальної оборони) – стрільці територіальної оборони Австрії, які активно воювали, між іншим, на карпатському фронті в період Першої світової війни – 4 загиблих солдатів та Landsturmann (від нім. der Landsturmann – укр. боєць територіальної оборони) – резервні підрозділи бійців територіальної оборони, ополченців Австрії, що належали до Ландверу – 9 загиблих солдатів.

2. Кавалерія Австро-угорського війська, що воювала на чернівецькому відрізку фронту, складалася з драгунів, уланів та гусарів, та належала до сухопутних військ, найбільшого роду збройних сил Австро-Угорщини. В аналізованій книзі поховань знаходимо бійців наступні різновиди кавалерійських підрозділів: а) драгуни, зазначені в аналізованій книзі поховань як Dragoner (від нім. der Dragoner – укр. драгун) – 11 загиблих солдатів; б) улани, вказані як Ulane (від нім. der Ulan – укр. улан) – 5 загиблих солдатів; в) гусари, зазначені як Husar (від нім. der Husar – укр. гусар) – 8 загиблих солдатів.

3. Менш численно в наших джерелах представлена артилерія, вояки якої зазначені як Artillerist (від нім. der Artillerist – укр. артилерист) – 10 загиблих солдатів.

4. Допоміжні підрозділи: а) солдати транспортних військ, які в аналізованій книзі поховань зазначалися як напр., Fahrtruch in der 18. Eisenbahn. Komp. – 5 загиблих солдатів; б) зв'язківці, які загалом на всю австро-угорську армію мали 11 радіостанцій, представлені в наших джерелах такими реєстраційними записами як: miles Ers. Reser. der Feldradiostation Nr. 6 та miles Telephonabteilung Nr. 11 – 4 загиблих солдатів; в) військові кур'єри, які в даній метричній книзі зазначалися як Feldjäger (від нім. der Feldjäger – укр. польовий мисливець) – 8 загиблих солдатів; г) військова жандармерія, представлена такими реєстраційними записами як: miles Gendarmerie Baon. Nr. 1 – 4 загиблих солдатів; ґ) військові інженери, робітники які в нашій книзі поховань зазначалися як Militärschützengrabenarbeiter (від нім. der Militärschützengrabenarbeiter – укр. військові, що займалися будівництвом оборонних конструкцій) – 2 загиблих солдатів; д) обслуговуючий персонал вказані як Verpflegsoldat, або

Officersdiener (від нім. der Verpflegsoldat – укр. військовий кухар, помічник, нім. der Officersdiener – укр. помічник офіцера) – 2 загиблих солдатів.

В наших дослідження приналежність до певного роду військ не можна встановити відносно невідомих солдатів, які в аналізованих джерелах були зазначені як N.N. miles austriacus (лат. N. N. miles austriacus – укр. невідомий австрійський солдат та лат. miles – укр. солдат, без будь-якого детальнішого опису посади чи роду військ), загалом айстро-угорських 9 бійців.

На сторінках даної метричної книги знаходимо також інформацію про поховання одного німецького солдата римо-католицького віросповідання, що загинув в околицях Чернівців під час Першої світової війни: лат. miles germanicus (VI. Bayerisches Reserve Regiment) – укр. німецький солдат (VI. Баварський резервний полк), а також 3 солдатів російського війська, які, судячи з імен і прізвищ, були поляками та були поховані на місцевому кладовищі за римо-католицьким звичаєм: лат. miles russiacus – укр. російський солдат.

Даний аналіз не включає загиблих солдатів, що походили з Чернівців та були поховані, або перепоховані в Чернівцях, з огляду на те, що їх хоронили не на «Цвинтарі героїв», а в родинних гробівцях на місцевому кладовищі.

Таким чином, нашими дослідженнями охоплено Книгу поховань римо-католицької парафії міста Чернівці за період 1915-1933 років, в якій знаходяться реєстраційні записи щодо 178 солдатів похованих на «Цвинтарі героїв» міста Чернівці в 1915-1918 роках. Проаналізований історичний документ яскраво свідчить про те, що незважаючи на етнічну, релігійну, військову приналежність, прикордонні чернівецькі території стали місцем останнього спочинку для численних героїв Першої світової війни.

Юрій Темофійчук (Чернівці)

ОМЕЛЯН ПОПОВИЧ ТА ЙОГО РОЛЬ У ВСТАНОВЛЕНІ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ НА БУКОВИНІ У 1918 р.

Серед визначних діячів Буковини одне із важливих місць займає постать Омеляна Поповича (1856-1930 рр.), який понад 40 років був лідером українського національного руху на Буковині,

засновником багатьох українських національно-культурних товариств та політичних партій.

Ще навчаючись, Омелян Попович став членом таємного товариства «Согласіє», яке очолював протягом 1876-1877 років. Згодом, було створене друге таємне товариство «Братній Союз», згадує у своїх мемуарах «Відродження Буковини» Омелян Попович. Уже працюючи учителем, він у 1877 році вступив до товариства «Руська бесіда», заснованого в Чернівцях ще у 1869 році. Впродовж багатьох років Попович був секретарем, а згодом – і головою цього товариства. Також, він був безпосереднім учасником створення й інших українських товариств на Буковині, серед них такі, як: «Руська рада» (засноване 1870 року), «Народний дім» (засноване 1884 року), «Руська школа» (засноване 1887 року). У 1911 році був обраний послом буковинського сейму до австрійського парламенту, що знаходився у Відні. З 1912 року Омелян Попович – член буковинського Крайового Виділу. Водночас педагог не полишав роботи у Крайовій шкільній раді.

Після проголошення Українською Національною Радою створення української державності у складі Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, буковинські делегати 24 жовтня створили в Чернівцях Буковинський крайовий комітет, як представництво Української Національної Ради на чолі з Омеляном Поповичем, також відомим як буковинська делегація Української Національної Ради. Цей комітет взяв на себе всю організаційну роботу по встановленню української влади на Буковині.

Одна з ключових ідей, яку обстоював Крайовий комітет - скликати Буковинське віче, тобто загальнонародні збори українців. Також, було започатковано й низку комісій (редакційну, народної оборони, фінансову, міжнаціональну та адміністративну), що мали підготувати всі ділянки майбутнього державного життя на Буковині. Зокрема, міжнаціональну (за тодішнім визначенням - міжнародна) очолив Омелян Попович. Ця комісія повинна була вступити в переговори з представниками інших національностей щодо поділу краю і майбутнього роздільного урядування.

Слід зазначити, що особливо складними були стосунки Українського крайового комітету з Румунською національною радою щодо поділу Буковини. Обидві сторони залучили до переговорів посередників, проте особливого успіху це не принесло.

У визначений Українським крайовим комітетом день, 3 листопада 1918 р., відбулося велике народне віче, на яке з'явилося від 8 до 10 тис. чол. Важливо зауважити, що останній австрійський губернатор граф Йозеф Ецдорф умовляв голову Українського крайового комітету Омеляна Поповича не проводити віче українців Буковини, бо, мовляв, це викличе в місті заворушення.

Згодом, 5 листопада на засіданні Крайового комітету кандидатуру Омеляна Поповича визначено на пост крайового президента. А вже 6 листопада члени Крайового комітету вирішили перебрати владу від крайового президента Ецдорфа над українською частиною Буковини та м. Чернівці. До речі, Ецдорф заявив, що може передати владу тільки представникам двох основних народів краю - українців і румунів. І лише коли з'явився представник Румунської національної ради Аурел Ончул, було складено протокол про передачу влади від останнього австрійського президента Йозефа Ецдорфа представникам українців О. Поповичу, І. Семаці та М. Спинулу, представнику румунів А. Ончулу, що й було засвідчено їхніми підписами.

Наступного дня були зібрані начальники та їх заступники, які склали присягу на вірність новій владі: одні - Омеляну Поповичу на вірність українській владі, інші - Аурелу Ончулу на вірність румунській адміністрації.

Таким чином, аналізуючи діяльність Омеляна Поповича на Буковині, можна побачити чіткий курс до українізації краю і встановлення тут української влади.

Лілія Дробіна(*Чернівці*),
Галина Яценюк (*Чернівці*)

**ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДІВ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ
НАПРАВЛЕНА НА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
(1918 – 1919 рр.)
(НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ГАЛИЦЬКОГО ДИПЛОМАТА
ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО)**

Початок ХХ ст. приніс радикальні зміни в українське суспільство. Саме в цей період спостерігається максимальна активізація громадського руху; виникає цілий ряд політичних партій, громадських організацій, різного спрямування; формується власний український уряд. Кожна політична сила, та кожен представник новоутвореного українського уряду які виникали, прагнула до змін в політичному та державному житті України.

Одним з ключових питань, яке поставало перед українськими політиками – об'єднання всіх українських земель в єдину державу.

Особливо чітко це бажання прослідковується в період 1917-1921 рр. – час української революції, час створення українських урядів: Українська Центральна Рада, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія, уряд Західноукраїнської Республіки (ЗУНР), Український Крайовий комітет Буковини.

Одним із активних учасників національної революції був галицький дипломат – Лонгин Цегельський, який ще в 1900 р., виступаючи на студентському віче у Львові закликав до об'єднання всіх Українських земель: «Залишається одне – створити свій власний державний організм, свою власну незалежну самостійну українську національну державу в етнографічних границях по всій території, заселеній українським народом... Через кордон подають собі руки українці з обох боків Збруча...».

Згодом, в 1918 р., ставши міністром в уряді ЗУНР приклав максимум зусиль, щоб процес об'єднання України був реалізований. Весь складний, як в політичному, так і військовому плані шлях до об'єднання українських земель, він ретельно описав в своїй праці «Від легенд до правди». Дана мемуарна праця охоплює період з листопада 1918 р. до лютого 1919 р. Хронологічно це досить короткий період, однак він є надзвичайно насиченим в плані подій, які відбувались в Україні.

Одним із важливих аспектів, які описує Лонгин Цегельський, є співпраця між галицькою і буковинською політичною елітою, яка була направлена на збереження своїх територій та об'єднання в єдину державу.

Активізація політичної співпраці між лідерами західної України, північної Буковини та лідерами Великої України відбулась тільки після підписання Брестського мирного договору 9 лютого 1918 р. між Четверним союзом та УНР. Згідно з яким ті частини Східної Галичини, де «переважало українське населення, відділялися від королівства Галичини і злучалися з Буковиною в один суцільний коронний край».

У вересні 1918 р. ситуація на західноукраїнських землях різко змінилась через загальний революційний процес, який охопив Східну Європу. 12 жовтня 1918 р. представники польських кіл із Галичини на прийнятті у імператора заявили від імені Галичини, що вони відокремлюються від Австрії і воз'єднуються з Польщею.

В зв'язку з цими подіями представники Галичини спільно з представниками Буковини розпочали підготовку до власного перевороту з метою встановлення української влади в краї. Зокрема, вже 13 жовтня в Чернівцях відбулась конференція «Зібрана конференція ... всіх українських партій Буковини реклямує право на самовизначення. Разом з прочими українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішати свою долю».

«18. Жовтня 1918 р. ввечері, в Народньому Домі у Львові, всі парламентарні й соймові українські послы з Галичини та Буковини (було їх разом ок.70), уконститувались як легальна репрезентація (Українська Національна Рада) української держави. Ця держава мала обіймати всю українську етнографічну територію Австро-Угорщини».

19 жовтня УНРада прийняла постанову про утворення Української Держави на українських етнографічних землях у складі Австро-Угорщини та закликала національні меншини направити своїх представників до УНРади пропорційно кількості населення. Президентом УНРади став Євген Петрушевич. Також було вирішено вимагати від віденського уряду передачі влади в Галичині й Буковині в руки Української Національної Ради. Того ж дня УНРада випустила «Відозву» до українського народу, в якій

виголошувалося: «Дня 19 жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австроугорської монархії Українська Держава і її найвисша власть, Українська Національна Рада!».

Буковинська секція Української Національної Ради офіційно була затверджена 25 жовтня 1918 р. Головою був обраний Омелян Попович.

1 листопада 1918 р. у Львові відбувся державний переворот: «Був це соняшний осінній день. На ратуші, високо, в осінньому вітрі лопоче синьо-жовтий стяг – символ повернення по 550 роках української держави!».

3 листопада 1918 р. в Чернівцях відбулось Буковинське віче: «Це вся українська Буковина встала, щоб заявити своїм сусідам і всьому світу, що воля буковинських українців – це жити самостійним життям у вільній Українській Державі».

13 листопада 1918 р. було офіційно проголошено утворення Західно-Української Народної Республіки. «Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австроугорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморош – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга», – зазначалося в законі. Перебравши до своїх рук основні державні установи, українці розпочали формування системи виконавчої та законодавчої влади.

Однак уряду ЗУНР не вдалось без допомоги від Великої України надовго втримати Львів. 22 листопада місто було захоплене поляками. Уряд змушений був переїхати до Тернополя. На жаль, не вдалось утримати українську владу й на Буковині, вже 11 листопада на вулицях Чернівців з'явилися румунські солдати.

В зв'язку з цими подіями, щоб врятувати українську владу на території Галичини і Буковини, політичне керівництво ЗУНР розпочало зближення з Директорією. Незважаючи на складне становище обох нових національних державних утворень, їхнє керівництво продовжувало справу об'єднання України. Розуміючи, що возз'єднання могло реалізуватися тільки на ґрунтовних правових засадах, Державний секретаріат ЗУНР

виробив проект попереднього договору і направив до Директорії, яка перебувала в той час у Фастові, делегацію, яку очолив Л. Цегельський «До цієї місії вибрано мене головою, мабуть тому, що я однаково добре знав та був у добрих відносинах як з членами гетьманської влади та і з членами революційної Директорії... До помочі і як товариша в тій місії додали мені д-ра Дмитра Левицького».

Після детального обговорення проекту Директорія і делегація ЗУНР 1 грудня 1918 р. підписали Передвступний договір, автором якого виступив Л. Цегельський. Після офіційного підписання Є. Петрушевич урочисто заявив: «Стверджую, що резолюція про злуку Галичини й Буковини з Україною прийнята оце однодушно через аклямацію. Оцим стверджую і оповіщаю, що від цієї хвилини старинна галицько-володимирська волость входить у склад однієї і нероздільної, соборної і суверенної, Української Держави. Соборній Україні Слава!».

В той час коли Л. Цегельський з Фастова добрався до Тернополя, Директорія підійшла до Києва. 14 грудня Гетьман зрікся влади, і 19 грудня Директорія урочисто в'їхала до Києва. Дізнавшись про остаточну перемогу Директорії Л. Цегельський знову вирушив до Києва, щоб вже офіційно провести переговори щодо об'єднання двох держав.

3 січня 1919 р. на сесії УНРади у Станіславі було прийнято Ухвалу «Про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народньою Республікою» в «одну, одноцільну, суверенну Народню Республіку», тобто ратифіковано Фастівську угоду від 1 грудня 1918 р.

Після урочистостей відбулось переформатування найважливіших урядових установ. Однією з них був Секретаріат закордонних справ, який мав репрезентувати молодий український уряд в світі. Очолив його Лонгин Цегельський, до складу увійшли також о.Франціско Ксавер Бонн (за походженням бельгієць, але довгий час працював у Тернополі, досконало володів українською мовою) та доктор Сергій Залозецький «широко освічений і бувалий у світі, елегантний та укладний представник Буковини». Після утворення уряду ЗУНР було відразу створено дипломатичні посольства, зокрема послом у Відні був буковинець Микола Василько, в Празі – Степан Смаль-Стоцький.

22 січня о 12-й годині у Києві на Софіївському майдані у святковій обстановці (день був оголошений неробочим) відбулася урочиста церемонія Злуки. «Ми злучили Галичину й Буковину з Придніпрянщиною, бо так нам казала соборна національна, всеукраїнська ідея і так нам диктувала історична рація. Перед світом, перед історією, перед нашим власним народом, що лише прокинувся до державного життя та перед грядущими поколіннями ми поставили доконаний історичний факт, на якому сперлася б уся дальша, будуча історія нашого народу!».

Олександра Стасюк (Львів)

ПЕРШИЙ РАДЯНСЬКИЙ ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ДОСВІД НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ

Перші кроки радянської влади у новоствореній Чернівецькій області спрямовувалися передовсім на ліквідацію румунських адміністративних і громадсько-культурних установ та насадження радянських, що, згідно Конституції СРСР, вимагало дотримання відповідних демократичних процедур. Однак, радянська командно-адміністративна управлінська система, що була побудована за принципом жорсткої владної вертикалі, не визнавала реальної демократії. Вже 2 липня 1940 р., тобто до офіційного визначення статусу регіону, тут утворено обласний та повітові тимчасові виконавчі комітети, які згодом трансформовано у виконкоми рад різних рівнів. Вибори до місцевих рад у області комуністи провести не встигли. Зрештою у цьому не було потреби, адже очолені приїжджими партійцями виконкоми, всупереч законодавству, підміняли місцеве самоврядування. На керівну роботу в радах, окрім червоних емісарів, висунуто 869 осіб з місцевого активу, які опинилися на другорядних посадах.

Під час виборів до ВР СРСР та УРСР у Чернівецькій області, що були призначені на 12 січня 1941 р., чиновники, з огляду на резонансність події, намагалися максимально дотримуватися демократичних принципів, проте це погано узгоджувалося з цілями комуністів — якнайшвидше охопити регіон своїми впливами. Курувати процес прибув особисто секретар ЦК КП(б)У М. Бурмистенко та 160 «відповідальних товаришів» зі східних областей УРСР. Виборча кампанія розгорталася за уже добре

апробованим сценарієм, зокрема з урахуванням досвіду, набутого в Галичині. Досягненню потрібних результатів сприяла добре відлагоджена радянська пропагандистська машина та силові органи.

Область, у якій нараховувалося 804.245 осіб населення (з них виборців – 451.161 осіб) поділено на 13 виборчих округів, з яких по виборах до Ради Союзу ВР СРСР – 4, а до ВР УРСР – 9. Чернівчанам також було надано право делегувати свого представника до Ради Національностей ВР СРСР. У області створена 541 виборча дільниця. До складу виборчих комісій увійшли 4.668 представників різних національностей, що, як стверджували представники режиму, відображало багатонаціональний склад населення області. Зокрема, у члени окружних виборчих комісій обрано 123 українця, 8 росіян, 7 євреїв, 2 румунів та 3 молдаван. Членами ОВК стали 26 комуністів та 14 членів ВЛКСМ, що цілком забезпечувало контроль над 13-ма окружними виборчими комісіями.

Агітаційно-пропагандистська кампанія традиційно була націлена на глорифікацію радянського способу життя, який протиставляли підневільному становищу буковинців під румунською окупацією. У області розповсюджено величезну кількість агітаційно-пропагандистської літератури: Конституції СРСР – 78.950 примірників, Конституції УРСР – 49.640, «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР» – 99.000, «Положення про вибори до Верховної Ради УРСР» – 63.600, іншої виборчої літератури – 92.000, плакатів 77.500 одиниць. У Герцаївському районі, де переважало молдавське населення, місцева газета друкувала ці матеріали молдавською мовою. Тут організовано 4 агітбригади з людей, які володіли молдавською мовою, на чолі з представником обкому КП(б)У. Влада організувала і провела в області 470 мітингів, на яких були присутніми загалом 396 тис. осіб (з промовами виступили понад 1.650 осіб). Зокрема, на загальноміській мітинг у м. Чернівцях зійшлося 40 тис. містян. На таких заходах часто виступала місцева інтелігенція. Зокрема, на згаданий мітинг запросили письменницю О. Кобилянську, якій на той час виповнилося 78 років.

Впродовж 24–25 листопада в Чернівецькій області відбулося 697 зборів з висування кандидатів у депутати до ВР СРСР і УРСР,

якими охоплено 435 тис. місцевих мешканців. Зокрема, на зустрічі виборців Чернівецького сільського округу № 625 і № 396 з кандидатом у депутати до ВР СРСР і УРСР Г.К. Жуковим були присутніми понад 1000 осіб. Висуванцями до Верховної Ради Союзу від трудящих Буковини стали І. Грушецький, Г. Жуков, Л. Ласло та Я. Чайкун, а до Верховної Ради Української РСР – І. Галанін, Г. Жуков, Д. Гешко, І. Зеленюк, І. Козачук, О. Коліков, О. Мартинов, М. Павлюк і Т. Панчук. Серед 13 кандидатів налічувалося лише 6 буковинців.

Офіційна звітність випромінювала оптимізм з приводу перебігу виборчої кампанії у області, однак багато чиновників вказували на існування певної кількості розчарованих або відверто вороже налаштованих до радянської влади місцевих мешканців. Буковинці, як і галичани, передовсім протестували проти втручання партійців у виборчий процес, небезпідставно вважаючи це порушенням Конституції. Вагомим чинником протестів стало погіршення економічної ситуації в області, адже, як виявилось, багатьом людям за румунської влади жилося краще, ніж під більшовиками. Було зафіксовано кілька спроб протидіяти виборам з боку підпільної ОУН.

Протестні виступи влада зупиняла репресивними діями: за попередніми підрахунками упродовж 1940–1941 рр. на території Північної Буковини та Хотинщини було незаконно репресовано з політичних мотивів близько 11 тис. осіб, з яких понад 1.400 розстріляно, загинуло у тюрмах, таборах та на спецпоселенні. Посіявши у регіоні атмосферу страху, влада безперешкодно реалізувала власний сценарій виборів. За офіційними даними, із 921.112 виборців Ізмаїльської і Чернівецької областей у виборах до Верховної Ради Союзу РСР і Ради Національностей взяло участь понад 99,5 % від загальної кількості виборців, з них за провладних кандидатів проголосували майже 99 %. Подібні результати було оголошено й під час виборів до Верховної Ради Української РСР, що стало наслідком вправних маніпуляцій режиму свідомістю місцевого населення, а також відвертих фальсифікацій під час підрахунку голосів.

Отже, анексія Радянським Союзом західноукраїнських земель стала результатом заздалегідь вироблених зовнішньо-політичних стратегічних цілей сталінського керівництва.

«Клопотання» населення Північної Буковини про приєднання до УРСР було невід'ємним інструментом цієї політики, що мала приховати її окупаційний та репресивний характер. Псевдо-демократичні вибори не відображали реального ставлення населення до політичних змін у регіоні через керівництво процесом з Москви, застосування адміністративного тиску на виборців та діяльність спецслужб, які з перших днів окупації розгорнули в краї широкомасштабні політичні репресії.

Тамара Богачик (Чернівці)

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1940 – 1941 рр.

В новоутвореній у складі УРСР 7 серпня 1940 р. Чернівецькій області, поліетнічному регіоні, де більшу частину мешканців становили українці, упродовж першого року перебування у складі радянської тоталітарної системи відбувалося значне реформування не тільки в економічній, політичній та культурній сферах життя місцевого населення. Система шкільної освіти не стала винятком, бо, власне, слугувала «знаряддям перетворення суспільства». Водночас становлення радянської моделі в освітньому процесі краю вирізнялося окремими особливостями, що зумовлені попереднім перебуванням території у складі королівської Румунії та багатонаціональним конгломератом новоствореної області.

Вивчення системи шкільної освіти в Чернівецькій області у 1940-1941 рр. залишається актуальною тематикою, оскільки упродовж цього року колишні ліцеї, гімназії, народні школи (школи «примара»), комерційні школи, семінарії, різні приватні школи реорганізовані у школи радянського формату. Так, до 1940 р. відповідно до архівних даних, на Буковині функціонували 583 народні школи (державних і приватних), в яких навчалося 81071 учнів; 15 гімназій (3707 учнів); 14 ліцеїв (комерційних, індустріальних) (8 037 учнів); 3 учительських семінарії (972 учні). Загалом до літа 1940 р. на Буковині було 615 навчальних закладів, в яких навчалося 93 786 осіб.

Внаслідок проведеної реорганізації у Чернівецькій області утворено 407 шкіл нового зразка: середніх шкіл – 14, неповних середніх – 12, початкових – 381. Зауважимо, що у переважній

більшості шкіл навчання велося українською мовою. Проте, враховуючи національний склад новоствореної області, почали функціонувати 149 шкіл з румунською мовою навчання, 12 – єврейською, 15 – російською, 5 шкіл – польською, 7 – німецькою мовою. Окрім того, колишні учительські семінарії реорганізовані у дві педагогічні школи. Проте дана статистика піддається сумніву, оскільки є суттєві розбіжності між різними звітами Чернівецького обласного відділу народної освіти за 1940 р.

Однак наприкінці навчального року кількість шкіл та контингент учнів зменшилися, так як два райони Чернівецької області (Бричанський та Липканський) відійшли до Молдавської РСР. Заплановані за мережею школи з німецькою мовою навчання до початку навчального року так і не відкрилися, бо їх учні виїхали з батьками до Німеччини (а це, згідно мережі, – 1460 учнів).

В архівних джерелах зафіксовано, що у п'яти районах при неповних середніх та середніх школах зорганізовано 9 гуртожитків для учнів.

Відвідування учнями шкіл по області у цілому становило 90,3 %. Найкращим воно було в Кельменецькому, Хотинському, Кіцманському, Сокирянському районах. Значно нижчою якість відвідування – у школах Сторожинецького, Садгірського районів та м. Чернівці. Підвіз дітей до шкіл упродовж першої чверті було організовано погано, що пояснювалося закінченням польових робіт.

До початку нового 1940/1941 н.р. школи області зовсім не були забезпечені навчальними програмами. Освітній процес у закладах освіти області розпочався в основному 16 вересня, проте у багатьох школах Сторожинецького, Заставнівського, Путильського, Вижницького та Герцаївського районах навчання розпочалося із запізненням на 10–20 днів. Причиною цього стала відсутність учителів.

Навчальний рік заклади освіти області розпочали без будь-яких підручників за винятком міських шкіл, які отримали незначну частину книг до початку навчання. Так, взагалі не було підручників з української літератури для 5–9-х класів та історії. Зовсім не забезпечені програмами та підручниками залишалися школи з молдавською, єврейською і польською мовами навчання.

Щодо забезпечення шкіл зошитами, то до кінця першої чверті кожен учень отримав по 5–8 зошитів. Незадовільним залишалось і забезпечення шкіл наочним приладдям.

Щодо забезпечення педагогічними кадрами, то воно також було нерівномірним по області. Так, школи міста Чернівці та заклади освіти районних центрів повністю забезпечені учителями. Проте в сільських школах не вистачало близько 334 учителів-класоводів 1–4 кл., учителів української мови, історії – близько 40 осіб.

Архівні джерела свідчать про надто слабку фахову підготовку переважної більшості педагогів, які разом з тим відмовлялися від громадської роботи та підтримки нової влади. Радянська влада досить недовіжливо ставилась до місцевих учителів, убачаючи в них «класово-ворожі елементи». До цієї когорти відносили священників, дружин та дочок духовенства, членів сімей колишніх офіцерів тощо.

Упродовж першої чверті у Чернівецькій області працювало 3612 осіб. За адміністративною реформою, більше 650 осіб відійшли разом зі школами Бричанського та Липканського районів у підпорядкування відділів освіти Молдавської РСР. Натомість на Буковину прибуло з родинами зі східних областей більше 1 тис. осіб.

Варто зауважити, що до початку навчального року обласним відділом народної освіти спільно з інститутом удосконалення учителів організовано місячні курси підготовки місцевих учителів, а також десятиденні семінари для усіх учителів м. Чернівці та районів.

Карина Коняєва (Київ)

ДЕПОРТАЦІЯ РОМІВ БУКОВИНИ ТА БЕССАРАБІЇ ДО ТРАНСІСТРІЇ

Згадуючи часи Другої світової війни, одразу на думку спадає Голокост. Але мало, хто говорить, що тоді відбувалося винищення не тільки євреїв, але й ромів. У Бабиному Яру, що на Київщині, розстріляли щонайменше 150 осіб. Гітлер піддавав ромів примусовій праці в концентраційних таборах, депортації та масовим вбивствам. Не краще становище вони мали під румунською владою.

Актуальність теми полягає у висвітленні малодослідженого питання про життя ромів на українських землях під румунською владою в часи Другої світової війни, а саме про їх винищення та депортацію. Адже більшість знає про Голокост, а про вимушене переселення інших народів, на жаль, – ні.

Мета дослідження: проаналізувати політику румунської влади щодо ромів у Буковині, Бессарабії й Трансністрії та визначити, які наслідки вона мала.

Проблема геноциду ромів почала досліджуватися досить пізно. Тільки в 1972 р. Д. Кенрік та Г. Паксон написали монографію «Доля європейських народів». Серед українських істориків можна виділити О. Белікова, також І. Гарновського, який написав статтю «Антициганська політика нацистської Німеччини та її союзників на окупованій території України (1941–1944 рр.)». У ній він продемонстрував політику різних держав щодо українських земель та ромів, які тут проживали. Якщо розглядати історіографію по регіонах, то найкраще вивчені роми Закарпаття. Про них писали Р. Офіцинський, Є. Навроцька, М. Панчук та інші.

Джерельну базу становлять румуномовні документи періоду існування Трансністрії Державного архіву Одеської області, а також промови І. Антонеску та дані переписів, проведені Генеральним інспекторатом жандармерії.

Згідно з Пактом Ріббентропа-Молотова Північна Буковина та Бессарабія повинні відійти СРСР, що й відбулося 2 серпня 1940 р. Але Румунія розцінювала ці поступки як тимчасові. У 1941 р. вона повернула ці землі та запровадила окупаційну політику.

І. Антонеску відзначався своїми ксенофобськими поглядами. Він ненавидів усі народи, крім румунів. Вже 14 березня 1941 р. сказав: «проблема «прибульців» дуже серйозна, бо вона веде румунську націю до зникнення, як м'ясник веде худобу на бійню». До цього додавалося, що ромів часто асоціювали з румунами, які теж були налаштовані проти перших.

Причин депортації ромів було декілька. По-перше, їх вважали слабким елементом, який «видобуває собі кошти для існування, не працюючи». А також «другим сортом», про що свідчить прислів'я: «циган – не людина», і що хоча «гроші є і в цигана, але честі [у цигана] немає». По-друге, ромів звинуватили у поширенні хвороб. У 1941 р. експерт Міністерства охорони здоров'я сказав, що

причиною поширення тифу в Румунії є поселення ромів. По-третє, як зазначив І. Антонеску на суді, причиною депортації були їхні крадіжки й злочини. Він цим начебто захищав румунський народ.

У 1942 р. почалася реалізація плану щодо депортації ромів. Спочатку провели перепис деяких ромських громад, за яким виявилось 9471 кочових ромів та 31438 злочинців. Перший етап депортації почався 25 червня 1942 р., а другий тривав з 12 до 30 вересня 1942 р. Точну кількість депортованих важко назвати, адже були роми, які самі переселялися до Трансністрії, бо вважали, що там дадуть землю та кращу роботу. За даними Генерального інспекторату жандармерії кількість сягала 25000 осіб.

Серед українських земель, які потрапили під депортацію, опинилася Буковина та Бессарабія. Ромів звідси переселили в Балтський, Очаківський, Березівський та інші повіти. Умови проживання були тяжкими, адже їм не давали роботу. Хоч у розпорядженні губернатора Трансністрії Г. Алексяну про організацію життя ромів у Трансністрії й зазначалося, що їх «întrebuințați potrivit meseriei lor, în atelierele» (Переклад: «будуть використовувати відповідно до своєї роботи, у майстернях»), але все було зовсім не так. Це можна побачити на прикладі Бершадського району Балтського повіту. Адже там роми були залучені здебільшого до сезонної роботи, що не подобалося місцевим мешканцям. Про це зазначав голова Бершадської управи, при цьому називаючи ромів «тяжко утримуваним баластом». Коли їх переселили сюди, то в них конфіскували коней та вози. Вони просили повернути це, але отримавши відмову, почали грабувати людей. До цього додалося, що їх влаштували працювати не по професії.

Існували великі проблеми з їжею. З початком зими 50 ромів утекли з Бершадського району до Ананьєва через злидні. В Інформаційному нотатку від 8 вересня 1943 р. зазначалося: «Sunt ruși la munca dar nu li sa dă nici hrană nici adăpost, iind siliți să doarmă pe câmp gol și lămânz». (Переклад: Їх поставили на працю, але не дають ані їжі, ані житла і притулку, тому вони змушені спати у чистому полі та голодні). У селах Крушинівка та Сумка Балтського повіту був катастрофічний рівень життя ромів. Вони жили тільки крадіжками збіжжя. Влада Бершадського району після

скарг почала видавати їм продукти як плату за працю. Людина за один день отримувала 100 г картоплі, 300 г борошна та 25 г олії.

Важкі умови проживання призводили до поширення хвороб серед ромів. Наприклад, в Очаківському повіті померло близько 4 тисячі осіб. Також були відомі випадки вбивств. У Північній Буковині в Путильському районі вбили 5 осіб. А в Іванківському районі Одеської області розстріляли 70 кочових ромів. Згідно з офіційними даними, на момент 1944 р. в Трансністрії залишилося 12083 роми, що становить половину від депортованих.

Отже, румунська влада в обличчі І. Антонеску проводила жорстку політику щодо них. Вони піддалися депортації через етнічну приналежність та спосіб життя. Переселяючи до Трансністрії, їм не всюди давали будівлі, достатньо продуктів та роботу. Голод, холод та поширення хвороб призвело до винищення майже 50% депортованого ромського населення за 2 роки. Пощастило, що на українських землях не відбувалося масових розстрілів ромів, як це було на інших територіях.

Олександр Комарніцький (*Кам'янець-Подільський*),
Людмила Комарніцька (*Кам'янець-Подільський*)
**ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ
У СЕРЕДИНІ 50-х рр. ХХ ст.**

Опрацьовуючи матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ф. 166), нам вдалося віднайти документи, які свідчать, що у другій половині 40-х – у першій половині 50-х рр. у Чернівцях функціонував учительський інститут. Зокрема, у 1953-1954 н.р. він знаходився на вул. Горького, 23. У тому році тут здобували освіту 325 студентів, у т.ч. 221 жінка. 51 особа навчалася за спеціальністю «Російська мова і література», 50 – «Українська мова і література», 45 – «Молдавська мова і література», 77 – «Математика і фізика», 53 – «Природознавство і географія», 49 – «Історія». Відомо також, що 231 студент отримував стипендію, 54 – звільнені від плати за навчання. Всі інші сплачували за надання освітніх послуг. 258 студентів були забезпечені гуртожитком. За національністю абсолютно переважали українці (226 осіб). Євреїв було 41,

молдаван – 22, росіян – 17, румун – 16, поляків – 2, вірмен – 1. За віковим складом 1 студенту виповнилося 16 років, 12 – 17 років, 62 – 18 років, 80 – 19 років, 48 – 20 років, 79 – 21-25 років, 38 – 26-30 років, 5 – 31 р. і старші. Щодо викладацького складу, то налічувалося 29 штатних науково-педагогічних працівників: 6 завідувачів кафедр (2 доценти, 4 – без наукових ступенів і вчених звань), 4 доценти, 13 старших викладачів, 2 асистенти, 4 викладачі. У 1954-1955 н.р. інститут мав вже статус педагогічного. У тому році у ньому здобували освіту 432 студенти, у т.ч. 309 жінок. Стипендію отримували 299 студентів, у гуртожитку проживали 370. Кількість викладачів зросла до 47, а число кафедр – до 11. Загальна площа приміщень, які використовував виш становила 6537 м², з яких навчальні приміщення становили 2587 м², гуртожиток – 1933 м².

З'ясуємо, що стало передумовою закриття педінституту у Чернівцях. Запровадження загальної семирічної освіти вимагало створення значної кількості педагогічних та учительських інститутів, які часто не мали належної навчально-матеріальної бази та відповідних науково-педагогічних кадрів. Це призводило до розпорошеності матеріальних засобів та створювало паралелізм у підготовці кадрів по ряду спеціальностей. З метою ліквідації такого паралелізму, зміцнення навчально-матеріальної бази та забезпечення інститутів науково-педагогічним кадрами належної кваліфікації на виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 8 червня 1955 р. № 733 «Про зміни у мережі вищих педагогічних закладів УРСР» Міністерство освіти передало ліквідований Ужгородський учительський інститут Ужгородському державному університету, Чернівецький педінститут Чернівецькому державному університету. Житомирський педінститут іноземних мов злило з Житомирським педінститутом імені Івана Франка. З 1 серпня 1955 р. було закрито Коломийський учительський інститут. Студентів перевели до Дрогобицького і Станіславського педінститутів. З цією ж метою у 1955 р. у 10 інститутах укрупнювалися малочисельні факультети та спеціальності (російська та українська мова, природознавство та географія).

Якими були аргументи у відділу науки і культури ЦК КПУ щодо закриття, зокрема Чернівецького педінституту, єдиного закладу в області, який готував кадри вчителів, і приєднання його

до університету. Зазначалося, що обидва заклади готували вчителів для 5-9 класів з мови та літератури, фізики і математики, історії, природознавства та географії. Факультети як в університеті, так і в інституті були малочисельними. Навчально-матеріальна база університету могла забезпечити підготовку вчителів з вищою освітою у значно більшій кількості. В університеті працювали 9 професорів, докторів наук та 102 кандидати наук, доценти. У педінституті не було жодного професора і лише 12 кандидатів наук. Підготовка викладачів для шкіл з молдавської мовою викладання в інституті велася російською мовою, оскільки не було викладачів, що досконало володіли цією мовою, а в університеті володіли молдавською 20 викладачів. Рада Міністрів СРСР своєю постановою «Про додаткові заходи з упорядкування підготовки спеціалістів з вищою освітою» від 25 травня 1955 р. зобов'язала Ради Міністрів союзних республік здійснити заходи по об'єднанню інститутів з університетами в містах, де велася паралельно підготовка вчителів на малочисельних факультетах. Приміщення гуртожитків передали університету, а навчальний корпус педінституту віддали одній із середніх шкіл. Підготовку вчителів для шкіл з молдавської мовою викладання організували при університеті, створивши для цього молдавські відділення на фізико-математичному, філологічному, біологічному та географічному факультетах.

Початкова позиція Міністерства освіти УРСР суперечила наведеним актам спочатку загальносоюзного, а згодом і республіканського уряду. У червні 1954 р. Міністр освіти УРСР Г. Пінчук у листі до завідувача відділу шкіл ЦК КПУ Ф. Овчаренка інформував, що Міністерство освіти розглянули пропозицію заступника міністра вищої освіти СРСР М. Прокоф'єва щодо злиття Чернівецького та Ізмаїльського педінститутів з відповідно з Чернівецьким та Одеським державними університетами. Щодо першого закладу, то Міністерство категорично не погоджувалася. Щодо Ізмаїльського педінституту, то зазначалося, що навчальне приміщення вишу (будинок однокомплектної середньої школи) не задовольняло навіть мінімальних потреб освітньо-виховного процесу. Без спорудження нового навчального корпусу заклад не зміг би розвиватись. Інститут незадовільно був забезпечений і

кваліфікованим викладацьким персоналом. З 29 викладачів вчені звання і наукові ступені мали лише 3. До того ж він незручно був розташований у територіальному відношенні. Тому міністерство погоджувалося на злиття Ізмаїльського педінституту з Одеським державним університетом. Однак, як вже зазначалося, невдовзі Чернівецький педінститут припинив своє існування, а Ізмаїльському педінституту вдалося «вижити» (нині – Ізмаїльський державний гуманітарний університет).

Олег Шилюк (*Чернівці*)

СКАРБИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ КНИГОЗБІРНІ: ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОГО КРАЄЗНАВЧОГО КОНТЕНТУ

Книжкові пам'ятки, рідкісні, цінні видання мають величезну історичну, наукову, духовну та матеріальну цінність. Манускрипти, стародруки, газети – це невід'ємна частина не лише місцевого, але й національного та світового культурного надбання. Зберегти їх, зробити доступним документальний спадок минулого – завдання особливо актуальне в нинішніх умовах.

Наукова бібліотека Чернівецького національного університету (далі НБ ЧНУ) – одна з найстаріших бібліотек України. Ця книгозбірня пройшла від Крайової бібліотеки Буковини до наукової університетської бібліотеки особливий історичний шлях, який наклав свій відбиток на специфіку та оригінальність її фондів. У 1986 р. в бібліотеці створено відділ рідкісних книг та рукописів. Фонд відділу нараховує понад 70 тис. документів, більш ніж на 15 мовах світу. У 2002 р. фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань та фонд «Буковинензія» Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича визнано науковим об'єктом, що становить національне надбання.

Унікальність і багатогранність фондів НБ ЧНУ відображена через історію її розвитку та етапи становлення. Відповідно це зумовило прагнення до створення цифрової колекції «Буковинензія=Vucovinensia», що сприятиме збереженню та популяризації культурної спадщини і слугує забезпеченню освітніх, науково-дослідних, культурних та інших потреб

користувачів. Все це сприятиме інтеграції надбань українського народу у світовий культурний простір. Це була ідея презентувати те, що не видається читачам в силу різних причин. Тобто, візуалізація широкого доступу через цифрові копії і в той же час забезпечення збереження оригіналів документів через зменшення фізичного доступу до них.

Основні етапи реалізації проекту:

- формування матеріальної бази для створення цифрових копій;
- аналіз програмного забезпечення проектів по візуалізації оцифрованих документів.

Результат реалізації проекту:

- функціонуючий портал в домені chnu.edu.ua, структура якого відображає склад фонду відділу цінних книг та рукописів, окремих колекцій та типів документів;
- стосовно краєзнавчих видань окремо виділяються як документи, що стосуються Буковини, так і документи які надруковані в Чернівцях;
- початково представлено понад 100 документів (книги, альбоми, карти, ноти, календарі тощо), з них 46 – з краєзнавчої колекції, в т.ч. 36 – надруковані в Чернівцях.

Першочергово оцифровуються документи які мають незадовільний стан фізичного збереження, а також видання за запитами користувачів Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, в т.ч. віддалених.

Завдання щодо подальшої реалізації проекту:

- відшліфовування структури сайту, усунення дрібних недоліків;
- підготовка механізму збирання статистики використання порталу (Google Analytics);
- розробка окремого модуля (календарного) для відображення періодичних видань, в першу чергу – газет;
- включення інформації про портал, його метаданих до світових цифрових колекцій, зокрема EUROPEANA.

Реалізація даного проекту забезпечить збереження унікальної документної спадщини України та зручний доступ користувачів,

задоволення їхніх інформаційних потреб, сприятиме розвитку наукових досліджень, збагатить інформаційний простір світу.

Микола Семенюк (*Чернівці*)

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ ПОСЕЛЕННЯ РОГІЗНА

За археологічними даними Рогізна виникла не пізніше XII ст. Першу письмову згадку про село ми знаходимо у грамоті господаря молдавської землі Штефаніце Воде, датовану 7 жовтня 1519 р. У цьому документі згадувалася «пасика у хотарь Черновского торго, где были пчелы пана Грумаза». Цю пасіку, розташовану поблизу р. Прут, разом з с. Рогізна князь подарував за «свое и своей матери спасение» Радівецькому єпископству. Йшлося про велику та цінну ділянку, що мала власні межі. У цій згадці назва села звучить у трьох варіантах – Рогузна (рум. Roguzna), Рагозна та Рогозна (рум. Rogozna), хоча у самій назві документу – satul Rohozna.

Далі в документах, що стосуються пізнішого періоду, починаючи з XVII–XVIII ст., ця назва зберігається незмінною – Rohozna.

Під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр., у вир подій потрапляють терени сучасної Пн. Буковини, зокрема і с. Рогізна, що в тогочасних, як правило, військових документах звучало як «деревня Рогоза». Наведемо декілька уривків. Так, в першому читаємо: «Наконец 24-го числа 1769 г., русские (військові – автор) снова перешли на ту сторону Днестра... двинулись въ обходъ, по дороге на деревню Рогози».

Завдяки виходу у світ праці відомого вітчизняного науковця С.Пивоварова «Садогурський монетний двір під Чернівцями (1771–1774)» є змога дізнатися про ряд російських документів того періоду. Цікаво, що с. Рогізна в них вже згадується як «Рогозна» або ж як «селение Рогожна».

Так, в одному з них розповідається, що барон М.П. Гартенберг «устроил монетный двор в своем имени Садогуре близ селения Рогожна». А в іншому, історик П. фон Вінклер ототожнює Садгору з с. Рогізна, ймовірно через те, що саме на землях цього поселення було засноване містечко. Він пише: «Разрешить Гартенбергу производить переделъ въ принадлежащемъ барону местечке

Садогура (по-молдавски Рогожня), находившемся въ 40 верстахъ отъ Хотина».

Щодо назви містечка Садагура, то загальновідомо, що за багатовіковою традицією дані прикметникові прізвиська в поляків чи українців виникли від назв їхніх родових маєтків. Так, Вишневецькі походили з Вишні, Потоцькі – з Потоку, Острозькі – з Острога та ін. Однак зі згаданим поселенням все відбулося навпаки, спочатку – барон, а потім вже поселення.

Повертаючись до назви Рогожна, що вживалися лише в російських документах і тільки в період 1771–1774 рр., слід зазначити, що воно найвірогідніше походить від «рогожа» і вживалося паралельно зі словом «рогоза». Під ним розуміли багаторічну трав'янисту рослину, листя котрої використовувалося для виготовлення мотузків, плетених виробів тощо, а кореневище – як цінний корм для окремих тварин. Цікаво, що назва цієї рослини існувала одночасно як в жіночому роді «рогоза», так і в чоловічому – «рогіз». Як вважав австрійський історик Р.Кайндль, саме від цієї рослини походить назва поселення.

Вона також фігурує в численних документальних матеріалах та на австрійських картах Буковини. Зокрема, на фрагменті мапи Ф. фон Міга (1774 р.) та церковній печатці (1793 р.) воно звучить як «Rohosna». Хоча, як стверджує дослідник І.Чеховський, у цей період зустрічається форма наближена до сучасної – Rogisna та Rogisna. Схожа назва, Рохизна, зустрічається на печатці сільського храму Різдва Пресвятої Богородиці, виготовленій приблизно у 30-х рр. XIX ст.

У документах кінця XVIII ст. – поч. XX ст. назву села писали по-різному. Так, найбільш розповсюдженою збереглася – «Rohozna» або «Рохозна». Вона зазначена на сторінці церковного Требника (1796 р.), фрагменті мапи Чернівців (1874 р.), сторінках книг реєстрації актів про народження (1801–1898 рр.) та церковній печатці (поч. XX ст.).

Паралельно з вищезгаданою назвою існувала й подібна «Рогозна», котру, як правило, вживали прихильники москвофільства. Зокрема, вона зустрічається в статуті читальні «Руська Бесіда» (1880 р.), у записках церковних книг парафіяльного священика Василя Козарищука, у період з 1899 р. до 1914 р. Цікаво, що з квітня 1914 р. до 31 грудня 1920 р. – вживається назва

«Рогізна», навіть збереглася печатка «З Рогізної», котру використовували для позначення рідних і хрещених батьків новонароджених сільських жителів. А на етнографічній карті 1910 р. – «Rohizna», в додатку до книги А. Жуковського «Буковина: її минуле і сучасне».

Повернення до попередньої назви «Rohozna» відбувається в період панування румунської королівської влади. Так, вже з 1 січня 1921 р. до червня 1940 р. (крім того в 1941–1944 рр.) світські та церковні документи велися румунською мовою. Про це, зокрема, свідчить і печатка «Comuna Rohozna» датована 30-и рр. XX ст.

З приходом радянської влади, з 1940 до 1941 р. та з 1944 р. до 1964 р., збереглося чимало назв села, у значній мірі через переселення на цю територію громадян з різних областей СРСР, які розмовляли лише російською мовою, іноді через їх малограмотність. Найпоширеніша назва села у цей період – Рогізна. Хоча варіантів назв рос. мовою збереглося чимало – Рагозное, Рогизна, Рогозна, Рогозно, Рогозное та, навіть Рогизны, ймовірно за аналогією м. Садагури.

30 грудня 1964 р., згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про утворення районів у м. Чернівці» було утворено в місті три райони – Ленінський, Першотравневий та Садгірський, до якого увійшло і с. Рогізна, ставши одним із північних мікрорайонів.

Отже, походження назви поселення пройшло чимало різночитань через зміни, що відбувалися в історичному минулому нашого краю, проте крізь десятиліття та століття зберегло і до сьогодні зберігає україномовну форму Рогізна.

Віталій Чебаник (Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА РУБЕЖІ ХХ – ХХІ ст.

Упродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. у регіональній політиці Буковини помітну роль почали відігравали обласні осередки політичних партій, які утворювалися під впливом різноманітних чинників та еволюціонували в контексті

політичних процесів національного та регіонального рівнів. Виконуючи свої функції, вони поступово ставали активними суб'єктами політичного процесу, прямо чи опосередковано долучалися до розвитку регіональної політики. Проте вони не стали гарантами демократично організованого політичного процесу на регіональному рівні.

У період 1999–2001 рр., як і по всій країні, політичний простір Чернівецької області був розподілений між найвпливовішими політичними партіями України, хоча саме тут виразності набували тенденції розколів «брендових партій» та створювалися нові осередки політичних партій.

Так, упродовж 1999 р. у Чернівецькій області функціонувало 28 обласних осередків політичних партій і зареєстровано шість обласних організацій політичних партій, серед яких: партія «Демократичний союз», Ліберальна партія України (оновлена), партія «Соціал-демократичний союз», УСДП; «Рух» (УНР) та ВО Батьківщина». Однак осередки тільки останньої з них були легалізовані в усіх районах області та м. Чернівцях. Осередки решти зазначених партій здебільшого не функціонували. Прикладом можуть слугувати осередки «Соціал-демократичного союзу», СДПУ та УСДП, в кожній з яких налічувалося близько 50 осіб. Нечисельними були осередки обласних організацій політичних партій «За красиву Україну» та «Молода Україна», Партії регіонального відродження України, де відповідно налічувалося від 16 до 26 осіб. У трьох партійних осередках Чернівецької обласної Української селянсько-демократичної партії нараховувалося всього 14 осіб.

Обласна організація ВО «Батьківщина», зареєстрована наприкінці 1999 р. у Чернівецькій області та легалізована осередками у всіх районах краю, стала найчисельнішою політичною силою регіону.

Соціальною базою новоутворених партійних осередків переважно були представники інтелігенції, науковці,

державні, службовці, студенти. Приміром, обласну організацію Ліберальної партії України (оновлену) утворили студенти та представники творчої інтелігенції, а обласну організацію партії «Демократичний союз» – науковці, представники малого бізнесу, державні службовці.

З наближенням парламентських виборів зростала чисельність осередків політичних партій. Так, у 2001 р. з 187 осередків Чернівецької області найчисельнішими були ВО «Батьківщина», ВО «Громада», Демократична партія України, КПУ, НДП, партія «Демократичний союз», Аграрна партія України, Ліберальна партія України (оновлена), Народний Рух України, СПУ, СДПУ (о). Відповідно малочисельною була кількість осередків Партії національно-економічного розвитку України, Партії «Реформи і порядок», Української народної партії «Собор». Зовсім не мали осередків Партія «Солідарності України», Патріотична партія, Прогресивна соціалістична партія, СДПУ, Українська консервативна республіканська партія.

Проти методів авторитарної мобілізації, які активно використовували у своїй діяльності керівники наймасовішого обласного осередку політичної партії – СДПУ(о), у зазначений період виступали члени обласної організації «Собор», метою діяльності якої було визначено згуртування свідомих національно-демократичних сил для порятунку становища в державі, так як за словами одного з його чернівецьких лідерів В. Добржанського, «режим державного правління наскрізь прогнив, повністю корумпований і ніколи не витягне Україну з прірви». Таке гасло значною мірою вплинуло на підвищення рейтингу та впливовості «Собору» в області та чисельному зростанню його осередків. Так, приміром, упродовж січня – червня 2000 р. було створено Чернівецьку міську та 8 районних партійних організацій загальною чисельністю 118 осіб. На початок листопада 2000 р. у Чернівецькій обласній організації УНП «Собор» вже

налічувалося 218 членів партії, у лютому 2001 р. – 276 осіб, вересні 2001 р. – 362 члени партії.

Проте у процесі легалізації районних організацій УНП «Собор» місцеві органи влади чинили опір. Зокрема, керівництво Путильської РДА повідомило, що не збирається визнавати районну організацію і висловило цілий ряд застережень та непрямих погроз.

У 2001 р. у Чернівецькій області з-поміж функціонуючих партійних осередків найчисельнішою була обласна організація СДПУ(о), офіційний кількісний склад якої досяг 19 тис. осіб. Проте фактично тут налічувалося 6 тис. осіб. Зауважимо, що задекларована чисельність практично кожного юридично зареєстрованого регіонального осередку не відповідала реальній кількості членів партії.

Аналіз архівних джерел доводить, що в цілому зі всієї кількості зареєстрованих обласних партійних осередків налічувалося близько 20 – лівоцентристського спрямування, 14 – центристського; 11 – правоцентристського, а більше 20-ти організацій політичних партій залишалися ідеологічно невизначеними. Щодо останніх, то й існували вони де-юре, серед яких більшість можна назвати партіями–клубами, бо зорієнтовані вони були на спільність поглядів вузького кола осіб або оточення того чи іншого політика.

Владислав Струтинський (*Чернівці*)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ТА НАУКОВІ ПРОЄКТИ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАД КРАЮ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ БУКОВИНИ З РЕГІОНАМИ СУСІДНІХ КРАЇН

Коли вимовляємо слово «Буковина», то в уяві кожного, хто хоч раз побував у цьому куточку Центральної Європи, постають образи мальовничої прикарпатської і власне карпатської природи, затишні гуцульські села з дерев'яними церквами, невеличкі містечка з типовою австрійською забудовою старої частини, католицькі костели та залишки колишніх синагог, а поряд

православні церкви. Все це дає підстави говорити про Буковину як досить специфічний регіон Європи. Історія невеличкого краю над Прутом, Серетом, біля Сучави та Молдови, розташованого поміж Східними Карпатами та середньою течією Дністра, що з'явився саме як суб'єкт міжнародних стосунків в останній чверті XVIII століття, була досить складною. Вона відзначалась численними змінами приналежності краю до різних державних утворень.

В освоєні цього регіону Центральної Європи, який на початку австрійського панування був покритий, у своїй більшості лісами, брали участь представники різних національностей, закладаючи свої поселення на ще необжитих землях. За останнім переписом населення в австрійський період (1910 р.) на Буковині проживало 38,4% українців, 34,4% румунів, 12% євреїв, 9,2% німців і 4,5% поляків. На решта 1,5% припадало декілька дрібніших етнічних груп. Населення Буковини, різноетнічне й поліконфесійне, вчилася мирно співіснувати та співпрацювати, утворюючи певний взаємовигідний симбіоз. Повставала спільна Батьківщина багатьох народів, що розташувалися на стикові різних «світів», так званого «західного» і «східного», слов'янського, романського і германського. Народжувався багатокультурний простір, що характеризувався все більш поглибленим взаємопроникненням елементів властивих окремим націям, які стали називати своєю батьківщиною Буковину. Створювалася специфічна єдність в різноманітності. Все це дало підстави називати Буковину «Європою в мініатюрі» або «Швейцарією Сходу». Засоби масової інформації лірично називають цей регіон Європи «Буковина – диво країна». Такий етнонаціональний, конфесійний клімат об'єктивно стимулював процес формування високої громадської, політичної відповідальності мешканців за долю свого краю. Вона не допускала міжетнічних зіткнень з трагічними наслідками, які мали місце у близьких сусідів.

Культури окремих національних груп інтенсивно взаємозбагачувалися, доповнюючи одна одну. Тому не випадково, у далекому вже 1989 році, за ініціативи буковинця, професора Варшавського університету Казімежа Фелешкі та його молодого однодумця, етнографа з Піли (Польща) Збігнева Ковальського повстав культурологічний проект, який ось уже 35 років дивує

Європу – Міжнародний фольклорний фестиваль «Буковинські зустрічі».

У свою чергу, фестиваль сприяв згуртуванню й науковців з різних країн, які раз на три роки почали проводити під час «Буковинських зустрічей» наукові конференції. Фактично Європа побачила, що при наявності толерантної спільноти з багатим культурним надбанням можна на практиці, досить ефективно реалізовувати міжнародні науково-культурологічні проекти, які сприяють зближенню регіонів сусідніх країн, зокрема України, Румунії, Польщі.

У зв'язку із вступом спочатку Польщі, а потім і Румунії до НАТО та ЄС, постають не тільки нові перспективи, але й нові обов'язки перед Товариством польської культури ім. Адама Міцкевича та Товариством румунської культури ім. Міхая Емінеску. Ці громадські організації можуть і повинні стати тим суспільно-культурологічним чинником, який сприятиме прискоренню процесу входження й України в європейський простір через збереження спільної культурної спадщини. Власне інтенсифікація саме такого напрямку діяльності стимулюватиме поглиблення стосунків між прикордонними регіонами сусідніх країн, зокрема, Буковинського регіону як центру автентичної багатонаціональної культури, що приваблює вітчизняних та міжнародних науковців, туристів. Можливо тоді програма Євросоюзу «Верхній Прут» більш швидкими темпами буде позбуватися декларативності і на практиці реалізовуватимуться її положення.

Що це дійсно так може бути, засвідчують міжнародний фестиваль «Буковинські зустрічі», проект «Спільна культурна спадщина», опрацьований у свій час Чернівецькою міською радою (Україна) та меріями міст Сучава і Кимпулунг Молдовенеск (Румунія). У 2008 році проект був підтриманий Європейською комісією за бюджетною лінією TACIS у межах Програми сусідства Румунія-Україна. Кінцевим результатом проекту стало створення міжнародного туристичного маршруту «Буковина - спільна культурна спадщина», який поєднує Україну і Румунію.

До цього варто було би ще долучити наявність Договорів про співпрацю між Чернівецькою областю (Україна) та Шльонським воєводством (Польща) і Сучавським повітом (Румунія), з однієї

сторони, та Шльонським воєводством (Польща) і Сучавським повітом (Румунія), з іншої. Вимальовується досить потужний міжнародний, міжрегіональний трикутник, який вже має політико-правовий фундамент для дієвої співпраці між регіонами сусідніх країн.

Ми переконані, що бажання відроджувати, поширювати і поглиблювати контакти не лишень на рівні самодіяльних колективів, наукових груп, стимулювало й органи місцевого самоврядування тих міст де відбуваються щорічно яскраві фестивальні дійства. Тепер для Румунії, Угорщини, Словаччини та України «Буковинські зустрічі» стали не тільки цікавим фольклорним святом, але й засобом поглиблення практичних зв'язків між містами Ястрове і Піла (Польща), Кимпулунг Молдовенеск, Сучава (Румунія), Боньгад (Угорщина), Турчанське Теплице (Словаччина) і, безумовно, Чернівці та Чернівецька область (Україна).

Роздумуючи над проблемою, винесеною в заголовок пропонуваного читачеві тез, автор вважає за потрібне наголосити, що потенційні можливості Громадських організацій культурно-просвітницьких Товариств національних спільнот краю надзвичайно слабо використовуються органами місцевого самоврядування Чернівецької області для подальшого розвитку співробітництва з регіонами у Польщі та Румунії. Наприклад, позитивно завершилась ініціатива ГО «Обласне Товариство польської культури ім. Адама Міцкевича» щодо необхідності підписання Угод про співпрацю між Лодзьким воєводством і Чернівецькою областю та Сторожинецьким районом і гміною Жгув, що коло Лодзі. Були реалізовані декілька культурних проєктів, за якими гуральський дитячий самодіяльний колектив «Долинянка» зі Старої Красношори відвідав з концертами Жгув. У Чернівецькій області під патронатом Лодзького маршалковства був проведений серед учнів та студентів мистецько-науковий конкурс на знання історії Лодзі та польської мови. Особисто Маршалеком воєводства, у Мармуровій залі Чернівецького університету, вручав переможцям та учасникам конкурсу, учителям нагороди та призи. На жаль відповідного кроку з боку керівництва Чернівецької області не сталось. Також ряд сіл Сторожинецького району отримали безкоштовно пожежні

автомобілі. Подальша реалізація Угоди, як це не прикро констатувати, повисла у повітрі. І це не пов'язано з епідемією та російсько-українською війною. Власне тут допомога з боку наших сусідів практична і постійна.

Підсумовуючи, маємо підстави констатувати, що культурно-просвітницькі та наукові проекти, ініційовані ГО національних спільнот, можуть принести більш значну користь для сторін по різні боки кордону, при умові їх підтримки, а навіть використанні, органами місцевого самоврядування. Об'єктивно, прабатьківщини з більшим бажанням йдуть на співпрацю, коли бачать, що державні структури Чернівецької області, органи місцевого самоврядування, рахуються з румунською, польською спільнотами не декларативно, а реально. У кінцевому підсумку, така співпраця поглиблюватиме плідні стосунки поміж сусідніми країнами – Україною, Румунією та Польщею.

Марія Іванчук (Чернівці)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ ВЕКТОР У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Аналіз сучасної шкільної практики засвідчує підвищений інтерес до історичного краєзнавства, оскільки важко переоцінити його можливості у площині реалізації завдань Нової української школи.

Історичне краєзнавство є безцінною скарбницею збереження досвіду багатьох поколінь, адже крізь призму дослідження подій, які відбувались у рідному краї впродовж віків, поглиблюється вивчення історії нашої держави, осмислення її ролі у контексті європейської та світової культур. Знання історії рідного краю допомагає зростаючому поколінню відчутти причетність до них кожної людини, кожної родини; визнати своїм найпершим обов'язком гідне наслідування кращих традицій рідного краю, усвідомити нерозривний зв'язок єдності історії свого села чи міста з історією та сьогоденням країни. Це є одним із основних джерел виховання гідних громадян, патріотів України.

На важливості знань історії рідного краю наголошував відомий український історик Михайло Грушевський, який пропонував

передусім вивчати історію розвитку українського народу з його природним середовищем, мовою, побутом, звичаями. А видатний педагог Костянтин Ушинський у своєму невичерпному науково-практичному надбанні, відомій книзі «Рідне слово» підкреслював, що необхідно розвивати в дітей «інстинкт місцевості», підвищувати їх особисту відповідальність за рідний край.

Проблема історичного краєзнавства як важлива складова загальної ідеї освіти, що ґрунтується на закономірностях зв'язку між навколишнім світом і розвитком та вихованням дитини, а також на залежності формування особистості від національної системи цінностей, яка втілена у народних традиціях, формах духовної культури, особливостях рідної природи, історії краю, постійно знаходиться у полі зору науковців-педагогів та науковців-істориків Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Краєзнавство є важливим засобом здійснення міжпредметних зв'язків у навчанні, засобом патріотичного, трудового, фізичного виховання, розвитку громадської активності, пізнання довкілля через чуттєво-раціональну сферу відчуття. Умілий добір краєзнавчого матеріалу й органічне (інтегроване) включення його у зміст навчання є необхідною умовою для формування соціально компетентної, інформаційно грамотної особистості з високою національною свідомістю та готовністю до активної участі у житті держави.

Використання краєзнавчого матеріалу в початковій освіті набуває особливої уваги у контексті реалізації завдань Громадянської та історичної освітньої галузі, окресленої Державним стандартом початкової школи (2018). Так, під час вивчення інтегрованої навчальної дисципліни «Я досліджую світ», зокрема змістових ліній «Моя культурна спадщина», «Людина і суспільство», «Ми українці. Ми європейці» учні початкових класів мають змогу усвідомити свою вкоріненість у національну, а також рідну за етнічним походженням культуру, в європейську цивілізацію, досліджують місцеві пам'ятки, пізнають традиції та минуле своєї родини, рідної етнічної групи, нації тощо. Поглиблюється вивчення певного краєзнавчого об'єкту з учнями, як свідчить досвід учителів початкових класів м. Чернівці та Чернівецької області й під час тематичних екскурсій до

краєзнавчого музею м. Чернівці, Чернівецького музею народної архітектури і побуту, музеїв, присвячених видатним особам буковинського краю: Юрію Федьковичу, Ользі Кобилянській, Володимирі Івасюку, Іванові Миколайчуку та ін.

Підсумком роботи, своєрідним звітом вважається виконання групових учнівських проєктів, зокрема: «Буковино, рідний краю, пізнаю тебе, вивчаю», «Славетні родини буковинського краю», «Історія роду - історія твого народу», створення лепбуків альбомів «Роде наш красний», «Пам'ять героїв-захисників незалежності нашої держави, уродженців буковинського краю» тощо. Виокремлюючи краєзнавчий вектор у своїй діяльності, учителі практики ставлять цілком конкретне завдання: через популяризацію знань з історії та культури рідного краю сприяти утвердженню у свідомості та почуттях особистості (здобувачів початкової освіти) патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України. Ефективність здійснення означеного аспекту педагогічної діяльності безпосередньо залежить від рівня підготовленості вчителя, від його вміння інтегрувати спогади про минуле або приклади з повсякдення мешканців краю в освітній процес, постійного підвищення рівня громадянської й професійної компетентності.

КРАЄЗНАВСТВО ТА ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

Ірина Скакальська (*Кременець*)

ПЕРСОНАЛІСТИКА В РЕГІОНАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ

Як зауважив В. Байнум, займатися наукою – необов'язково в лабораторії, з мікроскопом, пробірками чи нейронними сенсорами, тому в контексті зауважимо, що дослідження відомостей про знакових людей регіону є значним внеском у вивчені локальної історії та збагачення наукової персоналістики. З цього приводу також важливою є промоція досліджень з локальної історії, які присвячені вивченням життєписів регіональних діячів, котрі не відомі широкому загалу, але їхні заслуги варті уваги.

Мета розвідки спрямована на вивчення ролі персоналістики в регіональній історії, яка полягає у дослідженні діяльності відомих осіб краю та розкриття їхнього історичного досвіду.

Історична персоналістика – це важливий напрямок наукових досліджень, який визнає, що історію творять конкретні особистості. Проблема персоніфікації історії завжди була актуальною, і видатні мислителі, такі як німецький поет та філософ Й.-В. Гете, підкреслювали: «Під кожною могильною плитою лежить світова історія». Це означає, що історія кожної особи і кожного народу є частиною загальної історії світу і не може розглядатися окремо від особистостей, які її створюють.

Українська історична персоналістика не обмежується тільки біографіями великих особистостей та висвітленням їхньої громадсько-політичної діяльності, але розглядає різні площини взаємодії людини з природою, владою та соціумом. Основні аспекти історичної персоналістики включають дослідження переконань, цінностей та ідеологічних поглядів історичних осіб і їх вплив на суспільство. Розгляд аспектів психології та менталітету історичних осіб, їхніх уявлень і сприйняття світу. Вплив історичних осіб на формування культурних і соціальних реалій певного історичного періоду в певному регіоні.

Історична персоналістика розширює обсяг своїх досліджень, враховуючи різні аспекти взаємодії людини та суспільства, що робить її багатоаспектною та цікавою для наукової спільноти та громадськості. Вона «перегукується» з антропологічною історією, яка поступово залучила до свого предмету вивчення поведінку,

звичаї, цінності, уявлення, вірування всіх соціальних груп, незалежно від їхнього становища в суспільній ієрархії.

Поняття «регіональна історія» стосується вивчення історії конкретних місцевостей або регіонів. Воно набуло важливого значення для формування у громадян почуття національної ідентичності, толерантності і поваги до історичної спадщини як свого, так і інших народів. У ХХ ст. в історіографії з'явилися різні синоніми для терміну «регіональна історія», такі як «мікроісторія», «провінціологія», «регіоналістика», «локальна історія», а ще Михайло Грушевський використовував термін «територіальна історія». Ці терміни використовуються для позначення досліджень, спрямованих на вивчення історії конкретних регіонів або місцевостей, зокрема їхньої культури, діяльності товариств чи знакових особистостей.

Дослідження персоналістики сприяє ідентифікації та збереженню історичних документів, листів, фотографій та інших артефактів, пов'язаних із важливими особистостями регіону. Це допомагає уникнути втрати історичної спадщини. Зокрема, місцеві краєзнавчі музеї зазвичай мають значну кількість архівних документів, фотографій та артефактів, пов'язаних з історією регіону та відомими діячами краю. Музеї відіграють ключову роль у збереженні та доступності цієї інформації для дослідників.

Під час вивчення персоналістики в регіональній історії важливе значення відіграють місця пам'яті. Для окремої людини найчастіше ними бувають, наприклад, певні предмети побуту, світлини, листи, картини митців тощо. Для знаних особистостей місця пам'яті пов'язані з їхньою діяльністю – приміщення державних установ, освітні заклади тощо.

Особливої цензури в комуністичні роки зазнавала тематика ХХ ст.: революція 1917–1921 рр., націоналістичний Рух Опору в роки Другої світової війни, героїзм (діяльність УПА) тощо й особливо учасники цих подій, тому повернення багатьох імен із забуття в контексті персоналістики в регіональній історії має велике значення. Оскільки біографії знакових осіб вже досліджено, тому акцент має ставитись на вивчення регіональних лідерів, які були репресовані радянським режимом.

Дослідження персоналістики звертає увагу громадськості на історію свого регіону, що може сприяти збереженню та

популяризації історичних об'єктів і фактів. Персоналістика дозволяє отримати більше інформації про життя, діяльність та вплив конкретних осіб на розвиток регіону. Зокрема, в глобальному контексті не становить інтересу діяльність людини, яка була добрим продавцем книг, але для містечка та його розвитку книгарня зіграла значну роль (про Романа Бжеського, який у Кременці організував роботу книгарні), тому підкреслюємо у його біографії цю інформацію.

У науковому дискурсі пізнавальним може бути питання для дослідження історії впровадження звання почесних громадян міста, простеження їх біографій та внеску в розвиток краю.

Поринання в історію через життя та досягнення історичних постатей може бути захопливим та мотивуючим для краєзнавців, студентів, вчителів та всієї громадськості, наприклад, через публічну історію. Скажімо, музеї можуть організовувати виставки, інсталяції в експозиціях та екскурсії, спрямовані на вивчення життя та діяльності важливих персоналій регіону. Це допомагає публіці отримувати поглиблені знання та зацікавленість минулим, таким чином формуючи політику пам'яті. Можливим є підготовка радіо чи телепередач циклу документальних фільмів про відомих краян.

Отже, регіональна персоналістика не лише збагачує наші знання про минуле регіону, крізь призму діяльності визначних особистостей, але й відіграє важливу роль у формуванні цінностей, національної свідомості й громадянської відповідальності у сучасному суспільстві. Зазначимо, що конструктивний потенціал «образів минулого» визначається тим, наскільки вдало вони вмонтовані в систему світовідчуття сучасної людини і наскільки пропонувані символи здатні підживлювати природну потребу у боротьбі українців під час російсько-української війни 2014–2023 рр.

Наталія Ревега (*Переяслав*)

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ СЕЛА КОМАРІВКА НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ)

Важливим напрямом сучасних краєзнавчих досліджень є вивчення історії населених пунктів, а саме звичайних маленьких містечок та сіл. Багато сучасних істориків та краєзнавців працюють над дослідженням історії раніше невідомих поселень. Вивчення історії затоплених сіл Переяславщини розпочалося на початку XXI ст. Зокрема, за підтримки громадської організації «Старий Дніпро» вже вийшли друком такі видання: у 2018 р. вийшла книга «Затоплений рай: Андруші у спогадах та документах» (упорядник М.К. Михняк), у 2019 р. – «Нам Підсінне тепер тільки сниться... Село у спогадах та документах» (автори М.К. Михняк, С.М. Зубер та інші), у 2020 р. – «Були над Дніпром Трахтемирів і Монастирок. Документи, спогади, світлини» (автор М.К. Михняк), у 2021 р. – «В'юнище та Козинці. Історія сіл Переяславського краю: статті, спогади, документи» (автор М.Ю. Чирков), у 2022 р. – «Городище було, немов у вінку. Село у спогадах та документах» (автор М.К. Михняк). Усі ці книги присвячені селам, які були виселені та затоплені згідно Постанови Ради Міністрів УРСР № 929 від 12 серпня 1963 року «Про заходи по переселенню населення і перенесенню на нові місця будівель і споруд у зв'язку з будівництвом Канівської гідроелектростанції».

Село Комарівка Переяслав-Хмельницького району було одним із населених пунктів, що зникло з карти Переяславщини в наслідок затоплення Канівським водосховищем. Станом на 2020 р. с. Комарівка згадувалось лише у монографії С.О. Беляєвої та А.І. Кубишева «Поселення Дніпровського Лівобережжя Х-XV ст. (за матеріалами поселень поблизу сіл Комарівка та Озаричі)» за 1995 р., у розділі «Поселення поблизу села Комарівка», у якому йде мова про археологічні розкопки у 1964 р.

Наукове дослідження села розпочалося в грудні 2018 р. з пошуки світлин із с. Комарівки. На початок лютого 2019 р. було вже зібрано 300 світлин із родинних архівів його мешканців. Виявлені світлини зберігають у собі історію села, його краєвиди, звичаї та обряди, повсякденне життя та інше. Вони дають можливість побачити те, що було у селі до його виселення та

затоплення – вулиці та кутки, житла комарівчан, господарські будівлі, об'єкти інфраструктури тощо. З старих, інколи пошкоджених, світлин, із маленьких дрібниць зображених на них складається картина життя красивого села, навколо якого були дубові та соснові ліси, річки та болота. Саме світлини достовірно дають можливість засвідчити про ті чи інші факти із життя села.

Так, на одній світлині можна побачити зображення Миколаївської церкви. Нажаль, на даний час віднайдене лише одне зображення церкви. Тому дана світлина є унікальною. Цінність даного фото полягає у тому, що на ній зображено уже неіснуючу та знищену церкву. У наявному надписі на ній, за допомогою дзеркального методу прочитання, встановлено підпис «церква Комарівки 24 августа 1936».

Виявлення даної світлини спонукало до дослідження даної церкви. Так, у книзі Л. Набок та О. Колибенка «Православні храми Переяславщини» зазначається 5 її священнослужителі. Після повного дослідження Полтавських єпархіальних відомостей та метричних книг села, на даний час, виявлено імена 25 священнослужителів та 12 церковнослужителів. До сьогодні в архівних установах збереглися документи – сповідні розписи, метричні та клірові книги – де зафіксовано імена її прихожан та духовенства храму. Важливим джерелом, де зафіксовано відомості про осіб пов'язаних з історією Миколаївської церкви с. Комарівки є офіційне церковне періодичне видання – журнал «Полтавские епархиальные ведомости».

Досліджуючи місцеву церкву варто дослідити клірові книги. У даному джерелі зазвичай зазначається повний опис культової споруди та її прихожани. Так, дослідження клірового запису по с. Комарівка дало змогу отримати детальний опис церкви та речей станом на 1746 р. Даний опис, власноруч, «20 квітня 1746 р. зробив місцевий священик для звіту Всечесному наміснику Переяславському Євстафію Жуковському».

Починаючи роботу над вивченням населеного пункту, дослідник повинен володіти інформацією про найбільш поширені та доступні джерела, скласти їх повний перелік. Варто зазначити, що більшість джерел (особливо тих, що стосуються історії сільських населених пунктів) датуються XVIII ст. Наприклад, якщо займатись вивченням історії міст і сіл Лівобережжя та

Слобожанщини XVII-XVIII ст., то варто дослідити ревізії козацьких полків – російських переписів податкового населення. Цінним джерелом для вивчення соціальної структури населення міст і сіл Лівобережної України від 1648 до 1730 років є також матеріали Генерального слідства про маєтності. Основну роботу зі збору його документів було проведено у 1729 році, коли в усі полки Лівобережної України прибули канцеляристи, завданням яких був збір інформації про заснування населених пунктів та їхню приналежність тощо. Зібраний матеріал систематизували і записували у так звані “полкові книги”. Значна частина документів Генерального слідства зберігається у фонді Генеральної гетьманської військової канцелярії ЦДІА України у Києві. Крім того, матеріали з більшості полків генерального слідства є опублікованими.

Стосовно с. Комарівка, то такий перепис по селу, на даний час, не виявлений. Але, дослідивши сусідні населені пункти, виявилось значна кількість цікавого краєзнавчого матеріалу. Зокрема, велика кількість топонімічних назв.

Таким чином, розпочата у 2019 р. пошуково-дослідницька краєзнавча робота по с. Комарівка дала наступні результати. У період за 2020-2023 рр. вийшло понад двадцять наукових статей. Організовано декілька наукових виставок. На даний час готується монографія «Моє рідне село Комарівка». Особливістю історичного краєзнавства є його здатність жити знищене та затоплене село.

Володимир Майоров (Кременець)

РОЗВИТОК ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗЗСО ЧЕРЕЗ ІНТЕРАКТИВНІ ЗАНЯТТЯ З ІСТОРІЇ У КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Важливим для розвитку історичного краєзнавства є залучення молоді для проведення досліджень та написання наукових проєктів. Дослідницькі проєкти в історичному краєзнавстві вимагають від учнів активного вивчення матеріалу та самостійного аналізу. Це сприяє розвитку їхньої критичної думки. Робота над історичними дослідженнями вимагає від школярів вчитися шукати та оцінювати джерела інформації, аналізувати дані. Пізнавальними є роботи з історичними картами, які

знаходяться у краєзнавчих музеях. Такі завдання формують просторову компетентність у молоді.

Розвиток просторової компетентності має важливе значення в сучасному світі, де географічні та історичні знання можуть стати ключовими для пояснення подій і процесів у глобальному масштабі. Просторова компетентність – це важлива навичка, яка допомагає учням розуміти місце подій у просторі та часі. Ця компетентність розвивається краще через практичні дослідження, які можна проводити в музеях.

З-поміж складників, які визначають сутність історичної предметної компетентності учнів, є просторова компетентність – уміння орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля. Просторова компетентність присутня в кожній історико-методичній класифікації предметних компетентностей учнів, що вказує на важливість її формування в процесі навчання історії. Головну роль у розвитку просторової компетентності відіграють, звичайно, картографічні вміння і навички, які, в свою чергу, базуються на роботі з картами.

Формуванню в школярів просторової компетентності та методиці роботи з картою присвячено багато досліджень. Так, К.О. Баханов, Ю.Б. Малієнко, О.І. Пометун у своїх працях описували компетентнісний підхід у вивченні історії, зокрема, говорячи і про просторову компетентність, а Д.Л. Десятов, С.В. Коляда, О.В. Третьякова досліджували шляхи формування предметних компетентностей на уроках історії. Перспективною практикою є аналіз власного досвіду учителів, які описують свої напрацювання в статтях, присвячених цій проблематиці. Наприклад, у дослідженнях О.Г. Фідри, вчителя Рівненської загальноосвітньої школи №10, показано шляхи формування картографічних умінь та навичок. На державному рівні низка вчителів-методистів займаються розробкою методики застосування карт у системі мультимедійних презентацій тощо.

Тому в моїй статті пропонується інтерактивне заняття в експозиціях музею з допомогою контурної карти. Учні 10-го класу за плановим уроком історії ідуть на інтерактивне заняття до Кременецького краєзнавчого музею. В залі «Початок ХХ століття» представлені карти Кременецького повіту та світлини, на яких учні

можуть побачити будинки, вулиці та місцевість Кременеччини тих часів. Потім учні діляться на 4 команди, кожній з яких видається задалегідь підготовлена контурна карта. Основа взята з плану околиць та центральної частини міста Кременець з колекції Францішека Мончака, оригінал якого знаходиться в фондах музею. На першому плані показано околиці міста з дорогами, населеними пунктами та висотами. На другому – вулиці міста, які підписані. Також пронумеровані важливі будівлі інфраструктури тих часів.

Спочатку учні слухають розповідь вчителя про історію міста, як воно розвивалось на початку ХХ ст., про урбаністику, про світські та релігійні інституції, про будинки, пам'ятки архітектури та промисловості. Відповідають на запитання вчителя по темі розповіді. Загалом це можна назвати поняттям «уявна мандрівка» за допомогою карти та фотоматеріалів. Після розповіді вчителя, перед учнями ставиться завдання: знайти на старій карті за певний проміжок часу 5 будівель та позначити на контурній карті, де, на їх думку, вони могли розміщуватися. Після цього учні розподіляються на команди, отримують контурні карти та копії фотографій будівель, які їм потрібно позначити. На виконання завдання відводиться 10-15 хв, потім йде перевірка виконаного завдання і розподіл балів між командами за виконане завдання. Таким чином, учні під час інтерактивного заняття в музеї не тільки багато дізналися про історію рідного краю, а й розвинули просторову компетентність за допомогою інтерактивного заняття зі старою картою, що дало можливість краще запам'ятати та засвоїти почутий матеріал.

Отже, формування просторової компетентності за допомогою інтерактивних занять у вивченні історії є тим засобом, що допомагає краще засвоїти матеріал з історії України, виховати патріотизм в учнів та формувати чи розвивати вміння та навички. Набуття учнями картографічних знань та просторової компетентності з історії рідного краю є обов'язковою ланкою виховання та навчання.

Олександр Булига (*Рівне*)

ПЕРШИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ПЕРІОД ПОЧАЇВСЬКОЇ ОБИТЕЛІ (1597 – 1712 рр.): ВПЛИВ СУСПІЛЬНИХ ПОДІЙ НА МОНАСТИРСЬКЕ СТАНОВЛЕННЯ

Постання Берестейської доби дає поштовх заснуванню Почаївського монастиря (1597 р.), який позиціонує себе православною обителлю Київської митрополії. Його діяльність обумовлюється протистоянням з'єднаних та нез'єднаних, Речі Посполитої та Московського Царства.

Як свідчить документ XVII ст., у часи монастирської фундаторки Анни Гостської ігуменом був «грек», представник Болгарської Православної Церкви Неофіт, який у 1606 р. стає митрополитом цієї Церкви. У той час «греками» на Волині йменували православних, що прибули з Болгарії, Сербії та Константинополя. Так їх відрізняли від представників Латинської Церкви. Східні єрархи неодноразово перебували на території Київської митрополії, з метою збору пожертв. Після Берестейської унії, коли на українських землях не стало православних єпископів, вони знайшли собі притулок і поле для застосування своїх єрархічних повноважень.

1620 р. Єрусалимський патріарх Феофан, на прохання гетьмана Сагайдачного, разом з митрополитом Неофітом та єпископом Пинським і Турівським Аврамієм Страгонським висвятив для Київської православної митрополії нових єпископів, відродивши православну єрархію. Утім, світська влада Речі Посполитої не визнала поставлених православних єрархів. Лише через тринадцять років, у 1633 р., Константинопольська патріархія змогла офіційно відновити Київську православну митрополію, отримавши дозвіл короля Владислава IV Вази.

У той час Православна Церква, до якої входило руське населення Речі Посполитої, позбавлене власної державності, вбачала захисника своїх інтересів у московському православному цареві. Московське царство позиціонувало себе головним опікуном православ'я і навіть прямим спадкоємцем Візантії. Тому до московського царя звертались по допомогу найвищі керівники Київської православної митрополії, послали монастирів та братств. Не була винятком і Почаївська обитель. Монастирські гумени, починаючи від Йова Желіза, вбачали у московському цареві

захисника православної юрисдикції.

Почаївський монастир був дотичний до воєн, що проходили на території Волині. Під час Берестецької битви (1651 р.) обитель, за зверненням ігумена Йова Желіза, отримує захист Єремії Вишневецького від козаків Богдана Хмельницького. За монастирським переказом, зафіксованим вже у XVIII ст., у 1675 р., під час Збараської війни, в якій зіткнулись Річ Посполита та Османська Порта, над Почаївською обительлю явилися Богородиця та святий Йов і захистили святе місце від ворогів.

Надалі функціонування Почаївського монастиря в юрисдикції Православної Церкви було визначене умовами Вічного миру 1686 р. між Московією та Річчю Посполитою. Статті цього договору гарантували вільне віросповідування православним Речі Посполитої. Цього ж року Київська митрополія та її складова Почаївська обитель, від Константинопольської патріархії переходять в юрисдикцію Московської. Почаївський ігумен бере участь у супроводі Київського митрополита до Москви для складання присяги на послух Московському патріархові.

У збереженні православної юрисдикції Почаївського монастиря особливу роль відіграла грамота, яку 1700 р. почаївський ігумен, посередництвом московських дипломатів, виклопотав у польського короля Августа II. На початку XVIII ст. на Почаївській горі проживав Феофан Прокопович – майбутній знаний представник московського православ'я. У 1704 р., під час Північної війни, на Почаївську обитель наклало контрибуцію шведське військо, але сплатити її монастир не мав можливості.

Після припинення впливу Московії на теренах Правобережної України почаївські ченці 1712 р. прийняли спільне рішення про входження обителі в Унійну Церкву. Такий крок можна пояснити умовами, в яких опинився монастир після переходу Луцько-Острозької єпархії до Унійної Церкви, та внутрішньою готовністю братії до його здійснення, передусім з огляду на турботу про майбутнє чернечого осередку.

Андрій Шевченко (Ізмаїл)

ЗЕМЕЛЬНІ РЕФОРМИ РУМУНСЬКОГО УРЯДУ У БУДЖАКУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Після приєднання у 1856 році південного Буджака до Молдавського князівства (з 1861 р. – Румунії), її уряд намагався реформувати місцеву систему землеволодіння, яка була впроваджена російською імперською адміністрацією. 14 серпня 1864 р. було офіційно скасовано кріпацтво в Румунії. У §1 постанови зазначалося, що «відтепер панщинні селяни залишаються власниками земель, які знаходяться в їх володінні, у розмірі, визначеному дійсним законоположенням». Поземельні наділи, встановлені декретом 1864 р., були не подушними, а посімейними. Розмір наділу залежав від майнового становища селянин.

Селяни колишнього Ізмаїльського повіту т. зв. «Бессарабської ділянки» отримали землю в залежності від кількості худоби.

Для селян – власників чотирьох волів й однієї корови – виділялося 6 фальчів і 30 пряжин (8 дес. 738 кв. саж.) наділу; для власників двох волів й однієї корови виділялося 4 фальчі і 30 пряжин (5 дес. 1688 кв. саж.); для селян, що мали тільки одну корову – 2 фальчі і 70 пряжин (2 дес. 2123 кв. саж.). Загальна кількість землі, що надавалася селянам, не повинна була перевищувати 2/3 усієї землі поміщика. Бездітні, вдови, цигани, селяни, які не займалися землеробством, не виконували панщини і не мали для хліборобства окремої землі, ставали власниками земель, зайнятих будинками, угіддями і садами. Так, на півдні Бессарабії, селяни, які не мали худоби, одержали по 10 пряжин (390 1/6 кв. сажнів), які мали двох волів – 11 пряжин (429 кв. сажнів), які мали чотирьох волів – 12 пряжин (468 кв. саж.).

Право на отримання наділу за рахунок державних земель надавалося й тим селянам, яким не вистачало землі. Наділи з державних земель для них були встановлені в розмірі 12 погонів (5 дес.) на родину. Селяни їх отримували шляхом купівлі з виплатою за кожний погон по 5 червонців упродовж 15 років без сплати відсотків. Усі селяни, які одержали ділянки як на приватних, так і на державних землях, не мали права продавати їх стороннім особам протягом 30 років.

Декрет від 14 серпня 1864 р. встановлював викуп не за землю, що передавалася селянам у вигляді наділу, а за звільнення селян від панщини і всіх видів феодальних повинностей. Селяни повинні були викупити свої наділи протягом 1865 - 1880 рр. У § 3 декрету встановлювалися розміри викупу панщини й інших повинностей у залежності від розміру наділу: за наділ на чотири воли й одну корову селяни сплачували 1521 лей 10 пар; за наділ на два воли й одну корову – 1148 лей 20 пар; за ділянку на одну корову – 816 лей. Селянин, який не послідовно платив викупні платежі, на деякий час позбавлявся свого наділу.

Звісно, що така реформа не задовольняла придунайських селян. У 1874 - 1875 рр. румунський уряд провів нову земельну реформу. За статтею 1. закону «Упорядкування державних земель в Бессарабії» від 13 червня 1874 р. наділи, які за царським указом 1819 року передавалися у вічне володіння сільської громади для подвірного користування, тепер передавалися за викуп у приватну власність. Місцеві селяни отримали наділи у 30-50 дес., водночас вартість десятини була зменшена з 80 до 74 франків, дозволявся вільний випас худоби та вилов риби.

Стаття 8. забороняла протягом 15 років продавати, дарувати, закладати, обмінювати земельний наділ. Стаття 10 звільняла колоністів та державних селян від військової служби протягом 10 років задля кращої організації господарювання. Щорічні податки протягом 15 років повинні були на рівні 6,2-6,7 франків за десятину (Ст. 13.). За Ст.1. постанови «Про зміни деяких статей Закону про упорядкування державних земель в Бессарабії від 13 червня 1874 р.» пільги на земельні податків, передбаченні Ст. 13 від 13 червня 1874 р. було подовжено з 15 до 25 років.

Селянська реформа 1874-1875 рр. призвела до зменшення реального наділу селян, які внаслідок неврожаїв та податкового тиску не були зможі сплатити за 30, не кажучи про 50 дес. землі. Так, 1875 р. у власності «задунайських колоністів» (14 280 дворів) перебувало 284 943 дес., або 19,95 дес. на двір, що значно менше ніж їм було запропоновано цією реформою. Тому більшість колишніх колоністів були змушені знову переселятися до Російської імперії, де їм видавали наділи згідно з постановою

Олександра I 1819 р., тобто від 30 до 60 дес. в Північному Буджаку, Приазов'ї тощо.

Світлана Галемчук (Івано-Франківськ)
ФОРМУВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
НА ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ
В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

XIX ст. ознаменувалось багатьма видатними винаходами людства, серед яких паровоз та залізнична тяга. Розбудовуючи добротні шляхи сполучення, австрійський уряд прагнув забезпечити військово-політичні та народногосподарські потреби держави. Саме тому серед перших кроків і намірів, які передбачалося здійснювати на новоприєднаних територіях Галичини та Буковини, були заходи з побудови комунікацій. Без цього неможливе було ні чітке адміністрування цих територій, ні їхній нормальний подальший економічний розвиток, ні надійна оборона цих земель.

У Львові залізничне сполучення з'явилося 4 листопада 1861 р. Уряд йшов на значні нововведення, щоб ідея Львівсько-Чернівецької залізниці була втілена в життя, оскільки її будівництво розглядалося як важливий стабілізуючий чинник на крайньому сході монархії. Зважаючи на внутрішньополітичні завдання, залізниця стала унаочненням піклування центру про країни.

Основним питанням при будівництві залізничних гілок на Галицькій Гуцульщині був викуп земель під прокладення залізничних колій. Часто розвідувальники (топографи) та будівельники піддавалися фізичному насильству з боку селян: вимірювальні прилади розбивались, мірників виганяли, і це незважаючи на те, що акціонерне залізничне товариство ім. Карла Людвіга виплачувало у 1,5–2 рази більше за землю, ніж становила її ринкова ціна. Селяни не хотіли продавати землю, а причиною було те, що залізнична лінія часто-густо ділила їхні земельні наділи на дві частини, і, щоб добратися від одного шматка землі до іншого, селяни змушені були здійснювати великі об'їзди. Польські дідачі та багатії також не хотіли продавати свої землі під будівництво залізниць. Вони писали сотні скарг і протестів до

урядових органів, вимагаючи припинити будівництво залізниць на території їхніх володінь. Питання про відведення земель під будівництво колій вирішувалося іноді роками. З іншого боку, спорудження залізниць давало нагоду підзаробити місцевим малоземельним і безземельним селянам. Іноді обсяг робіт вимагав залучення кількох тисяч осіб.

Основними знаряддями праці були лопата, ноша і тачка, якою робітники перевозили ґрунт на насип. На підйомах на допомогу робітникові, який штовхав наповнену землею тачку, ставили іншого працівника з дерев'яним гаком на ремінній петлі. Він підхоплював тачку за передній борт і допомагав витягнути її догори. Щоб полегшити навантаження на руки, робітники до ручок тачок підвішували ремінну ляльку, котру надягали на плечі. Шлях, який проходив робітник на день, дорівнював 15 км.

Для перевезення ґрунту на більшу відстань використовували однокінні й двокінні вози-грабарки. Фах візника-грабаря був одним з наймасовіших на великих будовах. А будівельники-чорнороби називались «барабами» (від нім. Bauarbeiter). Ті гуцули-селяни, котрі вербувались на тимчасову роботу, називались «йонками». І йонки й бараби заробляли усереднено один ринський і 10 крейцарів на день, і це було вдвічі менше за денну платню інженера. Трохи більше заробляли «оберарбайтери» – старші в групах. Ще дорожче цінувалась праця «обер-баулегерів» – укладників рейок, які «форлегували, лашнювали і наглювали шини на швелях або екстрагольцах, а їздили рольвагонами або шутерцугами» (форлегувати – укладати; лашнювати – з'єднувати рейки; наглювати – закріплювати за допомогою залізничних костилів; шини – рейки; швелі – шпали з деревини високої якості; рольвагон – дрезина; шутерцуг – потяг для перевезення шутра (щебеню)).

Очоловав будівництво лінії «бауфюрер», який вів «баубух» (книгу витрат на будівництво) і писав «беріхти» (звіти). «Бауфюрер» не тільки відповідав за будову колії – «айзенбану», а й спорудження «вассерстанцій» (водогінних станцій при залізницях), «вассерляйтунгів» (водопроводів) і «коленд» (складів вугілля). Всі залізничні назви були галицьким перекрученням німецької термінології. Пізніше навіть вийшов спеціальний

словник залізничних термінів галицькою говіркою, що містив 2300 слів і виразів.

Зростала кількість бажаючих працювати на залізниці, зокрема і на Галицькій Гуцульщині, і не тільки в управлінському апараті. Один із сучасників згадував: «Кожен, хто міг «пхався» на колію, маючи зацікавлення не тільки у постійній роботі, але й у постійній заробітній платні, а по 35-ти роках служби і у повній емеритурі (утримання на пенсії – *С. Г.*)». А робота у приватному підприємстві залежала від господарської та політичної кон'юнктури. Тому навіть висококваліфікований працівник часто залишав краще оплачувану роботу, скажімо, у нафтовій промисловості, і йшов на залізницю, де на початках отримував значно менше. Проте він був впевнений у своєму майбутньому.

Прийом на роботу на залізницю, тоді вже державну, був не простою справою. Кандидат повинен був мати, передусім, протекцію впливового священика, офіцера або досвідченого залізничника, а, отримавши посаду, дуже нею дорожив. До служби руху приймали перш за все заслужених фельдфебелів, яких називали «зупаками». Це були селяни, спролетаризовані після трирічної військової служби. Залежність від залізниці була фатальною: навіть одружуватись працівник міг тільки з дозволу начальства. Отож, бувало, що юнак стояв перед вибором – одруження чи залізнична праця.

З переходом у державне володіння активно розбудовуються залізничні шляхи на Прикарпатті, зокрема і на Галицькій Гуцульщині. Так, у 1886 р. побудовані лінії Коломия – Печеніжин та Печеніжин – Слобода-Рунгурська (на межі Покуття і Галицької Гуцульщини; сьогодні ці залізничні гілки не існують), у 1894 р. – Станіслав – Вороненка (Ворохта) та Ділове – Ясіня – Вороненка (Ворохта), у 1899 р. – Делятин – Коломия – Стефанешти.

У 1892 р. було утворену нову дирекцію державних залізниць у м. Станіславі, у відання якої входили і залізничні гілки Гуцульщини. У 1898 р. після відкриття лінії від Станіслава до Вороненки та передачі частини колій від Львівської дирекції Станіславській дирекції підпорядковувалось вже 1490 км колії. Дирекції у м. Станіславі підпорядковувалось також керівництво руху (як зараз би сказали – підвідділок) у м. Чернівцях.

У м. Відні ще у 1870 р. був детально розроблений проєкт карпатської магістралі, метою якої було з'єднання угорської столиці Пешта з Одесою. Це був найкоротший шлях через Мішкольц, Сигет, Коломию, Чернівці, Ясси та Кишинів. Треба було збудувати на Закарпатті та Гуцульщині (як Закарпатській, так і Галицькій) близько 150 км колії (Сигет – Рахів – Ясіня – Делятин – Коломия). Австрійський уряд намагався з'єднати Трієст на Середземному морі, Відень та Пешт з Одесою на Чорному морі через Австро-Угорщину, щоб перехопити торгові шляхи у Туреччині й Румунії. Але криза 1873 р. та зволікання з поєднанням Кишинева з Яссами відкинули майже на 25 років будівництво лінії. Першим кроком до будівництва цієї магістралі був перехід з 1 січня 1889 р. під державне управління залізниці Львів – Чернівці. Траса пройшла через Хриплин, Надвірну, Делятин, Ворохту, Вороненку, Ясіня, Рахів, з'єднавши таким чином Станіслав із Сигетом. 15 грудня 1894 р. був зданий в експлуатацію останній відрізок магістралі Ясіня – Великий Бичків. Після розпаду Австро-Угорщини південна дільниця цієї залізниці знаходилася на території Румунії.

Отже, карпатські колії дали поштовх промислового розвитку Галицької Гуцульщини, відкрили цей залізничний маршрут для широкого загалу, сприяли перетворенню карпатського краю на місце відпочинку, створення кліматичного курорту, в першу чергу, для хворих на туберкульоз.

Андрій Королько (Івано-Франківськ)

**УКРАЇНСЬКА ПРИВАТНА ГІМНАЗІЯ РУСЬКОГО
(УКРАЇНСЬКОГО) ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА**

У М. ГОРОДЕНКА (1909 – 1914 рр.):

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ситуація в гімназійній освіті Східної Галичини на початку ХХ ст. характеризувалася недостатністю українського елементу. Тогочасна українська газетна періодика краю наголошувала на необхідності здобуття середньої освіти як основи формування національної еліти, що повинна зайняти відповідні місця в різних царинах суспільного життя і, в результаті, зможе фахово представляти і відстоювати інтереси власного народу.

Велася роз'яснювальна робота щодо необхідності збільшення кількості українців, які здобувають середню освіту. Якщо не вдавалося домогтися від влади відкриття державної гімназії, то українці засновували приватні гімназії. Зокрема, така гімназія у 1909 р. поряд з подібними гімназіями, які функціонували у Східній Галичині у м. Копичинці, м. Рогатин і м. Яворів, була відкрита у м. Городенка. Її поява зумовлена віддаленістю у здобутті школярами середньої освіти. На той час найближчі навчальні заклади такого типу знаходилися у доволі віддалених м. Коломиї та м. Кіцмані.

Заснуванню української приватної гімназії в м. Городенка передувала кропітка організаційна робота з боку філії Руського (Українського) педагогічного товариства (РПТ). На нараді філії РПТ 25 лютого 1909 р. у м. Городенка заявлено про потребу заснування української гімназії. 15 травня відбулася розширена нарада ініціативного комітету у справі відкриття навчального закладу.

На заклик керівництва філії на перших її загальних зборах 6 червня 1909 р. зібралася місцева інтелігенція та значна частина свідомих селян. Прийнято рішення про створення комітету із заснування гімназії та якнайшвидше скликати повітове віче родичів та опікунів, котрі «повинні би сказати свою опінію що-до заміреного філією заложення гімназії». Обраний «осібний» комітет, що займався справою заснування української гімназії у м. Городенка. 13 червня 1909 р. за сприяння комітету філії РПТ у «Народному домі» відбулося «віче родичів» за участю 600 міщан та селян з довколишніх сіл, на якому було поставлено завдання запровадження у місті гімназійних курсів.

У середині липня 1909 р. розпочали свою роботу безкоштовні підготовчі курси для потенційних школярів української гімназії, на яких записалося близько 60 дітей. Передбачалося з відкриттям української приватної гімназії 1 вересня 1909 р. створення окремого приватного курсу для дівчат у першому гімназійному класі, де мало б навчатися щонайменше 20 вихованок.

Записи на навчання до гімназії були заплановані на 28, 29 і 30 серпня, а урочисте відкриття – 1 вересня 1909 р. Задля популяризації навчального закладу філією РПТ по селах краю організувалися просвітно-економічні віча. У липні та першій

половині серпня 1909 р. такі народні зібрання відбулися у с. Чернятин, с. Стрільче, с. Глушків, с. Поточище, с. Рашків.

Новозбудоване приміщення будинку читальні «Просвіта» для української приватної гімназії люб'язно надали просвітяни Котиківки, найбільшого передмістя м. Городенки. Посвячення гімназійного будинку відбулося 29 серпня 1909 р. 30–31 серпня 1909 р. для 49 учнів тривали вступні іспити. За його результатами на навчання прийнято 37 школярів (29 українців і 8 євреїв).

Урочисте відкриття навчального року відбулося 1 вересня. Першими педагогами гімназії були К. Полянський (директор), І. Бойко, о. М. Котлярчук, М. Вацик, М. Дрешлер, П. Шепарович. 3 вересня 1909 р. у навчальному закладі розпочалася «правильна наука». З 12 до 23 жовтня і від 26 жовтня до 3 листопада 1909 р. навчальний процес в гімназії тимчасово був припинений у зв'язку з поширенням інфекційної хвороби червінки.

Протягом 20–22 січня 1910 р. здійснювалася перевірка навчального закладу членом товариства «Учительська громада» у м. Львові, професором коломийської гімназії П. Мостовичем. 23–25 червня учні городенківського навчального закладу здавали вступний іспит до другого класу гімназії з українською мовою викладання у м. Коломиї.

В організації роботи української приватної гімназії надавала допомогу філія «Просвіти» у м. Городенка. Так напередодні нового 1910/11 навчального року керівництво філії мало можливість прийняти до селянської бурси 14 школярів. Першість надавалася тим дітям, які навчалися в українській приватній гімназії.

Другий 1910/11 навчальний рік української приватної гімназії розпочався у приміщенні «Народного дому», бо будинок читальні «Просвіта» передмістя Котиківки не міг прилаштувати одночасно два учнівські класи. 20 жовтня 1910 р. українська приватна гімназія змінила локацію свого перебування, винайнявши будинок на вул. Зеліницькій (Залізничній). 20–22 грудня перевірку навчального закладу здійснив професор П гімназії у м. Чернівці І. Прийма, який через два місяці, з 1 березня 1911 р., обійняв посаду директора української приватної гімназії в м. Городенка. 16–17 травня перевірку гімназії здійснював інспектор шкільної крайової ради І. Копач.

У 1911 р. розпочалося спорудження нового будинку української приватної гімназії на вулиці Тараса Шевченка. 9 липня у м. Городенка під час урочистого святкування за участю місцевих хорових колективів і м. Чернівці був встановлений та освячений камінь під будівництво приміщення середньої школи.

Третій 1911/12 навчальний рік розпочався 30–31 серпня 1911 р. 20 жовтня навчання продовжилося у новозбудованому будинку гімназії, який знаходився на «першорядній улиці». Він складався з шести просторих класів і двох «канцелярій» (конференційного залу і приймальні директора). У найближчому часі планувалося спорудження другого поверху навчального закладу. Біля будинку знаходилися просторе подвір'я і сливовий сад.

15 лютого 1912 р. директором гімназії став Антін Крушельницький. У навчальному закладі функціонували три кабінети: природничий, «фізикальний» і географічний. Природничий кабінет був поділений на три відділи: зоологічний, ботанічний і мінералогічний. Бібліотека у навчальному закладі осібно функціонувала для учнів і для вчителів. Оригінальністю у навчальному процесі гімназії відзначався «столярський варстат», який в сучасній школі називали б трудовим навчанням. Столярської справи міг навчитися будь-який учень, який виявив бажання у майбутньому займатися цим ремеслом.

Особлива увага зверталася на фізичне виховання учнівської молоді, школярі виконували гімнастичні вправи та здійснювали позаміські прогулянки. Керівництво гімназії запровадило шкільну касу ощадності, орудувало крамницею і книгарнею. У навчальному закладі діяв невеликий музей.

Отже, приватна гімназія Руського (Українського) педагогічного товариства у м. Городенка вважається головною освітньою інституцією українців Городенківщини на початку ХХ ст. Заснування цього навчального закладу було насамперед зумовлене необхідністю збільшення кількості українців, які здобувають середню освіту, та віддаленістю для її здобуття дітьми на території краю. Гімназія мала великий авторитет серед навчальних закладів Східної Галичини, у ній навчалися вихідці не тільки з Городенківщини, але й Коломийського, Снятинського, Печеніжинського, Товмацького, Бучацького, Заліщицького і навіть віддалених Львівського, Бережанського і Зборівського повітів.

Микола Гуйванюк (Чернівці)

КОСТЯНТИНА МАЛИЦЬКА У ВЗАЄМИНАХ З СІЧОВИМ РУХОМ ГАЛИЧИНИ Й БУКОВИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Січовий рух, започаткований на Буковині в 1902 р. створенням пожежно-гімнастичного товариства «Січ» у м. Кіцмані, починаючи з весни 1904 р., набув помітного поширення на теренах Буковини.

Саме у цей час, після конфліктної ситуації з представниками пропольської шкільної адміністрації у Галичині, К.Малицька - вже відомий педагог і журналіст, отримала посаду вчителя у народній школі в Лужанах.

У Лужанах К.Малицька познайомилася з учителем Кіцманської гімназії, письменником Сильвестром Яричевським, який був відомий у повіті ще й тим, що разом з О.Поповичем заснував 1902 ро ку в Кіцмані перше на Буковині пожежно-гімнастичне товариство «Січ», та писав для січові пісні.

Найпоширенішим на теренах Буковини січовий рух був у Кіцманському повіті. Загалом там нараховувалося 23 січових товариства. Практично всі вони діяли досить активно. Найкраще розвивалася кіцманська «Січ» за часів кошового О.Поповича.

Одна з найактивніших «Січей» була у Лужанах, де працювала К.Малицька. Серед організаторів та ідейних натхненників Лужанської «Січі» був місцевий вчитель І.Бережан.

Особливістю буковинських «Січей» було те, що вони мали дещо кращі умови для розвитку, ніж аналогічні товариства у сусідній Галичині. Це пов'язано з тим, що у краї так і не зміг виділитися як домінуючий в суспільно-політичному житті ні один етнос.

Сучасник згадував, що «Січ» відмолодила Лужани... Походи під звуки трубки чи січових пісень, масові гімнастичні вправи вільноруч і топірцями, читанням газет і книжок, всім цим повіяло якимось свіжим духом по селі.

При більшості січових товариств активно діяли січові бібліотеки, які комплектувалися різноманітними українськими виданнями і відігравали важливу роль у підвищенні культурного й освітнього рівня членів січових товариств. Січовий рух залишив глибокий слід у пісенній творчості українців Галичини й Буковини. Січові пісні, які виконувалися на різноманітних

заходах, що проводилися «Січами», здійснили помітний вплив на формування української національної свідомості. До найвідоміших січових поетів поряд з К.Трильовським, С.Яричевським, слід віднести К.Малицьку.

У джерелах зафіксовано, що влітку 1904 р. за активної участі К.Малицької у Лужанах відбулося січове свято, на якому виконувалися також її пісні.

Це насамперед січовий марш «У Січі! У Січі», в якому оспівувалася козацька слава, славна Запорозька Січ, де:

«...Боролись завзято колись-то діди,
Кістками степи укривали,
В кітлах розжарених палились они,
На палях у турка конали...».

К.Малицька закликає нові покоління, нащадків славних козаків стати до бою за національне визволення, та вступити в боротьбу за омріяну Українську державу шляхом освіти власного народу.

«...До бою! до бою зве поклик і нас,
Та не на рушниці, шаблюки,
Инакша днесь збруя, инакший бо час,
В нас збруя просвіти і злуки.

Доволі сварились колись-то діди,
Пора нам єднатися нині.
Лиш в лучности сильні добудуть сини
І волі і щастя Україні.

....Доволі ходили в ярмах вже діди,
Доволі згинати й нам спину,
Лиш смілим завзяттям поставлять сини
Вільну, самостійну Україну!».

Агітаційний характер мала пісня «в Січ ставай», в якій письменниця закликала:

«...В кого стане сили і охоти,
В кого чесним жаром серце бє,
До борби за волю, до роботи
В Січ новітну з нами хай стає.
У здоровім тілі дух могутний птах,
Підійме високо волі стяг.

...Сильні тілом, завзятущі духом
Викуємо племя молоде,

Що не впаде під катів обухом
І на службу зраді не піде.
Розібе кайдани, підворожить тьму,
Верне Україні свободу!».

Після таких слів, у багатьох населених пунктах Галичини й Буковини селяни з охотою вступали до січових товариств.

Поряд із протипожежною діяльністю, одне із важливих завдань «Січей» полягало у вихованні національної гідності, почуття патріотизму серед широких кіл українського селянства. Важливе місце у цьому відводилося фізичному зміцненню організму шляхом тренування рухливості, витривалості, організованості, підпорядкування обраному керівництву, а при необхідності – уміння взяти на себе роль керівника колективу.

Найпопулярнішими були вправи у такт пісень «Гей там на горі «Січ» іде» (з топірцями), та «Січовий поклик» К.Малицької (вільноруч). Остання пісня закликала до боротьби за кращу долю, в ній вказувалося, що «...тільки смілі пут не знають. Тільки смілих воля жде...». У вихованню саме цієї риси важливу роль відіграли січові вправи.

Після повернення до у 1906 р. Галичини, К.Малицька, активно допомагала січовому руху у краї.

Отже, незважаючи на свій недовгий період діяльності на Буковині, К.Малицька, окрім учительської праці, активно підтримала січовий рух беручи участь у практичній діяльності січових товариств. А також стала авторкою найхитовіших січових пісень.

Андрій Бойда (Івано-Франківськ)

РОДИННЕ ПОХОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ ПОРАЙКА (1888 – 1937 рр.)

Вивчення тієї чи іншої особистості завжди потребує зусиль та часу. Особливо, коли це стосується не лише конкретного періоду в житті та діяльності діяча, а й родинного походження. Саме тому, однією із найперших ланок роботи у вивченні життя та діяльності головкома ЧУГА (1920 р.), українського радянського губернатора на Полтавщині (1920–1921 рр.) та Вінниччині (1921–1923 рр.), колишнього генпрокурора УРСР (1927–1930 рр.) та заступника

глави уряду в радянській Україні (1930–1937 рр.) Василя Івановича Порайка (12.10.1888 р. – 25.10.1937 р.) є його родинне походження та відповідно те, як склалась доля найближчої родини діяча в Галичині.

Родина Порайків згідно із записаних нами восени 2021 р. спогадів нащадків роду Порайків походила з с. Тулова Снятинського повіту. На початку 1880-х рр. подружжя Івана Григоровича Порайка (бл. 1862–1942 рр.) та Марії Федорівни Порайко (Малофій) (? – не пізніше 1928 р.) переселяється із с. Тулова в сусіднє с. Устя Снятинського повіту.

Родина виявилася доволі бідною, основними заробітками в подружжя був невеличкий город на березі р. Белелуки (протікає на території Східної Снятинщини) та праця в господарстві заможних родин с. Устя. Протягом 1888–1902 рр. у сімейній парі народжується восьмеро дітей. Зі спогадів однієї із старших дітей подружжя Гафії, які були записані івано-франківським краєзнавцем П. Арсеничем в 1960-х рр., до дорослого віку із восьми дожило тільки п'ятеро: Василь (1888–1937 рр.) – український радянський партійний діяч, Петро (20.07.1891 р. – 1.04.1962 р.), Гафія (1894–1976 рр.), яка була репресована радянським МДБ в 1946 р., Дмитро (15.02.1897 р. – 1992 р.) та Ілля (1902–1946 рр.) – зазнав репресій в 1945 р. Оскільки обрана тема не стосується безпосередньо віх життя і діяльності В. Порайка, зосередимось на долі інших шести членів сім'ї.

Батько Іван Григорович Порайко окрім заробітків у заможних родинах села, також певний час був сільським листоношею та сторожем в сільській початковій школі. Будучи членом «Просвіти» в рідному селі, він з іншими представниками родини брав активну участь в культурно-просвітніх заходах села як в період керівництва філією організації його сином Василем (з середини 1900-х рр. і до 1914 р.), так і у міжвоєнний період. Зокрема, разом з наймолодшим сином Іллею був присутнім на урочистостях під час відкриття погруддя Т. Шевченку в с. Устя 23 вересня 1934 р. Доказом цього є фото із приватної колекції депутата Івано-Франківської облради та краєзнавця Р. Білика. Цей фотофакт повністю спростовує дані, які були взяті на допиті у Гафії Іванівни Малофій (Порайко) слідчими Снятинського відділу МДБ 22 лютого 1946 р. про смерть батька в 1911 р., так і з анкетно-

облікових даних з пенсійної справи В. Порайка з фондів РДАСПІ (Москва) про те, що глава сімейства спочив в 1910 р.

Те саме стосується і дат смерті матері В. Порайка Марії, яка згідно його партійних анкетних документів спочила в 1928 р., а згідно із заповненого Гафією Малофій бланку – в 1919 р. Щоб підтвердити або спростувати сімейні перекази та неточності в архівних документах на згаданих членів родини Порайків, нами планується дослідити метричні книги с. Устя Снятинського періоду за 1900–1945 рр. Тільки офіційні витяги з відповідних документів, які є на збереженні в Держархіві Івано-Франківської обл. можуть повністю пролити світло стосовно цього питання.

Про долю Петра та Дмитра Порайків, які емігрували в Канаду, відомо небагато. Так, перед виїздом за океан (Петра в 1907 р., а Дмитра в 1913 р.), вони встигли закінчити кілька класів сільської школи і на еміграції займались переважно робочими спеціальностями в м. Ошава в провінції Онтаріо аж до виходу на власну пенсію. До 1939 р. між Іллею та Гафією Порайками та їхніми братами Петром і Дмитром зберігався тісний контакт через поштовий зв'язок. Відомо також і про візит Дмитра Порайка в рідне село в середині 1930-х рр. З різних, в тому числі і архівних джерел, з'ясовано, що в середині 1920-х рр. такий зв'язок з родиною намагався підтримувати і найстарший з п'яти дітей Порайків Василь, який жив в УРСР.

Доля Гафії Іванівни Малофій (Порайко) (1894–1976) є не менш складною, як і у знищених радянськими репресивними органами її братів Василя та Іллі. Будучи неграмотною до 1913 р., вона була задіяна переважно в господарстві власної родини. В 1913 р. разом з братом Дмитром емігрувала в Канаду. Орієнтовно в 1919–1920 рр. вона повернулася на постійне місце проживання в с. Устя, а опісля одруження з Д. Малофієм – в сусіднє с. Тулова.

Будучи бездітною, після смерті дружини Іллі Порайка, на початку 1940-х рр. вона вдовчерила свою племінницю Гафію (1926 р. – після 2006 р.). Вона була безпідставно репресованою у сфабрикованій справі. Осуджена 18 червня 1946 р., п. Гафія з липня 1946 р. по 28 січня 1955 р. відбувала покарання у Дубравлазі МДБ ст. Потьма в смт Явас в Мордовській АРСР РФРСР. З часу виходу з табору і до кінця життя проживала в с. Тулова і була єдиною із чотирьох сестер та братів Порайка, хто дав під запис

власні спогади про родину і безпосередньо про Василя Порайка такими його дослідникам як П. Арсенич та Я. Воєвідка.

Ілля Іванович Порайко (1902–1946 рр.), батько трьох дітей, здібний до праці чоловік та завжди патріотично свідомий українець зміг значно покращити своє майнове становище у міжвоєнний час. В часи німецької окупації був задіяний в роботі військової комендатури у м. Снятин, що в 1945 р. стало приводом для його арешту та подальшої фізичної ліквідації в 1946 р. За яких обставин і де це сталось – немає даних як в архівах, так і невідомо його прямим нащадкам.

Отже, життєві меридіани родини колишнього генпрокурора УРСР (1927–1930 р.) та декларанта договору про утворення СРСР (1922 р.) В. Порайка були непростими і різними – комусь вдалось спокійно спочити в Бозі або вижити в горнилі воєн та репресій, а у випадку Василя та Іллі Порайків довелось покласти головою в роки репресій як міжвоєнного, так і повоєнного часу.

Сергій Олійник (Кам'янець-Подільський)

Олександр Шолк (Кам'янець-Подільський)

УЧАСТЬ РОБЕРТА КНІТТЛЯ ТА КАРЛА ШЛЬОССЕРА У ЖОВТНЕВИХ БОЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ З ДЕНІКІНЦЯМИ

Утворена восени 1918 р. Українська Галицька армія (УГА) одразу зіткнулася з проблемою офіцерських кадрів. Вирішити її вдалося завдяки залученню до галицького війська офіцерів неукраїнської національності. Аналіз джерел та історіографії дає змогу констатувати першість у такому представництві німців/австрійців. Серед них були й Роберт Кніттль (Кніттель) та Карл Шльоссер. Обидва офіцери мали пристойний послужний список в УГА. Були командирами 19-ї та 11-ї бригад відповідно. Тому, коли в жовтні 1919 р. постало питання призначення командуючих бойових груп для більш ефективного протистояння з денікінцями в районі Гайсин–Ситківці–Брацлав, сумнівів у компетенції цих осіб у вищого галицького командування не було.

Зупинивши наступ денікінців, командування Об'єднаної української армії (армія УНР та УГА) вирішило 20 жовтня 1919 р. перейти в наступ на білогвардійців, навіть попри їх перевагу в

чисельності та оснашеності. Активну участь у цих боях взяли дві бойові групи отаманів Р. Кніття (2-а, 3-я, 4-а і 10-а бригади) та К. Шльосера (8-а, 11-а бригади). Їх бойове хрещення відбулося 23 жовтня.

Групу Р. Кніття створили для підтримки наддніпрянської дивізії О. Удовиченка, яка збиралася перейти Південний Буг в районі Райгородка. Але ця група тоді значної активності не проявляла. Іншій же групі вдалося перейти річку коло Печари та виступити на Бортники. На жаль, перебіг бойових дій почав розгортатися не на користь українців. Контрнаступ наддніпрянців в районі Бершадь–Тульчин виявився невдалим. Більше того, їм довелося дещо відступити. Почалася складися загрозлива ситуація, в якій білогвардійці отримували шанс вклинитися між армією УНР та УГА й навіть розбити їх поодинокі. Галичанам довелося рятувати ситуацію й підтримати армію УНР ударом на південь.

24 жовтня група отамана К. Шльосера провела невдалу спробу здобути Брацлав і Гріненки. Значно успішнішими виявилися бойові дії групи отамана Р. Кніття. Підпорядковані йому підрозділи вибили противника з Ситківців, Лоївців і Вижної Коропивної. На жаль, останній населений пункт втримати не вдалося.

25 жовтня групі К. Шльосера вдалося відбити ворога з Монастирського і закріпитися в Гріненках та Іцках. Наступного дня наступальні дії продовжилися. Одночасно з наступом на Брацлав спалахнув бій під Ситківцями, де група отмана Р. Кніття безуспішно намагалася прорватися в напрямку на Гайсин.

28 жовтня 2-й корпус УГА під командуванням полковника А. Вольфа перейшов в контрнаступ, учасниками якого теж стали групи отаманів К. Шльосера та Р. Кніття. Так, перша з них, здобула Брацлав, що було безперечно значним успіхом. Але продовжити успіх сил не вистачило. У той же час під Райгородком білогвардійці після виснажливих боїв змусили групу отамана Р. Кніття перейти до відступу.

На жаль, попри взяття Вапнярки військами УНР та певні успіхи УГА, українським арміям не вдалося перехопити ініціативу. Армія УНР з кожним днем боїв втрачала боєздатність. Здобуту Вапнярку довелося залишити. Наступ українських військ був нетривкий, а тому й не приніс очікуваних результатів. Уже з 29 жовтня

прийшлося вести важкі оборонні бої. Галичани поволи відступали і чинили запеклий опір, зокрема, вони витримали семигодинний бій коло Сорокодубів, завдаючи противнику болючих ударів. Але все ж група К. Шльосера змушена була залишити Брацлав. Проте мали місце і перемоги. Так, 30 жовтня група отамана Р. Кніттля вибила білогвардійців з Гути Райгородської. Особисту хоробрість у цих боях виявив командир 4-ї Золочівської бригади отаман Б. Шашкевич. Але спроби відбити Брацлав виявилися марними. Відступали й наддніпрянців, які 30 жовтня втратили Томашпіль.

На початку листопада 1919 р. групи отаманів Р. Кніттля та К. Шльосера фактично припинили існувати як окремі бойові одиниці, а бригади, котрі входили до їх складу, знову стали самостійними одиницями в складі корпусів УГА. Ці групи увінчали себе славою, як в наступальних, так і оборонних діях. Вони відіграли важливу роль у намаганнях українського політичного та військового проводу зберегти українську державність в протистоянні з таким грізним ворогом, як Добровольча армія А. Денікіна. Роберт Кніттль та Карл Шльосер, ведучи боротьбу з переважаючим і добре забезпеченим противником, проявили себе умілими командирами, котрі можуть у складних умовах на фронті командувати не лише бригадою, а й бойовими групами з кількох бригад.

Валентина Добровичинська (Рівне)

ГАЛИЧАНИ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ

ЖИТТІ РІВНОГО (1921 – 1939 рр.)

У культурно-освітньому просторі міжвоєнного Рівного важливу роль відіграла українська галицька інтелігенція, котра сприяла утвердженню національної свідомості в місті, яке до 1917 р. зазнало російського асиміляційного впливу. З Галичини до Волинського воєводства у 1920-х роках із різних причин прибули представники української еліти, котрі консолідували свої зусилля спільно з іншими активними учасниками національного руху, як містянами, так і вихідцями з багатьох регіонів України. Українська революція поклала край пануванню тут російської культури, натомість у нових політичних реаліях Другої Речі Посполитої інтелігенція переосмислила причини національної поразки й

боролася за національну ідентичність через відстоювання українського шкільництва та рідномовної навчальної літератури.

В колективному портреті галичан виокремимо декілька найбільш яскравих постатей, серед яких варто згадати Михайла Гуцуляка (1894–1976) (батько Ераста Гуцуляка, канадського підприємця, громадського діяча і мецената). Брав участь у Першій світовій війні, був учасником українського державотворчого процесу в Галичині, зокрема листопадових подій 1918 р. у Львові. Вищу освіту здобув на філософському факультеті Віденського університету, який закінчив 1926 р. і прибув у Рівне. М. Гуцуляк працював у Рівненській українській приватній гімназії. Боровся за українізацію шкільництва, був учасником товариства «Українська школа».

Ще один випускник Віденського університету – мовознавець Броніслав Кобилянський (1896–1986). У 1926 р. захистив дисертацію «Гуцульський говір та його відношення до говірок Покуття» й отримав науковий ступінь доктора філософії. Упродовж 1927–1930 рр. учительював у Луцькій українській приватній гімназії, а з 1930 р. переїхав до Рівного та влаштувався на роботу до української і польської гімназій. Б. Кобилянський, окрім учительської роботи займався і науковими дослідженнями. Тут він підготував до друку три праці: «Гомін народного слова», «Хрестоматія про “Ігорів похід” для школи і дому» та методичну розробку «Практика тихого (мовчазного читання)» у співавторстві з учителем Луцької української гімназії Р. Шкляром.

З Рівним пов'язаний житєпис відомого громадського й політичного діяча, лікаря Романа Могильницького (1902–1973). Мав науковий ступінь доктора медицини. Брав активну участь у житті краю, ревно відстоював проукраїнські позиції. Від березня 1937 р. член УНДО, а з січня 1938 р. увійшов до ЦК УНДО. Через Р. Могильницького львівське товариство «Рідна школа» передавало українські букварі для волинських школярів.

Окремо слід виділити педагога, громадського діяча Івана Сав'юка (1894–1984) (бургомістр Рівного з травня 1942 р. до середини грудня 1943 р.). Вищу освіту здобув у Грацькому університеті (Австрія). Брав участь у Першій світовій війні. Короткий період у 1918–1919 р. служив старшим санітарним

інструктором в Українській галицькій армії. Від 1927 р. – вчитель хімії і фізики Рівненської української приватної гімназії, а в 1932–1939 рр. очолював українську приватну шестикласну початкову школу імені гетьмана І. Мазепи, учасник педагогічного товариства «Українська школа».

Відзначимо багатогранну діяльність на ниві культурно-освітньої праці Романа Іщука (1881–1979) (зять українського історика, громадського діяча Я. Шульгина). Навчався у Київському університеті, згодом долучився до українського державотворчого процесу. 1927 р. разом із родиною із Галичини переїхав до Рівного. Був членом Волинського українського об'єднання (ВУО) – партії пропольського спрямування. Проводив просвітницьку роботу серед волинян щодо необхідності створення кооперативів, видав брошури «Про збут» та «Соя, її управа, значіння й користі для сільського господарства». У культурній царині долучилося до роботи товариства «Українська школа», а також «Товариства приятелів приватної української гімназії».

Наукові пошуки авторки відкрили завісу над іменем Карла Костирка (1888–?) (дослідники вважали, що його сліди загубилися у Галичині в 1930-х роках) – мистця, педагога, директора Рівненського міського музею у вересні–грудні 1941 р. Він був учнем живописної школи С. Батовського у Львові, згодом студентом Краківської Академії Мистецтв. Брав участь у роботі Гуртка Діячів Українського Мистецтва, котрий створили емігранти з радянської України, на чолі з відомим українським політичним і культурним діячем, міністром освіти періоду Директорії, художником Петром Холодним. У 1933 р. переїхав до Рівного, викладав рисунок в українській приватній початковій школі імені гетьмана І. Мазепи, пізніше ремісничій школі.

Отже, патріотичні настрої галичан в культурно-освітньому житті Рівного в міжвоєнний період впливали на трансформацію свідомості українського населення, закладаючи глибокі підвалини національної гідності й самоствердження.

Ігор Власюк *(Житомир)*

**БОРОТЬБА ОРГАНІВ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ
ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ**

З ПРОСТИТУЦІЄЮ У СЕРЕДИНІ 1920-х рр.

Одним із наслідків воєнних подій Першої світової війни та визвольних змагань 1917-1921 рр. стало поширення аномальних явищ у суспільному житті України. Населення, яке упродовж тривалого часу перебувало у стані перманентної боротьби за виживання в умовах збройного протистояння із зовнішніми загарбниками, а згодом – червоного терору більшовиків, мусило пристосовуватися до нових обставин буття. Закономірно, що у кризові періоди – будь то війна, революція, або інше соціальне потрясіння, рівень суспільної моралі падав і спостерігалось зниження морального порогу допустимих вчинків, зниження цінності морального авторитету.

1920-ті рр. стали періодом радянзації колишньої Волинської губернії, частиною якої виступала Житомирщина. Традиційно аграрний регіон вирізнявся своїми патріархальними суспільними нормами поведінки, котрі ґрунтувалися на засадах християнської моралі, загальнолюдських гуманних принципах співжиття в одній громаді людей різних культурних та релігійних переконань. Радикальна зміна влади мала наслідком тектонічні зрушення в усталеній століттями системі морально-етичних норм поведінки місцевого населення. Йдеться, насамперед, про сплеск поширення таких аномальних соціальних явищ як: п'янство, проституція, бандитизм, дитяча безпритульність тощо.

Більшовицько-радянська влада відповідальність за боротьбу з цими явищами поклала на міліцейські органи. Традиційно, причиною їх поширення було визначено нову економічну політику (НЕП), оскільки «Велика Жовтнева революція, корінним чином змінила економічний уклад і поклала початок зникненню проституції». Тогочасні офіційні документи фіксують колосальний сплеск проституції серед безробітного жіноцтва, що загрожувало не тільки поширенню такого способу заробітку, або ж просто виживання жінок в умовах економічної нестабільності, але й розповсюдженню венеричних захворювань.

Серед заходів, які пропонувалися владою для запобігання та боротьби з цим явищем можна виділити:

- рекомендації профспілкам, керівникам установ і організацій приділяти більше уваги до потреб одиноких і малозабезпечених жінок, одиноких матерів, бездомних молодих дівчат і по можливості не звільняти їх з роботи;

- відкриття виробничих артілей, куди брали на роботу некваліфікованих робітниць, створюючи тим самим робочі місця для них;

- якомога ширше залучення безробітних жінок до громадських робіт;

- організація фабрично-заводських шкіл для надання жінкам і молодим дівчатам відповідної робітничої професії і можливості підвищувати свій професійний рівень;

- створення гуртожитків для бездомних жінок або будинків тимчасового проживання;

- розгортання широкої санітарної агітаційно-просвітницької роботи серед жіночого населення;

- посилення профілактичної роботи серед «груп ризику», жінок з низьким рівнем заробітної плати.

Крім заходів профілактичного характеру, на органи міліції покладалися обов'язки контролю над закладами потенційного поширення проституції – кафе, ресторани, кабаре, «чайні трактири», готелі тощо. Дієвими формами боротьби були облави, переслідування повій, їх примусове свідчення. Однак наголошувалося, що боротьба з проституцією не повинна зводитися виключно до боротьби з повіями. Тому значна увага зверталася на притягнення до адміністративної та судової відповідальності тих, хто тримав «притони», сутенерів. Важливою складовою цього комплексу заходів виступала організація поліклінік венеричних захворювань і забезпечення безплатного лікування таких хворих.

Для координації дій різних органів влади по боротьбі з цим аномальним соціальним явищем було створено спеціальний орган в особі Губернської Ради по боротьбі з венеризмом та проституцією, до складу якого входили представники відділу охорони здоров'я, жіночих відділів, охорони життя матері та дитини.

Отже, військово-політичні та економічні потрясіння 1914-1921 рр., які кількома хвилями прокотилися українськими

теренами, мали наслідками сплеск появи соціальних аномалій. Більшовицько-радянська влада змушена була реагувати на цей процес, зокрема, на поширення проституції. Попри політико-ідеологічне обґрунтування причин її розповсюдження, вона здійснювала цілком прагматичні практичні заходи як з профілактики її появи, так і боротьби з її поширенням.

Олександр Руснак (Чернівці)

РЕФОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ НА БУКОВИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Одним із проявів політики румунського уряду на Буковині у міжвоєнний період стали реформи адміністративно-територіального устрою. Маючи на меті, насамперед, уніфікацію системи управління новоприєднаних територій, вони також передбачали й оптимізацію керівних структур.

Після входження краю до складу королівської Румунії кілька років зберігався старий адміністративно-територіальний поділ, який існував тут за часів правління Австро-Угорщини. Тоді вся Буковина поділялася на 11 повітів. Тож станом на 1918 р. населення Буковини проживало в межах Вашківецького, Вижницького, Гура-Гуморського, Заставнівського, Кимполунгського, Кіцманського, Радівецького, Серетського, Сторожинецького, Сучавського та Чернівецького повітів. А вони, у свою чергу, поділялися на комуни (громади), куди входили один або кілька населених пунктів.

Таким чином, Вашківецький повіт охоплював 17 громад, Вижницький – 27, Гура-Гуморський – 32, Заставнівський – 29, Кимполунгський – 28, Кіцманський – 24, Радівецький – 28, Серетський – 39, Сторожинецький – 27, Сучавський – 41, Чернівецький – 42 комуни і місто Чернівці з передмістями Калічанкою, Клокучкою, Горечею, Монастириськами й Рошею.

Після проведення укрупнення повітів в рамках адміністративної реформи з 1925 р. на місці існуючих залишилося лише п'ять повітів – Кимполунгський, Радівецький, Чернівецький, Сторожинецький та Сучавський.

Наприклад, до Чернівецького повіту, площею 1771 км² (одного із найменших в тогочасній Румунії), перейшли землі колишніх

Заставнівського, Кіцманського та Чернівецького повітів, які за новою реформою були поділені на 5 плас (Дністровську, Колачинську, Шипинську, Прутську, Кіцманську).

А до складу Сторожинецького повіту (теж одного із найменших у країні), площею 2653 км² із центром у Сторожинці, перейшли території колишніх Вашківецького, Вижницького та Сторожинецького повітів, які за новою реформою були поділені на 4 пласи (Ростоцьку, Черемошську, Червонодібровську, Малого Серету).

Радівецький повіт включав до свого складу пласи Серет, Дорнешть, Віков, Путила. Сучавський повіт розділили на пласи Арборень, Драгомірна, Босанча, Ілішешть. У складі Кимполунгського повіту були пласи Гумора, Молдовіца, Молдова, Дорна.

Щоправда, частину громад було відокремлено від буковинських повітів та приєднано до сусідніх. У той же час, у Сучавському повіті були територіальні надбання – громада Бурдужень, а у Чернівецькому повіті – приєднання громад Баламутівка і Онут.

В подальшому відбувалися незначні коригування. Приміром, у складі Чернівецького повіту виділялися 4 пласи: Кіцманська – 19 сіл, Дністровська – 27, Прутська – 22 та Шипинська – 27 сіл. Всього до складу повіту із центром у Чернівцях входило 95 сіл та 4 міста: Чернівці, Кіцмань, Заставна і Садгора. А у Сторожинецькому – 3 пласи: Черемошська – 14 сіл, Флондоренська – 33 села та Ростоцька – 15 сіл. Всього до цього повіту належало 62 села, а також місто Сторожинець.

Згідно з конституцією 1938 р. буковинські повіти, а також деякі прилеглі території були об'єднанні у єдину адміністративно-територіальну одиницю – цинут (округ) Сучава з центром у Чернівцях. Сюди ввійшли всі п'ять повітів Буковини, а також Хотинський та Дорохойський. При цьому, поділ на пласи і громади дещо змінився.

За даними на 1939-1940 рр. до Кимполунгського повіту входило 3 пласи, 4 міські й 39 сільських громад, до Радівецького – 3 пласи, 2 міські й 69 сільських громад, до Чернівецького – 4 пласи, 4 міські й 93 сільські громади, до Сторожинецького – 3 пласи,

3 міські й 63 сільські громади, до Сучавського – 3 пласи, 2 міські й 64 сільські громади.

В обох випадках, реформи адміністративно-територіального устрою Буковини відповідали закладеним загальним принципам і підходам, розробленим для усїєї Румунії та були спрямовані на уніфікацію територіально-адміністративних одиниць у краї.

Олександр Бабіч (Одеса)

**ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ДО ОКРЕМИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП,
ЯК ФАКТОР ВИЖИВАННЯ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ (ОДЕСА
1941 – 1944 рр.)**

Стратегія виживання представників окремих етнічних груп одеського міського населення напряму залежала від етнічної політики румунської влади. Якщо євреям або ромам треба було ховатися, підробляти документи, шукати можливість приховати свою національність, то місцевим етнічним румунам, молдованам, німцям навпаки треба було всіляко демонструвати свою винятковість і приналежність до «титульних націй». Національність впливала і на те, як були вимушені співіснувати з окупаційною владою найбільші за чисельністю етнічні групи – слов'яни: українці, росіяни, поляки.

Ми маємо достатньо чітку картину національного складу Одеси в період окупації. Так, на 1 лютого 1942 р. в Одесі на 272.378 чол. мешкало: українців – 109.123 (40,1%); росіян – 103.046 (37,8%); євреїв (це ті, хто залишився після системних знищень протягом 4 місяців) – 33.885 (12,5%); німців – 6.072 (2,2%); поляків – 5.997 (2,2%); румунів (до них владою були віднесені і молдовани) – 2.911 (1,1%); ромів – 5 чол. У 1942 р. місто складалося з представників ще багатьох національностей, як то вірмени, греки, караїми, латиші, чехи, татари, грузини, італійці, естонці, литовці, французи, турки, угорці, але їхнє етнічне походження, на відміну від перерахованих вище, не впливало серйозно на загальні обставини життя.

Найбільш важким було становище місцевих євреїв. Шансів вижити у них майже не було, про що свідчать страшні цифри: за період окупації було знищено від 108885 до 118000 євреїв, як

одеситів, так і тих, що опинилися в Одесі влітку 1941 р., а потім не змогли евакуюватися з міста.

На сьогодні у нас в архівах не знайдено жодного документу про взаємини окупаційної влади та ромів безпосередньо в Одесі. Вважаючи, що згідно перепису 1942 р. їх нараховувалося всього 5 осіб, можемо дозволити не розглядати їх як репрезентативну окрему групу.

Безумовно, найбільші привілеї від нової влади отримували три етнічні групи: німці, румуни і молдовани.

Етнічні німці за межами Німеччини сприймалися гітлерівським урядом як представники вищої раси, які мають бути використані на нових територіях як союзники у здійсненні окупаційної політики. Коли місто зайняли румуни, окупантами було створено окремий орган роботи з одеськими німцями – *Mittelstelle*. Саме ним складалися списки, замість радянських організувалась видача нових паспортів – аусвайсів «Фольксдойче». Так називали місцевих німців, які цим статусом отримували «захист Німецького уряду».

Фольксдойче мали більшу свободу руху, їм легше видавали різного роду перепустки. Їм надавали допомогу речами та харчами, в першу чергу забезпечували роботою, вони отримували вищу заробітну платню, користувалися деякими іншими пільгами в порівнянні з рештою етнічних груп. Зрозуміло, що все це впливало на їхній рівень життя та покращувало їхній загальний стан у період окупації. Переважна більшість німецького населення Трансністрії позитивно сприймала окупаційний режим. Але таке відношення все рівно не було стовідсотковим. З наближенням Червоної армії німецьке командування прийняло рішення про переселення етнічних німців на Захід. І виконувало це рішення, не враховуючи бажання самих фольксдойче.

Об'єднане румунське і молдовське населення в самому місті Одесі займало не найвищу сходинку демографічного списку – 2.911 чол. (1,1%). Але окупанти відразу почали реалізовувати політику пріоритету саме цієї етнічної групи. Саме на них, як на опору уряду на нових територіях, робилася ставка. Молдовани відразу були оголошені етнічною групою румунського населення. Бажання румунської влади є зрозумілим: таким чином вони

доводили, що це історично їхня територія і вони прийшли «захищати своє населення».

Для молдовського населення відразу почали створюватися пільгові умови. Всі ті, хто визнавався новою владою місцевими румунами (молдованами), отримували 30% надбавку до зарплатні. У платіжних відомостях різних одеських підприємств ця надбавка інколи навіть мала таку назву – «молдаванські». Постановою губернатора Трансністрії № 102 був введений 50% сільськогосподарський податок для молдовського населення. Як заявляв губернатор Г. Алексяну у 1943 р., в Трансністрії з самого початку була створена матеріальна та духовна протекція для румуномовного населення. Всі ці зусилля були спрямовані «не лише на полегшення трансністрійським румунам умов життя, але і на відновлення їхньої національної самосвідомості».

Що стосується ставлення до слов'янських народів, а саме до українців, росіян та поляків, то всі документи свідчать про те, що в окупованому місті вони мали набагато нижчий статус. Їхнє положення жодним чином не можна порівнювати зі ставленням окупаційної влади до привілейованих – румунів та німців. Так, їх не знищували тотально, як ромів чи євреїв. Скоріш, їх розглядали як необхідний робочий ресурс, який має бути повністю підкорений новим володарям. Але, про пільги чи соціальний захист мови не йшлося. По відношенню до цих груп владою проводилася активна політика румунізації. Тож для більшості представників цих етнічних груп стратегією виживання було максимально лояльне відношення до влади і повсякденне вирішення нагальних побутових проблем.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що одесити вимушені були будувати стратегію свого виживання в умовах окупації у відповідності з записом в графі «національність» у паспорті. На найвищих сходинках цієї цинічної «расової піраміди» окупанти розташували молдован, румунів та німців. Нижче у них мали знаходитися українці, росіяни, поляки і представники інших етнічних груп багатонаціональної Одеси. І десь за межі цієї піраміди були виштовхнуті приречені євреї та роми.

Світлана Шульга (Луцьк)

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ВОЛИНСЬКИХ ЧЕХІВ У РУСІ ОПОРУ (1939 – 1945 рр.)

Волинські чехи, національна спільнота Волині, на початку Другої світової війни склали близько 40 тисяч осіб та розселилися переважно на півдні та в західній частині сучасної Волинської, півдні Рівненської, центрі та півдні Житомирської областей. З початком війни волинські чехи однозначно зайняли антигітлерівську позицію, пам'ятаючи окупацію Чехословаччини, водночас, відчували і розуміли наслідки встановлення радянського режиму для них.

Питання участі/неучасті волинських чехів у Русі опору до нині, попри дискусії останніх років, не знайшло у науковому просторі широкого розгляду. Дискурси українських та чеських дослідників розходяться в оцінках. Основою до подолання таких розбіжностей може стати детальне вивчення документів чеської організації «Бланік», яка діяла на Волині в період липня 1941 – березня 1944 рр., що зберігається у Військовому історичному архіві Чеської Республіки. Справа «Бланіка» складена органами безпеки Чехословаччини 1968-1975 рр. з метою легітимації групи як учасниці Руху опору за межами країни. Для українського дослідника очевидним є, що датування справи пояснює характеристики українського повстанського руху, що містяться у документі, та їх основну мету: перевірити і підтвердити, що учасники «Бланіка» не співпрацювали з повстанцями, в чому їх звинувачували органи безпеки Чехословаччини.

З початком радянсько-німецької війни на Волині представники чеської інтелігенції утворили групу Руху опору, яка ставила за мету не допустити фізичного знищення чеської громади та готувати чоловіків до участі у збройній боротьбі з окупантами. Наприкінці липня 1941 р. вони випрацювали свою програму «*Naše desatero*» («Наш Десятислов»). У архівних матеріалах (Військовий історичний архів Чехії) зазначається, що розповсюдження програми в чеських поселеннях дало змогу «чехам повністю дистанціюватися від акцій бандерівців». Датування документу (літо 1941 р.), однак, може свідчити не стільки про задачу «дистанціювання» чехів у липні 1941 р. (чого, думаємо, тоді ще не фіксувалося), скільки про мету учасників це засвідчити після

тридцяти років по війні при перевірці групи органами безпеки Чехословаччини.

На початку 1943 р. організація мала групи в 40 чеських поселеннях, а в червні 1943 р. обрано керівників організації та затверджено статут, прийнято рішення про друк газети («Hlasatel»). «Бланік» очолив учитель із с. Мирогоща Владімір Кноп (псевдо – Я. Влчек), заступниками стали вчитель із с. Московщина Йозеф Рейзек (псевдо – Я.Вінаржіцький) та інженер Іржі Лізалек (псевдо – В. Броз), біженець з протекторату Чехії та Моравії. Статут організації основною метою зазначав підготовку волинських чехів до вступу в чехословацькі сили в СРСР та підривну діяльність в тилу. Разом з тим, вказувалося, що чехи не братимуть участі в націоналістичних організаціях інших народів та дотримуватимуться нейтралітету.

«Бланік» отримав достатньо струнку організаційну структуру. Загальна чисельність членів організації достеменно не визначена, однак відомо, що ланки «Бланіка» наприкінці 1943 р. діяли у 102 чеських поселеннях Волині (19 підокругів, 5 округів). Копія мапи організації «Бланік», яка зберігається у Рівненському краєзнавчому музеї, містить списки ланок цих п'яти округів. Головне керівництво та керівники округів розробляли політичні директиви й напрями діяльності «Бланіка», політику чеської організації щодо партизанки польської та радянської, а також щодо ОУН–УПА й німців.

Весною–осінню 1943 р. на Волині спостерігалось загострення жорстокого конфлікту між українцями й поляками, волинські чехи намагалися зберігати нейтралітет, не погоджуючись виступати на стороні жодної з організацій, хоча обидві сторони їх агітували. Однак методи боротьби, які обрали ОУН та Українська повстанська армія, волинські чехи не могли толерувати й засуджували як неприйнятні, як зазначає чеський історик Я. Вацулік.

Описи т. зв. «бандерівських нападів» на чеські поселення зустрічаються як у реемігрантів спогадах, так і сучасних наукових розвідках. Однак зауважимо, що такі наративи носять характер «штампу», «мігрують» від мемуарів до мемуарів, з публікацій у публікації, почасти без конкретних згадок та об'єктивної оцінки ситуації. Пояснюється це, по-перше, часом запису спогадів – 60–

70-і рр., коли в Чехословаччині домінували прорадянські впливи, а волинські чехи там були означені як «небезпечний елемент», по-друге, недостатнім використанням новітніх джерел українських архівів та знайомством із українськими дослідженнями. Проте, і до сьогодні можемо зустріти в чеських публікаціях подібні характеристики українського повстанського руху. Очевидно, пояснити це можемо також і наявністю матеріалів у Військовому історичному архіві (Чехія, Прага), де зберігаються заяви мешканців чеських поселень до комендатури чехословацької бригади в Рівному з проханням захистити їх від «бандитів» (травень-листопад 1944 р.). Вони написані від руки, наприкінці кожної підписи мешканців, проте достеменно не вказується, хто ці «бандити». Тексти заяв близькі за змістом і риторикою, отож можемо припустити їх підготовку під певними «впливами».

Думається, що аналіз ситуації, а надто такої неоднозначної як на Волині 1943 р., потребує залучення окрім спогадів, які містять доволі суб'єктивний погляд, інших джерел, зокрема документальних матеріалів з українських архівів, спогадів мешканців-українців, що створить можливість верифікувати відомості про ті чи інші обставини.

Чеські селяни були значно заможнішими, а отож повстанці знаходили у них харчі та інший провіант, зокрема забирали і насильно, тому у спогадах реемігрантів такі «експропріації», безсумнівно, згадуються як грабіж. Для українця повстанці були «своїми», які відстоювали свою правду і державу, тому добровільно допомагав повстанцям. Для чеха, який, навіть через десятиліття імміграції, почував себе хоча і не «чужим», але «іншим» та зазнав подібної експропріації у 1939–1940 рр., повстанці були «чужими», а хто виявляв насилля – бандитами. Окрім того, позиція чехів-іммігрантів з початків базувалася на лояльності до влади, що їх і убезпечувало на певний час, разом з тим викликало в українців, поляків, радянських партизан бажання залучити чехів до своїх лав.

Волинські чехи намагались уникати втручання в будь-які міжетнічні конфлікти, допомагали і полякам, і українцям та переховували євреїв. Як згадують чеські реемігранти, вони змушені були «вдень годувати одних, а вночі – інших». Архівні документи свідчать, що деякі оунівці виступали й проти чехів, «ім

закидали, що чекають приходу росіян, що приїхали і забрали в українців найкращі землі». Подібні дорікання не були новиною для чехів, які чули їх ще в перші роки імміграції, проте в часи воєнні подібні виступи тільки посилювали конфліктність та відтермінували домовленості між групами опору. Окремі чехи брали участь у з'єднаннях радянських партизанів, неодноразово чехи та українці співпрацювали, попри розбіжності чеським та українським групам опору вдалося уникнути збройного протистояння (зустріч у с. Дермані за матеріалами Рівненського держархіву), чеська громада змогла зберегти свою чисельність. Отож, чехам вдалося вберегти свою особливу позицію в складних умовах окупації, а після завершення війни реалізувати мету повернення до батьківщини.

Ігор Райківський (*Івано-Франківськ*),
Іванна Палійчук (*Івано-Франківськ*)

**ОЛЬГА ІЛЬКІВ – ЗВ'ЯЗКОВА
РОМАНА ШУХЕВИЧА:**

ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ

6 грудня 2021 р. перестало битися серце Ольги Ільків – патріотки України, яка прожила довге і насичене різними подіями життя, понад 101 рік. Доля подарувала їй цікаве й багатогранне, але водночас і складне життя, про яке широкий загал в Україні, на жаль, мало поінформований, за винятком деяких публікацій (Р. Пастуха, Л. Загоровської та ін.). Вона брала активну участь у національно-визвольному русі ХХ ст., була зв'язковою головнокомандувача Української повстанської армії Романа Шухевича, провела понад 14 років ув'язнення в радянських концтаборах, зазнала поневірянь і репресій від компартійної влади, але не зламалася. Хотілося б коротко зупинитися на віхах життя цієї непересічної людини, що може служити прикладом для сучасного покоління борців за незалежність України в умовах повномасштабної російсько-української війни.

О. Ільків народилася 21 червня 1920 р. у м. Стрий Львівського воєводства у складі Другої Речі Посполитої. Мати – Розалія з роду Коцур, батько – Фаустин Ільків, одружилися в 1916 р., але разом прожили недовго. Коли Олі йшов перший рік життя, мама після розлучення виїхала до Варшави, залишивши доньку на якийсь час

зі своїми батьками в Стрию. Значний вплив на виховання О. Ільків у національному дусі відіграв дідусь Теодор, що працював директором школи в селі Потеличі на Львівщині. Після закінчення шести класів у польській школі, яку відвідувала неохоче, Оля з радістю продовжила навчання у шойно відкритій Стрийській гімназії, де існували українські класи. У 14-річному віці в 1934 р. О. Ільків переїжджає до мами, що проживала у Варшаві. Перед виїздом, як згадувала пізніше, «дідусь і бабця ... казали: «Станеш полькою, як поїдеш». А я кажу: «Ні, я не стану полькою... Я – українка. Ще з дитинства була завзятою, щось таке в моїй крові було». Оля зайнялася самоосвітою, після переїзду до Перемишля навчалася в місцевому Українському інституті для дівчат.

У Перемишлі О. Ільків активно працювала на громадській ниві, вступила до української скаутської організації «Пласт», що була змушена діяти під польською владою нелегально. Дедалі більше вона захоплюється українською націоналістичною ідеологією, особливо після ближчого знайомства з діячами підпільної Організації українських націоналістів (далі – ОУН), серед яких був Андрій Поліщук. На його пропозицію О. Ільків долучилася до роботи в Українському допомоговому комітеті – громадській організації, що була створена на початку Другої світової війни з метою допомоги українському населенню, патріотичного виховання молоді. Тут сповна проявилися організаційні здібності О. Ільків, що працювала над організацією українських вечорів, викладала на громадських засадах історію і географію України тощо. Пізніше вона згадувала, що «зачинала українізувати» національно несвідому молодь. О. Ільків «ще до початку радянсько-німецької війни» вступила до ОУН, її бандерівського крила, в 1941 р. після короткого вишколу мала взяти участь у похідній групі на Наддніпрянську Україну для проведення революційних дій.

Однак О. Ільків прибула до Львова якраз у той час, коли було проголошено Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р., а причетних до цього керівників ОУН (б) С. Бандеру, Я. Стецька та ін. «вже затримали», «тільки частково уряд ще працював». Після масових арештів оунівців похід у Житомир не відбувся. Оля залишилася в окупованому німецькими фашистами Львові, працювала в дирекції залізниць, мала зв'язки з

націоналістичним підпіллям. У 1943 р. вийшла заміж за Володимира Лика – керівника стрийського проводу ОУН. У них народилося двоє дітей – донька Дзвінка і син Володимир, але сімейне життя, на жаль, не склалося: чоловік трагічно загинув у боротьбі проти комуністичного режиму в березні 1948 р., а діти після арешту мами пізніше виховувалися в дитбудинку. О. Ільків з 1941 р. виходить на провідні позиції в оунівському підпіллі: була призначена провідницею жіночої підпільної мережі ОУН м. Львова (псевдонім – «Роксоляна»), брала участь у роботі Українського червоного хреста, а коли виникла потреба створення медичної служби в структурі ОУН і УПА, навіть провчилася три триместри у Львівському медінституті.

Після закінчення німецько-радянської війни 1941–1945 рр. О. Ільків, що як молода мама не викликала підозри в компартійних чиновників, була залучена до конспірації головнокомандувача Української повстанської армії Р. Шухевича з вересня 1946 р., штаб-квартира якого знаходилася в с. Княгиничах на Львівщині. На початку 1947 р. вона стала зв'язковою Р. Шухевича, час від часу була змушена змінювати місця проживання. У березні 1950 р. була заарештована радянськими спецслужбами, після тривалого ув'язнення у львівській тюрмі на Лонцького отримала покарання в кінці 1951 р. у вигляді 25-ти років. Слідчі намагалися схилити О. Ільків до співпраці з радянськими органами, як згадувала на схилі віку, «били при кожній нагоді. Сипати (доносити. – Авт.) треба було, називати їм людей, ... а я навмисне свої вірші їм читала». О. Ільків відмовилася підписати розкаяння після смерті Й. Сталіна, вийшла на волю лише в 1964 р. Прибувши до Львова, «не мала ні хати, нічого, мені навіть мій одяг не дали ...», але пощастило забрати дітей з дитбудинку, деякий час жила з ними в підвалі.

О. Ільків закінчила вечірню школу, влаштувалася спочатку санітаркою в медінституті, а невдовзі – двірником у Львові, що дало змогу отримати невеличке помешкання, куди переїхала з дітьми. Пізніше працювала в музейних установах міста, але про її життя, що під наглядом спецслужб не могло бути публічним, відомо небагато. Лише з проголошенням державної незалежності України в 1991 р. О. Ільків розгорнула активну громадську діяльність, яку не полишала до останніх років життя. У 95-річному

віці в 2015 р. стала членом політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода». До 75-річчя створення УПА в 2017 р. О. Ільків вручили копію кримінальної справи, що зберігається в Галузевому державному архіві СБУ, є цінною для наукового дослідження. Подруга О. Ільків, колишня зв'язкова Р. Шухевича, І. Козак-Савицька, якій після війни пощастило вирватися на Захід, під час зустрічі з нею у Львові 1992 р. зауважила: «Оля була найбільш тендітна. І вона це все витримала, я не могла втримати сліз, як вона мені це розказувала».

О. Ільків була непересічною поетесою, кілька її творів стали популярними серед повстанців, особливо пісня-вірш «Повстанське танго». У незалежній Україні вийшли друком дві поетичні збірки «У тенетах двох «закриток» та «Спокуса».

Владислав Луцик (Івано-Франківськ)
МЕТОДИ БОРОТЬБИ РАДЯНСЬКОЇ АГЕНТУРИ
ПРОТИ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ
НА СТАНІСЛАВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х рр. –
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1950-х рр.

Агентурно-оперативна розробка займала чільне місце в роботі радянських репресивних органів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля в другій половині 1940-х рр. – на початку 1950-х рр. Військові методи мали певний успіх, проте не давали можливості повністю ліквідувати збройний визвольний рух. Для цього було розгорнуто агентурно-оперативні та слідчі апарати, їхнім завданням було вивчення регіонів; вони мали знати, що відбувається у кожному селі, містечку та місті, особливо ретельно стежили за громадянами, що були більш активними. Ефективним методом була також амністія для повстанців, оскільки менш вмотивовані бійці УПА на це погоджувалися.

Було організовано мережу інформаторів, що доповідали про все, що бачили у певному населеному пункті. Змушували до співпраці членів підпілля, що погодилися на амністію, а також підпільників, що вели тривалу боротьбу і виснажилися за цей період. Утративши віру в перемогу, вони зрештою часто йшли на співпрацю з владою. Також радянська влада шантажем змушувала працювати як інформаторів осіб, що здійснили будь-які інші

порушення закону, їх називали «сексотами», «донощиками», «агентами». Масово арештовуючи людей, радянській владі вдалося завербувати значну кількість осіб, що були інформаторами.

Найбільш важливим для успіху радянських спецслужб у боротьбі проти національно-визвольного руху було вербування діючих та щойно заарештованих членів підпілля. Для успішності ведення агентурної роботи для підпільників, що погодилися на співпрацю, придумували легенди, які мали бути якнайбільше схожими на правду. Цих спецагентів відсиляли у підпілля для проведення різної роботи: від збору інформації до ліквідації чи захоплення у полон певних осіб. Значна роль тут належала агентурно-бойовим групам (АБГ), що видавали себе за підпільників і чинили різноманітні злочини проти цивільного населення. Найбільші успіхи мали ті АБГ, до складу яких входили колишні підпільники, адже вони були ознайомлені зі специфікою діяльності націоналістів. Також такі групи часто захоплювали у полон підпільників, які не знали, що колишні їхні побратими вже працюють на радянську владу. На останніх етапах діяльності підпілля ОУН створювалися легендовані проводи, що проводили агентурну роботу у середовищі націоналістів. Більшу частину успішних операцій Міністерства державної безпеки (МБД) проти підпілля було здійснено за допомогою вже завербованих учасників. Також ті учасники не могли вже повернутися у підпілля, оскільки фактично вони вже брали участь у спецопераціях проти оунівців і відповідно були скомпрометовані серед колишніх побратимів.

Вкрай велику небезпеку представляли агенти-внутрішники на службі в радянських спецслужб, що проникали в середовище підпілля. Був наступний поділ агентів за роботою, яку вони мали виконувати: агенти зв'язківці, що були вкрай цінними, бо завдяки їм бралися під контроль пошта та зв'язкові лінії ОУН; агенти-бойовики, що займалися убивствами, вербуванням тощо; агенти-інформатори, що повинні були збирати дані і передавати інформацію.

У ході операцій МДБ проти оунівців використовувалися також спеціальні препарати. Зокрема, 8 травня 1955 р. у с. Зелена (нині Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.) радянськими

спецагентами «Верещаком» та «Горським» було підсипано в їжу підпільникам «Деркачу» і «Яркому» препарати, що мали тимчасову паралізуючу дію, завдяки чому їх і було взято у полон.

Коли підпілля зазнало значних втрат, почалося створення легендованих проводів. Серед завдань, що лягали на їхні плечі, можна виділити вистежування осіб, що симпатизували ОУН, членів ОУН та місця їхнього перебування, учасників молодіжних організацій ОУН, структур легальної мережі ОУН, інтелігенції, що мала так звані «націоналістичні нахили», греко-католицьких священників. Також вони мали виявляти, хто залишався членом ОУН у середовищі депортованих переселенців.

Радянська репресивна система здійснювала тиск на підпільників за допомогою родинних зв'язків. Це міг бути тиск через дітей, дружину, чоловіка, батьків чи інших родичів та близьких людей. Використовувалися в цьому контексті різні методи: вербування, арешти, використання шантажу, депортація осіб, що мали певні зв'язки з підпільником. Для описання цього явища використовують термін сімейне заручництво. Першочерговим об'єктом репресій були дружини керівників підпілля, власне тому їм було найважче. І тут йде мова не тільки про вербування, шантаж життям і здоров'ям дітей, арешти. Було чимало випадків вбивств жінок.

Дуже важливим напрямом політики, яку проводили радянські репресивні органи щодо повстанців було також вербування членів родини і подальший вплив через них на повстанців. Але така тактика була малоефективною, бо вкрай невелика кількість родичів погоджувалась на таку співпрацю. Навіть якщо хтось погоджувався, то такі люди з великою долею ймовірності за першої зручної нагоди самі переходили у підпілля. Саме через таку тактику була у проводу підпілля були значні застереження щодо зустрічей з сім'ями і рідними, які були на легальному становищі. Для радянських органів стеження за сім'ями повстанців було загальноприйнятною стратегією виявлення упівців та схилення їх до здачі або вербування. У справах на повстанців, особливо їх керівного складу, мала обов'язково міститися інформація про місце проживання, всі родинні зв'язки; також встановлювалися родичі, що вже були репресованими і яких можна було використати для будівництва агентури.

Найчастіше у таких випадках використовувалися батьківські почуття повстанців. Розшукуючи Миколу Твердохліба («Грома»), радянські силовики змогли дізнатися, що Ольга Герасимович, яка була його дружиною, із переходом у підпілля залишила власного чотирирічного сина Ярему на виховання сестрі Іванні Герасимович. Останню в 1949 р. через контакти з повстанським рухом виселили в Хабаровський край, а сина «Грома» відправили до дитячого будинку в м. Рогатин. Там син був сфотографований з різних ракурсів. Фото було відправлено «Грому» разом із листом, написаним почерком сина вчителем. У такий спосіб радянські силовими прагнули схилити його до співпраці. Варто зауважити, що «Гром» планував викрасти сина з дитячого будинку. Схожою доля була і в дітей повстанців В. Лівого («Йордана») та Дарії Цимбаліст («Олі»). «Йордан» дав наказ Ярославу Томину («Віктору»), що був референтом Надвірнянського надрайонного проводу Служби безпеки (СБ) ОУН, визволити дітей, які знаходились у дитячому будинку м. Станіслава (нині Івано-Франківськ). Однак ця акція не мала успіху. Як бачимо, у боротьбі з УПА радянська влада використовувала будь-які доступні їй методи, включаючи репресії проти сімей підпільників. Це були як арешти, так і виселення людей, пов'язаних з повстанцями. Широко розповсюдженим було явище використання рідних і близьких вояків в агентурно-розвідувальних цілях.

Весь трагізм і полягає в тому, що жертвами були не безпосередні учасники УПА, а їхні близькі. Фактично проти місцевого населення центральною владою здійснювалась терористична політика. Агентурна робота радянських спецслужб проти націоналістичного підпілля була дуже різноманітною і системною. Незважаючи на це, національно-визвольний рух продовжував активність протягом тривалого періоду часу, що свідчить про значний рівень героїзму та самопожертви серед повстанців.

Богдан Паска (Івано-Франківськ)

«СПРАВА ПЕДАГОГІВ»: РОЗПРАВА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ НАД ПРИКАРПАТСЬКИМИ ВЧИТЕЛЯМИ-ПАТРІОТАМИ НАПРИКІНЦІ 1950-х рр.

Після повторної радянської окупації Західної України наприкінці Другої світової війни український національно-визвольний рух не припинився. У середині 1940-х – 1950-х рр. на території Станіславщини розгортався збройний спротив Української повстанської армії (УПА), який зрештою був придушений радянськими каральними органами. У 1950-х рр. суспільно-політичний клімат на Прикарпатті був досить суперечливим: з однієї сторони тривали репресивні акції радянських спецслужб проти бійців УПА, з іншої – розпочиналися процеси часткової лібералізації режиму в часи хрущовської відлиги. У цих умовах переважна більшість місцевих українців симпатизували руху спротиву, не довіряли окупаційній владі, проте не наважувалися відкрито висловлювати свою позицію.

Одним із місць зосередження національно свідомої молоді у 1950-х рр. був Станіславський педагогічний інститут. Тут фах учителя української мови та літератури здобував уродженець с. Саджавка (нині Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.) Володимир Андрушко (1929–2012), колишній учасник оунівського підпілля, який мав наміри продовжувати боротьбу проти окупантів у мирний спосіб. Під час навчання він зав'язав знайомства з іншими студентами, які також мали симпатії до українського національного руху. Серед кола його знайомих були молоді педагоги Василь Процюк, Михайло Брикалюк, Володимир Генза, Іван Михальчук, Ярослав Пушкар, Іван Полук, Роман Яцинович та ін. За спогадами В. Андрушка, у середині 1950-х рр. близько половини студентів інституту мали негативне ставлення до радянського режиму.

Під час розмов у середовищі В. Андрушка велися розмови про хибність національної політики радянської влади, спрямованої на зросійщення українців; позитивно оцінювалася боротьба ОУН і УПА за незалежність України. Молодий філолог негативно оцінював запровадження в селах колгоспів, радянський спосіб проведення безальтернативних «виборів», не сприймав нав'язаний радянським літературознавством «офіційний» образ Т. Шевченка.

Читав і поширював серед знайомих книги М. Грушевського, П. Куліша, А. Чайковського, І. Франка, Т. Шевченка, часописи дорадянського періоду.

Така активність потрапила в поле зору працівників станіславського управління КДБ. Протягом 29-31 жовтня 1959 р. слідчі КДБ здійснили спецоперацію, спрямовану проти молодих педагогів. На території області було проведено п'ять обшуків, під час яких вилучено загалом близько 180 примірників української літератури дорадянського видання. 30 жовтня було одночасно затримано В. Андрушка та В. Процюка, які стали фігурантами заведеної проти них кримінальної справи. Під час обшуку у В. Андрушка було виявлено, окрім кількох десятків позацензурних книг, також 2 ракетні патрони, 7 метрів бікфордого шнура, 325 грам пороху, 9 детонаторів, 2 запали, 4 патрони і 4 гільзи. Під час подальших допитів педагог твердив, що збирав цю зброю з метою її застосування під час риболовлі. Проте, зважаючи на запальний характер В. Андрушка та його антирадянську налаштованість, можна припустити, що він не відкидав можливості продовження збройної боротьби проти окупантів у майбутньому.

Слідство проти В. Андрушка та В. Процюка тривало близько 2-х місяців та завершилося судовим процесом у м. Станіславі (нині Івано-Франківськ), який відбувся протягом 12-13 січня 1960 р. Педагогів було звинувачено у збиранні та поширенні антирадянської літератури, а також нелегальному зберіганні зброї. У підсумку за вироком суду В. Андрушка та В. Процюка за ст. 7, ч. I Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» (т. зв. «антирадянська агітація і пропаганда») і ст. 196 Кримінального кодексу УРСР («незаконне зберігання зброї») отримали відповідно 5 та 4 роки позбавлення волі у виправно-трудовах колоніях.

Розправа радянського режиму над прикарпатськими педагогами була складовою репресивних заходів КДБ проти учасників українського національного руху, які не припинялися навіть в часи хрущовської лібералізації. Володимира Андрушка та Василя Процюка можна вважати одними з перших на Станіславщині представників українського дисидентства – нового етапу руху спротиву проти ворожої системи. «Справа педагогів» засвідчила

значне поширення антирадянських настроїв серед молодого покоління інтелігенції на Прикарпатті.

Андрій Ципуга (Івано-Франківськ)

ВЗАЄМИНИ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ ІЗ КИЇВСЬКИМИ ШІСТДЕСЯТНИКАМИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1960-х рр.

Опанас Іванович Заливаха (1925-2007) – видатний український художник-авангардист, якого відносять до когорти шістдесятників. Уродженець Харківщини, у першій половині 1960-х рр. він проживав у м. Станіславі (з 1962 р. – Івано-Франківську) та був активним учасником національної течії українського дисидентського руху. У дитинстві О. Заливахи його сім'я пережила Голодомор 1932–1933 рр., і майбутній художник декілька десятиліть змушений був проживати на території Росії, де зазнав русифікації. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. О. Заливасі вдалося свідомо віднайти своє українське коріння; він виявляє сильне зацікавлення українською мовою, історією, а також національною традиційною культурою. Одним із ключових факторів завершення формування національного світогляду О. Заливахи були його взаємозв'язки із київськими шістдесятниками, налагоджені в першій половині 1960-х рр.

Восени 1962 р. художник завів близькі знайомства із молодого культурною інтелігенцією Києва. Він часто був гостем у Клубі творчої молоді (КТМ) – столичному осередку руху шістдесятників. Цей клуб було організовано на початку 1960 р. з ініціативи молодого театрального режисера Леся Танюка, який і став його першим головою. КТМ об'єднав шістдесятницьке середовище Києва; його учасниками були, зокрема, літературні критики Іван Світличний, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, поети Василь Симоненко, Ліна Костенко, Ірина Жиленко, Іван Драч, Микола Вінграновський, художники Алла Горська, Віктор Зарецький та ін. Всього до середини 1960-х рр. КТМ об'єднував бл. 1200 ентузіастів, які були організаторами та учасниками численних літературно-мистецьких вечорів на українську тематику, демонстрацій у центрі столиці, поширення самвидавної літератури. Пізніше О. Заливаха згадував: «...я був приємно

здивований тим, що в Києві є український національний дух не лише в старшого покоління, але й у нашої елітарної молоді».

Протягом 1963–1965 рр. О. Заливаха досить часто їздив до Києва, де проводив навіть більше часу, ніж вдома, у Івано-Франківську. Дуже багато художник працював у творчих майстернях Алли Горської та Людмили Семикіної. Під час зближення із київськими художницями відбувалося і національне збагачення світогляду О. Заливахи, який протягом тривалого періоду часу перебував поза дискурсом української національної культури. Завдяки Надії Світличній він заново вивчав українську мову. Особливо значний вплив на О. Заливаху справило знайомство з літературознавцем Іваном Світличним – одним із ключових організаторів київського дисидентського осередку. Останній регулярно дарував або позичав художнику літературу з питань українського культурного життя, був його провідником і наставником. Опанас Заливаха вважав І. Світличного лідером тогочасного руху національного відродження в Україні. Значною мірою під впливом літературознавця художник написав короткий самвидавний текст під назвою «Як розмовляють у Києві», спрямований проти русифікації українців.

Одним з ключових епізодів у взаєминах між Опанасом Заливахою та київськими шістдесятниками, була участь івано-франківського художника у підготовці шевченківського вітражу в Київському університеті у лютому–березні 1964 р. На відзначення 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка у вестибюлі головного корпусу освітнього закладу мало бути встановлено вітраж із зображенням поета. Над ним працювала група художників у складі А. Горської, О. Заливахи, Л. Семикіної та Г. Зубченко. Художники працювали дуже інтенсивно, і вже до початку березня центральну частину вітражу було підготовлено. Тараса Шевченка було зображено у національно-релігійному дусі, за зразком традиційного українського іконопису; біля портрету поета із піднятою догори рукою розмістили цитату з «Кобзаря»: «Возвеличу малих рабів отих німих! І на сторожі коло їх поставлю слово». Така концепція вітражу очевидно не вписувалася в рамки соціалістичного реалізму і «офіційного» радянського образу Т. Шевченка. Тому 17 березня 1964 р. витвір мистецтва було знищено за наказом ректора університету І. Швеця.

Таким чином, контакти між О. Заливахою та київськими шістдесятниками в першій половині 1960-х рр. були досить інтенсивними і справили ключовий вплив на завершення формування національного світогляду художника. Саме завдяки зв'язкам із киянами О. Заливаха став на шлях відкритого протистояння радянській системі.

Мирослава Філіпович (*Луцьк*)

СТАНОВИЩЕ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ (1960 – 1980 рр.)

Радянська дійсність була такою, що контролювала усі сфери діяльності релігійних установ: дозвіл на реєстрацію релігійних об'єднань та зняття з неї, а також їх оподаткування та фінансування.

За роки радянської влади прийнято чимало загальносоюзних і республіканських нормативних актів про культу. При тому слід зазначити, що ряд Постанов уряду СРСР, прийнятих за роки війни і відразу після її закінчення відступали від ленінського декрету, виданого 5 лютого 1918 року «Про відділення церкви від держави і школи від церкви». Відміну і зміну ряду попередніх рішень уряду СРСР передбачала прийнята Радою Міністрів від 16 березня 1961 року постанова «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу».

Основною умовою діяльності релігійних об'єднань була їх реєстрація, для врегулювання цього питання була видана відповідна інструкція, згідно якої реєстрація чи зняття з реєстрації служителів культу мали здійснювати обласні чи республіканські уповноважені Ради у справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР чи Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР. Якщо не було уповноважених з Ради реєстрація служителів культів, тоді зняття з реєстрації проводилися особами уповноваженими на це виконкомаами обласних Рад депутатів трудящих, Радами Міністрів автономних республік.

На основі Указу Президії ВР СРСР Рада Міністрів 10 травня 1966 року було видано «Положення про Раду в справах релігії при Раді Міністрів СРСР», згідно з яким уповноважені при облвиконкомах здійснювали контроль за діяльністю всіх релігійних об'єднань на підпорядкованих їм територіях. У їхні

обов'язки входило організація і вивчення проповідей, відвідування молінь у храмах, контроль роботи служителів культу та дотримання законодавства під час проведення релігійних обрядів, проведення просвітницьких роз'яснювальних антирелігійних бесід з церковним активом та служителями культу.

У 1960-1980-х рр. антицерковна кампанія впроваджувалась шляхом зняття з реєстрації релігійних об'єднань. З метою уникнення спроб відновлення релігійних громад зняття з реєстрації культові споруди передавалися для використання у соціально-культурній сфері та для господарських проблем, або ж, що найгірше, їх розбирали та знищували.

На Волині була значна густота храмів, а саме станом на 1914 рік нараховувалось 565 діючих церков, 3 чоловічих монастирі і один жіночий, а перехід Волині у склад Польщі ситуацію не змінив. Тому, після Другої світової війни, радянською владою розпочалась активна антирелігійна кампанія. Зняття з реєстрації церковних приміщень відбувалося досить швидкими темпами.

Лише за період 1961-1963 рр. у Волинській області з санкції Ради у справах релігії було знято з реєстрації 160 релігійних громад, а отже, постало питання про задіяння 160 церковних будівель. Плачевна була доля пам'яток архітектури зокрема, церкви с. Михлин Горохівського району та села Городині Рожищанського району були перероблені під комори, церкву с. Макаревичі Ківерцівського району під зерносховище. Більшість з культових споруд були перебудовані або у дитячі яслі, клуби, а чи школи, шість церков розібрані загалом.

У 1974 р. у Волинській області було знято з реєстрації 194 споруди, з них 23 (у тому числі дві пам'ятки архітектури) розібрано, окремі з них знесені, як згорілі; 38 (серед них 11 пам'яток) визнано аварійними; 43 (в т.ч. 20 пам'яток архітектури) залишено без нагляду. Станом на 1980 р. у селах Волинської області третина від знищених церков були пам'ятками архітектури.

Реєстрації також підлягали всі священнослужителі, у тому числі й псаломщики (дяки), які постійно брали участь у виконанні релігійних обрядів і одержували за це певну грошову винагороду від релігійної громади або безпосередньо від віруючих. Всі вони повинні були мати довідку від Уповноваженого Ради в справах

православної церкви про реєстрацію. Ті священнослужителі, які її не одержали, втрачали право брати участь у виконанні релігійних обрядів. Як свідчать архівні дані, за будь-яке порушення законодавства про культу священнослужителів притягували до відповідальності аж до зняття їх з реєстрації. У 1960 р. було шість порушень з боку священиків, трьох з яких було знято з реєстрації. У провину священикам могли поставити: залучення до виконання релігійного обряду (прислугування біля вівтаря) юнаків, яким не виповнилося вісімнадцяти років, організацію збору грошей по хатах селян, а служіння молебню на дому з нагоди «оновлення ікони», освячення жител в день Водохрещення, проведення хрещення без згоди і заяви батьків тощо. Все це призвело до того, що у 1960-80-х рр. священики на Волині змушені були обслуговувати по декілька приходів, зокрема у Горохівському районі у 1981 році було 22 діючих православних храма в яких правили 18 священиків.

Таким чином, реєстрація духовенства і релігійних об'єднань була однією із форм державного контролю над їх діяльністю. Хоча, відповідно до існуючого порядку реєстрації і зняття з реєстрації релігійних громад остаточне вирішення цих питань належало Раді у справах релігії при Раді Міністрів СРСР, на місцях воно розглядалось обласними та районними органами державної адміністрації. Останні часто безпідставно відхиляли клопотання віруючих про реєстрацію релігійної громади.

Однак, попри зусилля радянської влади: тотальний контроль діяльності священнослужителів, зняття з реєстрації релігійних громад, знищення або передання культових споруд, роль релігійних інституцій на зменшилася на Волині. Згідно архівних даних, розпочинаючи з 1968 року, доходи церков зростають, що у свою чергу свідчить про зростання ролі церкви у житті волинського населення, що суперечило пануючій ідеології.

Василь Притулюк (Луцьк)

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ ПОЧАТКУ 90-х рр. ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ ЦЕРКОВНОЇ АРХІТЕКТУРИ)

Українці та поляки впродовж століть проживали на суміжних територіях, країни яких, у різні історичні періоди входили до складу різних держав, саме тому порубіжні території є тим місцем де тісно переплітаються не лише історичні корені обох народів, але й зосередженням культурної спадщини обох народів. Зі здобуттям державної незалежності Польщею та Україною на поч. 90-х рр. ХХ ст., проблема охорони культурної спадщини на порубіжжі набула особливої актуальності, оскільки у радянську добу національні культурні пам'ятки перебували поза увагою владних структур, а часто і піддавалися руйнації, використанню не за призначенням і т.ін., тому більшість із об'єктів культурної спадщини знаходилися далеко не у найкращому стані. Автор зупиниться на особливостях охорони пам'яток церковної архітектури на українсько-польському порубіжжі у 90-х рр. ХХ ст., адже саме у цей період формується нормативно-правова база, яка і стала основою для подальшої співпраці.

Проблема відновлення та повернення культових об'єктів релігійним громадам на рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. стояла дуже гостро. Після десятиліть войовничого атеїзму в суспільстві виробилося стійке несприйняття атеїстичної пропаганди, тому після проголошення незалежності РП та України одразу постало питання повернення громадам культових об'єктів. Чимало таких об'єктів знаходилися на порубіжних землях, часто польські на території України та українські у РП. Згідно Договору про добросусідство, дружні відносини та співробітництво від 18.05.1992 р. Україна та РП, окрім іншого, почали налагоджувати та розширювати співпрацю у площині охорони культурної спадщини.

Друга світова війна, окрім відомих результатів, призвела і до порушення релігійного життя, що проявилось на прикладі греко-католицької церкви. Як свідчить статистика, до 1994 р. у Перемишльському воєводстві Польщі було повністю знищено 116 церков. Частково було зруйновано і об'єкти передані Римокатолицькій церкві з метою перетворення їх на костели, то ж

зрозуміло, що храми перебудовувалися, а відтак втрачали свою самотність.

В 1989 р. Інститут мистецтв Польської академії наук виступив ініціатором дослідження архітектурних пам'яток. Було розроблено програму, яка передбачала охорону церковної архітектури у три способи: 1. Збереження поодиноких пам'яток, що виконували сакральні функції, або виступали як музеї чи туристичні об'єкти; 2. Консервація ансамблів архітектурних пам'яток створення заповідників дерев'яної архітектури, які виконують сакральні чи інші функції; 3. Перенесення архітектурних пам'яток до етнографічних заповідників. Згідно запровадженої програми було врятовано кілька цінних пам'яток на території РП. Однак, багатьох церков зберегти не вдалося, оскільки вони взагалі не вносилися до реєстру пам'яток, а також через нестачу коштів та недосконалість нормативно-правової бази. Наприклад, на 1995 р. у Перемишльському воєводстві греко-католицькій громаді було повернуто шість церков (Ярослав, Хотинець, Сєнява, Лучиці, Нові Сади, Малява). Задля поліпшення роботи в справі збереження пам'яток церковної архітектури було створено Бро документації пам'яток, яке займалося дослідницькою роботою та проводило документацію всіх видів пам'яток.

А між тим, на території України знаходилося чотири адміністративні одиниці Костелу римокатолицького: архідецизія Львівська, децизія Житомирська, децизія Кам'янецька та апостольська адміністрація Закарпаття. В січні 1991 р. з Ватикану було відправлено п'ять біскупів в Україну для організації Костелу. Католики в Україні зіштовхнулися із наступними труднощами: місцева влада не мала повноважень на передачу католицькій громаді культових споруд та їх майна. Тогочасна польська суспільна думка сприймала цей факт, як своєрідний реванш українців за події, пов'язані із передачею ордену Кармелітів костелу в Перемишлі на який претендували греко-католики. Станом на 1.01.1992 р. в Україні було зареєстровано 452 римокатолицькі парафії.

Питання повернення культових об'єктів католикам на Україні обговорювалося в лютому 1993 р. під час конференції у Кракові. Зокрема, у доповіді Е. Хмельової йшлося про те, що на теренах комуністичної України діяло 26 римокатолицьких костелів, однак

уже з другої половини 80-х рр. ХХ ст. ситуація змінюється на краще – уже в 1990 р. – 106 діючих костелів, в 1991 р. відкривається ще 56, а в 1992 р. – 41. За цей же час було збудовано 5 нових культових споруд. Діючі костели зосереджувалися головним чином на Західній Україні.

Наступним документом, що відіграв важливу роль у релігійному житті суспільства стало Розпорядження Президента України Л. Кравчука «Про повернення релігійним організаціям культового майна», від 1994 р. Релігійним організаціям поверталися на безоплатній основі культові будівлі та майно, що перебувало у державній власності і використовувалося не за призначенням. Згідно прийнятих документів, більшість культових об'єктів, що використовувалися не за призначенням була передана релігійним організаціям.

Тим не менше, перші кроки на шляху повернення релігійним громадам об'єктів церковної архітектури, що становили культурну спадщину на українсько-польському прикордонні було зроблено і процес міждержавної співпраці у цій галузі зушив із мертвої точки. Перша половина 90-х років ХХ століття була найскладнішою, оскільки і Україні, і Республіці Польща ще треба було розробити власні і узгодити спільні документи, які б регулювали двосторонню взаємодію у площині охорони культурної спадщини. Не зважаючи на ряд труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру сторонам вдалося досягти узгодження по основних напрямках співпраці. Таким чином, кроки, які здійснювалися в справі порятунку пам'яток української культури в Польщі і польської – в Україні, є виразом взаємної доброї волі, національної та релігійної толерантності та добросусідства.

Ірина Пятницькова (Вінниця)

ЗНИЩЕННЯ РОСІЄЮ

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ БАХМУТА

Бахмут є найстарішим містом Донеччини. За свою понад 400 річну історію у ньому сформувалось багато пам'яток культурно-історичної спадщини, яких у кількісному відношенні значно більше ніж в інших містах краю. Проте у результаті російської

агресії невелике атмосферне місто з численними будівлями у стилі українського модерну кінця XIX – початку XX ст. було зруйновано. В умовах війни та нещадного знищення росіянами всього українського важливо зберегти пам'ять про місто, його історію, що репрезентована у пам'ятках культурно-історичної спадщини. Звернення до цієї теми актуалізується також потребою у фіксації злочинів росіян. Має практичне значення для повоєнної відбудови України.

Перші писемні згадки про Бахмут датуються 1571 р. У XVI – XVIII ст. фортеця стала одним із центрів соледобування, яким займалося українське козацтво. У період промислового розвитку другої половини XIX ст. тут були відкриті поклади глини, піску, гіпсу, вугілля, що спонукало до економічного розвитку міста. Саме в цей час відбувалася його інтенсивна розбудова. Поряд з приватними будинками підприємців, у Бахмуті з'явилися заклади комерційного характеру, будувались гімназії та училища, лікарні, приміщення для органів влади.

До останніх належала будівля повітової земської управи. Вона була зведена у 1898 р. в стилі історизму та гармонійно поєднувала в собі елементи класицизму та модерну. Будівля мала два поверхи з численними вікнами, дах прикрашала невелика надбудова з шпилем. Ця будівля мала виключно важливе значення в історії регіону та України загалом. Саме у повітській земській управі у листопаді 1917 р. було проголошено владу УНР й піднято український прапор. У 1950-ті рр. будівля була реконструйована, добудували третій поверх. У ній розташували технікум залізничного транспорту (Бахмутський коледж транспортної інфраструктури), який працював до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Будівля мала статус історичної пам'ятки місцевого значення. 14 жовтня 2022 р. російська армія завдала удару по будівлі, у результаті чого вона вигоріла.

Однією з архітектурних окрас середмістя, місцевою пам'яткою архітектури та історії Бахмута була будівля міського центру дітей та юнацтва. Вона з'явилася у місті в 1880-х як перше відділення Банку взаємного кредиту. Будівлі властиві риси українського архітектурного модерну. До розв'язання Росією повномасштабної війни проти України, у Бахмутському міському центрі дітей та юнацтва займалося понад тисячі дітей у різних групах та гуртках.

У листопаді 2022 р. будівля вигоріла вщент внаслідок обстрілу російської армії.

Великих руйнувань зазнали будівлі закладів освіти, яким понад сто років. Перша жіноча гімназія почала працювати у місті ще у 1872 р. На початку 1880-х рр. для гімназії було зведено будівлю у стилі неокласицизму та неоренесансу. У 1920-ті рр. там розміщувалися органи влади, інші установи. Після Другої світової війни, там працювала одна зі шкіл, згодом – дитячий садок. В останній час у будівлі знаходився салон краси. Власниками закладу була проведена реконструкція з дотриманням початкової стилістики. Будівля була місцевою пам'яткою історії та архітектури. У жовтні 2022 р. вона повністю була зруйнована російськими військами.

Руйнувань зазнала Бахмутська школа мистецтв, яка розташовувалася у двох будівлях. Одна з них була побудована в 1896 р. Інша – в у 1912 р. як комерційний клуб. Менша за розміром будівля зведена в стилі історизму з елементами модерну. Її фасади прикрашають ажурні автентичні навіси та балкони з кованими решітками. Після Другої світової війни у будівлі працювали пошта й телеграф, а з середини 1960-х рр. – дитяча музична школа. Перші удари по будівлі російська армія завдала на початку липня 2022 р. Були вибиті вікна, пошкоджені музичні класи та концертна зала, у меншій будівлі – пробита стіна. У грудні 2022 р. російська армія вдруге влучила ракетою в Бахмутську школу мистецтв, у результаті чого були зруйновані її стіни, розтрощено усе всередині.

Навчально-виховний комплекс № 11 був побудований у 1912 р. і є пам'яткою історії. Російська армія неодноразово обстрілювала будівлю. Один із обстрілів відбувся у ніч з 17 на 18 серпня 2022 р. У результаті наступного обстрілу у грудні 2022 р., будівля частково обвалилася, а у вцілілій частині вилетіли всі вікна.

Знищені були історичні будівлі залізничних вокзалів м. Бахмута. Перша станція «Бахмут I» була збудована у грудні 1878 р. і є пам'яткою промислової спадщини міста й регіону. До останнього часу станцію використовували як вантажну. 4 грудня 2022 р. будівля була зруйнована у результаті російського обстрілу. Залізничний вокзал станції «Бахмут II» побудований у 1912-1913 рр. Участь у розробці проекту вокзалу брав видатний

український архітектор Сергій Тимошенко. Це була оригінальна будівля в стилі модерн. Під час Другої світової війни вона була зруйнована. У 1953 р. вокзал відновили на старому фундаменті із зміною об'єму центральної частини та наданням йому рис стилю неокласицизм. Проєкт відновлення та реконструкції вокзалу розробив архітектор Олександр Лук'янов. У 2004 р. будівлі вокзалу і привокзальній площі надали статус щойно виявлених об'єктів архітектурної спадщини місцевого значення. У 2012 – 2015 рр. відбувся капітальний ремонт станції. Перших руйнувань будівля вокзалу зазнала 12 жовтня 2022 р., під час російського обстрілу з важкої артилерії по центру Бахмута. Повністю вокзал був знищений під час вуличних боїв за залізницю протягом квітня 2023 р.

Знищені були духовні об'єкти міста. Серед них Свято-Миколаївська церква і храм Всіх Святих (Всіхсвятська церква), які були побудовані ще у другій половині XVIII ст.; Костел Матері Божої Святого Розарію і св. Йоана Павла II та синагога другої половини XIX ст.

На жаль перелік зруйнованих країною-терористкою українських об'єктів культурно-історичної спадщини продовжує збільшуватися. Їх достеменно дослідження є одним із важливих завдань сучасних науковців. Оскільки забезпечить не лише розширення та поглиблення знань з історії нашої країни, а й їх відбудову.

Алла Пунько (Київ)

ШОВКОВИЧНИЙ ПАРК – ОКРАСА МІСТА СЛОВ'ЯНСЬК

Місто Слов'янськ має давню та цікаву історію, адже було засноване ще у 1676 р. та з того часу завжди залишалось важливим містом Сходу України. За тривалий період існування в місті було збудовано багато пам'яток, які мають велику історію та радують очі жителям та гостям міста. Усього, згідно реєстру пам'яток Донецької області, на території Слов'янська знаходиться 61 пам'ятка історії та 2 пам'ятки монументального мистецтва. Особливе місце серед багатоманітності пам'яток, безумовно, займає Шовковичний парк, який жителі міста не дарма вважають улюбленим місцем свого відпочинку. Протягом всієї історії міста

Шовковичний парк відігравав важливу роль для жителів Слов'янська. Парк як головне місце для відпочинку переживав разом з міщанами складні історичні події, моменти радості та перемог. Наразі парк займає територію близько 20 га та знаходиться у центрі міста.

Парк Шовковичний сягає своєю історією заснування до XIX ст. Назва парку також має історичне підґрунтя. У середині XIX ст. на території Харківської губернії (до якої тоді належав Слов'янськ) почався процес розвитку шовківництва. Через це у багатьох містах регіону відбувалось засадження шовкових дерев. Ця порода дерев відома не тільки смачними та соковитими плодами, але й у першу чергу тим, що вона використовується для годування гусені шовковичного шовкопряда.

Тришки історичної довідки. Найголовнішим кормом для шовковичного черв'яка є листя шовковиці. Тутове дерево, або шовковиця, належить до роду *Morus*, всіх видів роду *Morus* налічується до 10, але для шовківництва мають значення лише *Morus nigra*, *Morus alba* і *Morus rubra*. Саме такі види дерев і були висаджені понад 150 років тому на території міста для розвитку нової та перспективної галузі.

Чорна шовковиця або *Morus Nigra* має товсті, широкі, серцеподібні, біля основи рівносторонні, темно-зелені листки і великі, чорно-фіолетові, на короткій ніжці плоди.

Біла шовковиця або *Morus alba*, має листя більш тонкі і світло-зелені, здебільшого яйцеподібні, дуже часто лопатисті, з непостійним числом лопатей, довгочерешкові, краї їх зазубрені, а плоди на довгій ніжці білі, червоні чи фіолетові.

Через різні фактори Слов'янськ центром шовківництва так і не став – справа не розвинулась, інвестиції почали спадати і, зрештою, від старої ідеї у місті залишилися лише висаджені плантації шовкових дерев, які були передані в оренду відставному офіцеру.

В історичних джерелах знаходимо про цю форму власності інформацію з витягу судового засідання Правління Відношення Харківської Палати Державної власності від 20 червня за № 9464, у якому новоспечений власник скаржить на те, що територія саду була зайнята місцевими жителями під свої потреби, і навіть важко встановити її точні межі.

«Відставний генерал майор Панютін, якому відданий у 1845 р. у 25-річне утримання Шовковичний Казенний Сад у заштатному місті Слов'янську, 6 липня довів до відома Палати [...], що дорога, що пролягала повз той сад з міста до громадського потоку, перегороджена сусідніми власниками і її частина навіть зайнята городами і що через це невідомі межі саду, тому Палата Державного майна просить розпорядження Губернського Правління про поновлення через повітового землеміра при Депутаті з боку Державного майна вищесказаної відкритої границі Шовковичного Саду проти призначення терміну для цієї справи і справи повідомити для відрядження депутата».

Ірина Мігальчан (Чернівці)

ДІВОЧА КОСА ЯК ЕЛЕМЕНТ ДУХОВНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНЦІВ

Дівоча коса з давніх-давен вважається символом честі, молодості, сили, працьовитості, охайності, а також одна з найголовніших ознак дівочої краси. Вона слугувала для накопичення життєвої сили.

Волосся – це не тільки краса, але й ефірне дихання: воно виділяє і поглинає енергію. Тому, для формування свого енергетичного потоку люди здавна використовували різні види зачісок. А волосся є найближчим шляхом до душі.

Наші предки завжди цінували не зовнішню, а внутрішню, духовну красу людини. Змінюються часи та мода, життя диктує нові умови, проте час не змінює суть: дівоча коса символізує скромність і гордість дівчини.

Зважаючи на вищесказане, тема є вельми актуальною.

Саме коса - ознака того, якою буде майбутня господиня: чи чепурною, чи працьовитою... «Подивись на косу, а подумай про господиню», - не раз повчали матері своїх синів. Тому з раннього віку привчали дівчаток до акуратності.

Щоб коси були пухнастими, принадними та пахучими, необхідно було докладати чимало зусиль й уважно переймати родинний досвід від матері та бабусь.

Змивали голову раз на тиждень, у суботу. Засобів по догляду за волоссям тоді ще не було, тому використовували все, що давала

матінка-природа. Споліскували ж хлібним квасом - півсклянки на літр води. Хлібний квас, або борщ (така назва й досі побутує в сільській місцевості Буковини) готували так: житнє борошно або й навіть гріс запарювали гарячою водою і залишали на два дні, щоб викисло. Для прискорення приготування використовували дріжджі, тоді квас можна застосовувати вже через кілька годин.

Пізніше для пом'якшення води почали використовувати соду, а для зливання - звичайнісінький оцет (одна столова ложка на три літри води).

Слід зауважити, що для миття голови рідко використовувалась просто вода - найчастіше брали відвари трав. Ще влітку дівчата різні трави збирали: чебрець, м'яту, ромашку, любисток. В них і коси мили, щоб пахучими були. Кожна рослина мала ще й свою поміч. Так відвар кропиви втирали у шкіру голови щоб позбутись лупи. Дівчата, у котрих випадало волосся чи було ріденьке, просили допомоги у хмелю: саме відвар шишок хмелю зміцнював корені. Міцним робив волосся відвар коріння лопуха. При випаданні волосся знахарі віддавна рекомендували такий рецепт: вимити голову теплою водою без мила, легко масажуючи шкіру, втерти кухонну сіль й потім злити.

Коли ж яка дівчина хотіла вибілити волосся, то використовувала відвар ромашки, а відваром цибулиння можна зазолотити кіску. Відвар з петрушки надасть волоссям попелястого чи русого відтінку. Темний колір одержували з відвару вільхової або дубової, або горіхової кори та кореня кінського щавлю.

Для розчісування волосся використовували рогові гребінці, які досить - таки частенько були й прикрасою зачіски. Ці гребінці робили з волячих рогів, які з початку розпилювали до необхідних розмірів, а потім, підігрівачи на вогні, їм надавали еластичності та розгладжували гомблем (різновид струга). Далі, користуючись токарним верстатом і циркулярною пилкою, робили нарізку зубців. Іноді на виріб наносили орнамент або фарбами, або випалюванням. Прикрашали гребінці й коштовним камінням або просто кольоровим склом – їх найчастіше використовували лише як прикрасу. Побутували й дерев'яні гребені, проте, на відміну від рогових, їм не надавали випуклої форми.

Мати гарно доглянуті коси - це лише половина справи. Потрібно було їх ще й гарно заплести, та ще краще повикладати довкола голови та заплести.

За часів Київської Русі дівчата носили розпущене волосся, розподілене посередині. Ця традиція протягом століть зберігалася в побуті українських дівчат. Однак, наприкінці XIX – на початку XX ст. це явище вже стає винятковим і частіше пов'язується з тим чи іншим обрядом, зокрема весіллям.

Хлопчиків постригали в рік. Дівочий різновид пострижин - це обряд заплітання - урочисте плетіння перших кісок. Цей обряд проводили через 5-6 років після народження. Для цього ритуалу запрошували хрещену мати чи сахнівну (жінку, що належить до близької родини). Сахнівна заплітає волосся на голові дівчинки навхрест, беручи жмут волосся спереду, з потилиці, від правого вуха і від лівого, зв'язуючи всі чотири кінці на середині голови сахнівна примовляє: «Як зв'язую все волосся на тобі, аби ся тримало з усіх штирвох боків, так аби ся в'язали до тебе з усіх боків парубки, удівні, ділицькі сили та й котрі найкращі парубки у краї; котрий тебе уздрить, то так аби ся за тобою умлівав, як риба за водою».

По роботі мати обдаровує сахніу колачем та хусткою. Слід зауважити, що до обряду першого заплітання маленькі дівчатка не завжди ходили з розпущеним волоссям. Найчастіше вже з двох-трьох рочків матусі заплітали своїх дочок у малі віківки: на голову (від чола і до потилиці) клали заполоч і потім уплітали їх у дві малі та тугі косички, що йшли до краю голови попри самі вуха. Кінчики заполочі зв'язувались на потилиці. Така зачіска економила мамин час, оскільки поновлювати її потрібно було лише раз на тиждень. І лише після обряду першого заплітання дівчаткам дозволялось заплітати волосся в одну чи дві коси, робити зачіски, закосичуватись.

Найхарактернішою зачіскою українських дівчат було заплітання волосся в одну або дві коси, в які впліталися стрічки (кісники). У вигляді шнура або смужки тканини. На Лівобережжі в будень дівчата роблять рівний проділ, посередині голови, розчісують волосся на два боки і заплітають у дві коси. Заплетеними косами обвивають голову, ніби вінком. У неділю або в свята дівчата вплітають все волосся в одну косу і вплітають у неї

кілька кольорових стрічок – кісників, що разом з косою звисають вздовж спини. На Правобережжі у будні дні дівчата так само обвивають голову кісьми, ніби вінком; у неділю або у свято вплітають не в одну, а в дві коси, і ті коси звисають вздовж спини без довгих стрічок. Крім цього, на Правобережжі відокремлювали ще спереду пасмо волосся, яке розділялося на два локони (начоси), що спускались з обох боків чола.

На Україні було чимало способів укладання волосся. В деяких районах Полтавщини заплітали волосся у дрібушки. На Слобожанщині дівчата робили над вухами начоси, косиці. На західній Волині ділили волосся проділом на дві частини, заплітали його в коси і обмотували навколо голови. На Поділлі дівчата розділяли на чотири частини. Невеликі кісники заплітали над чолом, а дві більші коси – на потилиці і перев'язували їх разом, обвиваючи голову. Коси заплітали в дрібушки.

Старовинні традиції зачісок збереглися в Карпатах. На Бойківщині дівчата збирали волосся ззаду в вузол (куца курка) або сплітали в дрібушки. Лемківські дівчата не заплітали волосся – воно вільно спадало над вухами. Тут не прикрашали ні квітами, ні стрічками. Гуцулки сплітали волосся у дві коси, переплетені червоною стрічкою і складали на голові вінкоподібно.

На Закарпатті дівчата заплітаються в одну косу, а спереду напускають волосся на обидві сторони чола утворюючи так звані начоси, кінці яких закладали за вуха під коси, або ж заплітали у дрібушки, що й утворювали певний орнамент зачіски. Про дівчину з такою зачіскою казали, що вона зачесала у зв'язку.

Також на Волині та Поділлі існував такий тип зачіски як батіжок – заплетена учетверо коса.

Як бачимо, дівоча коса – символ жіночності, сили та величі української жінки. Це духовна спадщина, що передається від покоління до покоління, як відлуння минулих століть, тішить око та надихає на відродження, не зважаючи на час та життєві обставини. Це також відображення еволюції людства, його духовного розвитку.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Сергій Трубчанинов (*Кам'янець-Подільський*),
Володимир Кравчук (*Кам'янець-Подільський*)

МАЛОВІДОМЕ АНГЛОМОВНЕ ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVI ст.

Історикам добре відомо, що всього декілька англomовних джерел з історії України відноситься до кінця XVI ст. Серед них: записки дипломата Джерома Горсея (1584), щоденник капітана Генрі Остелла (1585) та опис Московської держави дипломата і мандрівника Джильса Флетчера (1591). Але територія України та українці в цих роботах згадуються лише побіжно. Стараннями Польського інституту в Римі було введено в обіг нове важливе джерело. В серії праць цієї установи у 1965 р. з'явився друком текст англійського рукопису невідомого автора «Relation of the State of Polonia and the Provinces United with that Crowne, Anno 1598», що зберігається в архівосховищі Королівської Британської бібліотеки, підготовлений до друку Чарльзом Талботом. Довгий час дане джерело залишалося невідомим для української історіографії. Нарешті, влітку 2022 р. доктор історичних наук Дмитро Вирський в онлайн-публікації оприлюднив інформацію з даної роботи, в якій йшлося про кримських татар. Щоправда, це було зроблено не за англійським текстом, а за польським перекладом, який з'явився друком лише в 2021 р.

Майже півстоліття не вщухали дискусії щодо авторства джерела. Спочатку його авторство приписувалося англійському дипломату Джорджу Кер'ю (George Carew), який в 1598 р. два тижні провів в Польщі. Пізніше робилися припущення, що автором був Вільям Брюс (William Bruce) – шотландець, професор Замойської академії, який тривалий час жив у Польщі та підтримував тісні зв'язки з великим коронним канцлером Яном Замойським. Нарешті в 2004 р. дослідник британської літератури, поляк за походженням Себастьян Собецький, який на той час працював в Гронінгенському університеті в Нідерландах (на даний час він професор у Торонто) виступив із першою з низки своїх статей, в яких обґрунтував авторство Джона Пейтона молодшого (1579–1635). За даними вченого, автор рукопису в 1596–1601 рр.

здійснював подорож Європою в інтересах таємної служби Великої Британії під керівництвом сера Роберта Сесіла. В 2013 р. сталася виняткова для наукової дискусії щодо авторства джерела подія – бібліотекою Сент-Ендрюського університету з Шотландії було придбано в приватного колекціонера рукопис, який є єдиною повною копією «Реляції». За результатами експертизи джерела С. Собецький висунув гіпотезу про те, що чистовий примірник рукопису був виготовлений спеціально для короля Якова VI і був переданий під час його прибуття до Лондона в травні 1603 р.

У реляції є чимало згадок, які пов'язанні з Україною. Вже з перших сторінок рукопису Д. Пейтон використовує екзонім Руссія (Ruthenia), що за його словами походить від Russus (Русь) – брата Чеха (Czechus) та Леха (Lechus). Автор говорить про смагливий колір шкіри її жителів, а також те, що в минулому вони носили назву Роксолани. Досить детально автор описує землі Корони Польської, в склад якої на той час входила Червона Русь.

Цікавими є відомості Д. Пейтона про Поділля. Англієць вказує, що частина його території належить Тюркам і Татарам, а Південне Поділля – Молдові та Волощині. Автор характеризує Поділля як одне з найкращих місць в усій Європі для садівництва та пасовищ. Вказує на те, що тут з легкістю можна придбати коня, або приручити дикого, купити мед, віск та сіль, яка добувається тут прямо з озер. Проте, незважаючи на чудові природні умови, край є незаселеним на відстані 60 німецьких миль, через набіги татар, які грабують землю та вивозять людей. Велику увагу Д. Пейтон приділяє центру Поділля – Кам'янцю (Samijeniecz, Kamieniec), який він вважає неприступним через дивний скелястий ландшафт та оборонні мури королівства проти турків, татар і волохів.

Згадує Д. Пейтон і про козаків (Cosakkes), яких за його словами називають тому, що в старовинному Статуті Скартабелли з Скартмоса (Statutes Scartabelles of Scarthmos) це слово означає легку зброю вершника або піхотинця. Він робить висновок, що зброя козаків дуже схожа на татарську, – рогатина або легкий меч, зв'язка стріл та лук. Англієць розповідає про участь козаків у Московській війні. Автор поділяє козаків на три типи: одні служать для охорони вельмиповажних персон, їх ще називають Гайдуки, інші – в гарнізонах, особливо біля кордонів, треті – живуть на диких землях, часто займаючись грабежами. Британець

називає козаків людьми, які позбавлені релігії, страху Бога, або інших людей, зневажають безпеку, і це їхня найголовніша перевага. Особливо, на думку Д. Пейтона, козаки небезпечні завдяки швидкості та спритності своїх коней. Вони також проводять багато часу на воді, ловлячи рибу і займаючись набігами, пересуваючись річками на невеликих човнах. За свідченнями Д. Пейтона, чисельність козаків не перевищує 15 тисяч осіб. До своєї землі вони ставляться дуже шанобливо, селяться ж між Бугом і Борисфеном, аж до Брацлава.

Таким чином, «Реляція» 1598 р. є першою англійською роботою, в якій ґрунтовно описується територія України. З огляду на її цінність, назване джерело потребує додаткового вивчення.

Андрій Федорук (Чернівці)

БИТВА ПІД ВІДНЕМ (1683 р.) У ВИСВІТЛЕННІ «ЛІТОПІСУ САМОВИДЦЯ»

340 років виповнилося з того часу, коли під мурами австрійської столиці – Відня – відбулася одна з найбільших битв у історії ранньомодерної Європи. У ній зішлись об'єднані війська Священної Римської імперії і Речі Посполитої та велика армія Османської імперії. Польсько-австрійсько-німецькі війська завдали нищівної поразки туркам, остаточно поклавши край їхній експансії на території Центральної та Східної Європи.

Помітний слід ця вікопомна подія залишила в пам'яті сучасників, авторів (часом анонімних) не малої кількості різних нотаток і записок, що наразі слугують важливими джерелами для її дослідження. До числа останніх належать також козацькі літописи і літописні компіляції, в яких міститься цінна інформація, що стосується не тільки історії України, але подій в суміжних з нею європейських країнах. Під час ретельного студіювання цього виду історичних джерел часто натрапляємо в них на розповіді, що зовсім не мали місця, або ж оповідання про такі події, що хоч і відбулися, але подані в такому вигляді, що просто не відповідають дійсності. Зокрема, під 1683 р. у відомому «Літописі Самовидця» збереглися цікаві, але не однозначні звістки, що стосуються походу османців на Австрію, під Відень.

Так, в розповіді про події названої кампанії, поруч з достовірними повідомленнями, що велика турецька армія на чолі з великим візиром (Кара-Мустафою) рушила на Австрію, опанувала всю Угорщину, яка піддалася османцям через утиски австрійців, це стосувалося і відповідних релігійних обмежень, внаслідок чого турецьке військо обложило Відень, «Самовидець» одночасно каже, що, коли османці прибули до Відня, «цесар давши бой и не могучи видолати силам великим турецким, в городі Видні замкнулся, и там город приказавши своїм гетманом, уступил в вишіе панства задля скупления войска». Проте, ніякого бою австрійські війська на чолі з самим «цесарем» проти османської армії не відбулося, а відомо, що тодішній «цесар» Леопольд I Габсбург перед наступом турецького війська залишив Відень, який узяли в облогу османці.

Надалі, поруч з певними звістками, що польський король Ян Собеський для допомоги Австрії збирав військо, в тому числі й посполите рушення, а також затягаючи підрозділи по всій своїй землі й на Україні, рушив проти турків до Відня, де мав битву з армією візира, який залишивши частину військових сил, щоб добувати місто, а сам з рештою війська рушив на польського короля. У великій битві, що відбулася під Віднем, османці були вщент розбиті, й сам великий візир «у малой купі мусіл утікати, оставивши армати, намети – усе, що при собі міли. А и тіе войска, що города Видня доставали, побити, ледво що утекло: незліччоное множество бісурман пропало». Автор «Літопису Самовидця» каже, що ця «потреба» під Віднем мала місце «септеврія 13 по рускому календару», тоді як битва під Віднем відбулася 12 вересня за новим стилем.

«Самовидець» після оповідання про цю перемогу говорить про Я. Собеського, що «сам король, в городі Видні побувавши и искупившия з инними ксіонженти християнскими, з войсками великими пойшли наздогон за везиром, не даючи оному оппочинку».

Якщо візьмемо до уваги, що в своєму оповіданні про розгром турецької армії під Віднем, літописець згадує лише польського короля і його військо, не кажучи про військові сили, що прийшли з інших країн, то необхідно зазначити, що «Самовидець» визнає участь в битві з османцями лишень польських військових сил. Хоча відомо, що в розгрому турецької армії під Віднем брали

активну участь військові підрозділи, котрі склалися з австрійців, баварців, саксонців тощо.

Надалі, поруч з достовірними повідомленнями, які стосуються Яна Собеського у Відні, просування об'єднаного польсько-австрійсько-німецького війська за армією великого візира, розгром її на Дунаї, біля мостів, при чому багато османців потонуло, бо під час втечі міст їхній обламався, про полагодження переможцями ворожих мостів і подальший рух за турками, спустошення низки міст, при чому під час цих воєнних акцій багато пашів турецьких загинуло й потрапило до полону союзного війська, тоді в складі бранців навіть опинився і молдавський господар Дука. Літописець розповідаючи про ці численні бої польсько-австрійсько-німецького війська з османською армією, каже, що «на всіх потребах турки шванковали, и городов много турецких попустошили», але ж у битві під Парканами, яка відбулася 7 жовтня, Я. Собеський зазнав відчутної поразки, а сам польський король був у великій небезпеці під час цієї поразки своїх військ і ледве врятував своє життя.

Крім того, з обережністю потрібно ставитися до звістки «Самовидця», що військам, які з усюди «затягаючи» Ян Собеський, в тому числі й з України, «зараз плату давано». У листі польського короля до своєї дружини Марії-Казимири від 7 жовтня 1683 р. маємо відомості, що Якуб Менжинський, один з полковників, якому Я. Собеський доручив вербувати козаків для походу під Відень, постановив, що найняті підрозділи запорожців у Речі Посполитій одержать тільки одяг, а гроші їм заплатять лише коли вони прибудуть до королівського війська, що вже на той час було в Австрії. Тому в битві під Віднем з усіх навербованих козацьких сил брав участь лише один підрозділ, який налічував 150 «молодців».

Напевно, однією з причин наявності в «Літописі Самовидця» таких недостовірних повідомлень, можна пояснити значною віддаленістю його автора від безпосереднього місця подій, що стосувалися битви під Віднем та інших боїв союзного війська з турецькою армією. Цим, очевидно, пояснюється й те, що літописець не знав про невдачу в битві під Парканами 7 жовтня, бо вона була відразу перекрита перемогою Яна Собеського над османцями під тими самими Парканами 9 жовтня 1683 р.

Назарій Христан (Чернівці)

REGIS RUSSIAE В ІСТОРИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

На зламі XIX-XX ст. в середовищі українських істориків визначились перші ознаки нового державницького напрямку в українській історіографії, який став останнім великим інтелектуальним напрямом історичної думки до часу марксизму в СРСР. Трансформація інтелектуальної думки призвела до формування нового змісту досліджень – держави та її правових інституцій. Відповідно, коло дослідницьких проблем змінювало свій акцент. Центральними проблемами історичних студій стали як самі державні формування, так й ідея створення і розвитку держав. Однак, у своїй основі, державницький напрям рівноцінно народницькому обстоював ідею самої держави як основи існування народності. Однією із ключових постатей історичного минулого у представників державницького напрямку був Данило Романович. Вивчаючи особливості історії пам'яті про першого короля Русі спробуємо з'ясувати якою мірою так званий «проект Данила Галицького» у русофільській, народницькій та українофільській історичній уяві виявився прийнятним для істориків державників.

Сконструований у кабінетах істориків образ «Данила Галицького» виявився до певної міри прийнятним для ще одного вихідця із київського інтелектуального кола – Михайла Грушевського. Вчений за понад сорокалітню наукову кар'єру пережив значну інтелектуальну еволюцію, що безпосередньо позначилось на його історіографічних засадах і методах роботи і вважається основоположником дослідницьких ідей державницького напрямку в історіографії.

Акцент на постаті Данила Романовича у своїх історичних дослідженнях вчений вперше зробив у праці виданій під псевдонімом «М. Сергієнко». Коротке дослідження з історії українського громадського життя середини XIII ст. яскраво демонструє тогочасну ідейну спрямованість вченого. Ключова ідея роботи – похвала болохівців та інших так званих «татарських людей» за потужний опір спробам «Данила Галицького» повернути контроль над населенням даних земель під стягом боротьби із монголами. Один із найбільших українських героїв

минулого, сконструйованих у ХІХ ст. піддався різкій критиці, що значно відрізняло тогочасні студії М. Грушевського від досліджень попередників. Однак Данило зображений зі своєю прив'язаністю до Галицької землі.

Подальші наукові дослідження М. Грушевського були спрямовані на відокремлення українського історичного нарративу від загальноросійського. Це призвело до поступової трансформації народницького дискурсу до національного, який, у своїй основі визначав найвищою цінністю принцип національної солідарності. Вчений відмовився у своїх студіях від проявів народницького дискурсу, в дусі якого виріс, адже вони могли загрожувати його ідеї «історії України». Розроблений національний дискурс сприяв розвитку неоромантичної історіографії, а також підкреслював політичний консерватизм, а що найважливіше – зростання інтересу до формування історії героїв минулого.

Своє бачення українського минулого в контексті загальноєвропейської історії М. Грушевський виклав у праці «Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства». У вказаній праці вчений поставив питання необхідності критичного переусвідомлення панівної схеми російської історії. З наукової точки зору, неправомірно було поєднувати стару історію південних племен, Київської держави з її унікальним політичним устроєм, правом та культурою з історією Володимиро-Суздальського князівства та Московської держави ХІІІ-ХІV ст., ніби остання є продовжувачем традицій Києва. Київська культура була породженням однієї народності – української, а володимиро-московська – іншої, великоруської. Історія Київської держави належить виключно українцям. У пропонованій схемі стверджувалося, що спадкоємницею Київської Русі у ХІІІ ст. була Галицько-Волинська держава, а у наступних століттях – Литовсько-Польська:

Московська держава виросла на своєму власному корені, незважаючи на те, що київські політичні традиції продовжили існування на півночі. Також, варто зазначити, що у час формування історичних поглядів М. Грушевського, була остаточно канонізована схема історичного процесу на Руських землях, яка базувалась на ідеї єдності російського народу як «гегемона історії» слов'ян. Намагаючись похитнути російську концепцію історії,

протиставляючи їй власну – українську у своєму гранд-нарративі «Історія України-Русі», Грушевський ототожнював поняття Русь та Україна, історик досить обережно визначив місце Данила Романовича. Для вченого ключовою постаттю періоду Русі був Володимир Святославович. Із його культурною та політичною величчю, на думку історика, не міг конкурувати жоден князь. Проте, у XIII ст. з'явився інший будівничий української держави – Данило Романович. Постать короля Русі в «Історії» М. Грушевського виступала радше романтичним героєм, аніж позитивістськи сконструйований Володимир Святий.

Данило Романович наділений значною політичною енергією і з багатьох позицій історика був чи не ідеальним державцем, а враховуючи часткове збереження народницьких переконань – користувався широкою популярністю в народі: «Була в нім рицарськість – відвага, певне поняття чести, відраза до нечесного підступу». Володар здобув значну підтримку населення у боротьбі проти боярської еліти.

Однак у написанні нарративу про Данила, М. Грушевський проявив неабияку фахову компетентність та зміг вибрати з-поміж ряду контрастних історіографічних образів володаря сконструйованих у кабінетах істориків той, який найбільше відповідав історичній реальності.

Микола Глібіщук (Чернівці)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ МІСЬКОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Не зважаючи на те, що від початку Першої світової війни, минуло вже більше 100 років, ця тема й досі викликає чималий інтерес в академічній спільноті істориків. Тим паче, що для таких держав Заходу, як Великобританія, Франція, Німеччина, Сполучені Штати Америки і Канада, ця тематика вельми помітна й у публічному просторі. Звісно, що за такий тривалий час, різноманітні аспекти цього світового протистояння отримали належне висвітлення у західній історичній науці (дипломатична боротьба впродовж 1914-1918 рр., військові баталії на Західному фронті, економічна політика урядів у роки війни тощо). Проте для

історіографії країн пострадянського простору проблематика Великої війни 1914-1918 рр. все ще потребує нових наукових напрацювань.

Однією з найбільш перспективних тем дослідження для українських істориків, яка на протигагу західній історіографії не отримала ґрунтового висвітлення, є повсякденне життя мешканців міст у роки Великої війни. Зазначимо, що вивчення Великої війни зарубіжними науковцями в рамках історичної урбаністики (*urban history*) має важливі, насамперед, методологічні напрацювання. Цікаво, що за редакцією знаних західних дослідників Джея Вінтера та Жан-Луї Робера у 1999 р. опубліковано перший том студій «*Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914-1919*», в якому зібрано статті, написані з позицій соціальної історії, а в 2007 р. другий том – з позицій культурної історії. Метою двотомника було дати відповідь на питання, що сталося з населенням метрополій в період між початком війни та демобілізацією. Відзначалося, що досі дослідники війни були заручниками національного підходу, в рамках якого намагалася поєднати непоєднувані досвіди та показники. Внаслідок цього недосліджуваним лишалося життя містян, міської громади, у воєнний час в межах «домашнього фронту».

Запозичивши такі методологічні напрацювання західних науковців, перед вітчизняними істориками відкриваються нові наукові горизонти у дослідженні українських міст у роки Великої війни. Якщо йдеться про вивчення міського життя у роки світового протистояння 1914-1918 рр. крізь призму соціальної історії, то умовно їх можна визначити так: 1) «людський вимір» – мобілізація, її принципи, хвилі та особливості; втрати у війні і відтак демографічні зміни в місті; поява нових категорій містян – поранених і хворих солдат, біженців – і опіка над ними; налагодження комунікації між фронтовиками і цивільним населенням у місті; становлення нового соціального порядку в місті; 2) «економічний вимір» – перехід від миру до війни і навпаки; ринок праці і нові соціальні ролі містян; мобілізація індустрії і переорієнтування промислового комплексу міста на потреби воєнного часу; демобілізація та безробіття; 3) «соціальний вимір» – вплив війни на добробут мешканців; поява нових

категорій малозабезпечених містян і заходи з їхньої підтримки на рівні міста; визначення нової шкали соціальних привілеїв та прав;

4) «логістичний вимір» – забезпечення міста товарами першої необхідності, продуктами харчування, паливом; дисциплінарна споживацька політика та запобігання соціальним бунтам; умови та стандарти проживання і вирішення квартирної проблеми; зміни в інфраструктурі та підтримування порядку в місті;

5) «демографічний вимір» – система охорони здоров'я в місті і виклики воєнного часу; хвороби та епідемії; смертність і демографічна ситуація в містах. В рамках культурної історії натомість виокремлюються такі теми, як: 1) «міський простір» – нові практики використання публічного простору; вокзали як ворота міста і транзитні станції; милітаризація і фемінізація вулиць; ностальгія за мирним життям і тягар тотальної війни; публічний простір і культура дозвілля; приватне і публічне в межах містах; 2) «міська культура» – поява нової політичної культури у місті; пропагування знання про війну через нові практики і новий просторовий досвід; виставки і пропаганда; формування нової «учасницької» культури у школах; студентська культура часів війни; політизація публічного простору; 3) «місця спілкування» – родина, концепція домівки та стосунки між членами родини; шпиталь як місце між фронтом і домівкою та простір, де воєнне переплітається з мирним життям; церква і релігійні практики часів війни; жертвовність і духовне життя міста; міські цвинтарі та формування нової культури пам'яті.

Варто зауважити, що сучасна українська історіографія Першої світової має певні здобутки у цьому напрямі. На нашу думку, найбільш вдалою працею на цю тему стала книга українського історика Тимофія Герасимова про міста Правобережної України у період 1914-1918 рр. У даному дослідженні йдеться про повсякденне життя міського населення цього українського регіону під час війни. Тим паче, що автор використав значний масив різних джерел (архівні матеріали, періодичні видання, спогади тощо), який допоміг розкрити тему і підсилити наукову складову цієї праці. На прикладі міст цих українських земель, які у той час належали до складу Російської імперії, Т. Герасимов демонструє як воєнна доба впливала на суспільну свідомість містян, рівень їх

достатку, становище житлово-комунальних комунікацій, культурне життя містян тощо.

Таким чином, вивчення урбаністики у роки Першої світової війни демонструє нам нові наукові перспективи, у тому числі, й для українських істориків. Дослідницький фокус на функціонуванні міст у період Великої війни 1914-1918 рр. руйнує усталені погляди національних історіографів щодо світового конфлікту початку ХХ ст. та дозволяє переосмислити цю війну з позицій транснаціональної історії.

Микола Кушнір (*Чернівці*)

СТАТУТИ ЄВРЕЙСЬКИХ ТОВАРИСТВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. буковинське єврейство брало активну участь у процесах формування громадянського суспільства в краї, широко використовуючи нову форму соціальної взаємодії – товариства. І хоча заснування об'єднань на засадах добровільної участі індивідів у цей час не було абсолютно новим явищем ані для держави Габсбургів загалом, ані для Буковини зокрема, єврейські товариства цього періоду мали ряд важливих характеристик, дослідження яких може становити значний науковий інтерес.

У процесі визначення ролі та значення товариств в єврейському націогенезі на Буковині незамінним джерелом інформації є їхні статuti. Сучасна юридична наука вважає статут основним нормативно-правовим (установчим) документом, який поруч із законом/законами регулює правовідносини за участю об'єднань фізичних осіб.

Таке розуміння правової природи статуту сформувалося не одразу. Однак, якщо говорити про правову систему Дунайської монархії, то саме в розглядуваний період у цьому відношенні було зроблено важливий крок вперед. Вперше поняття статуту або «плану організації» як однієї із обов'язкових передумов отримання концесії (дозволу) держави на створення товариств було закріплено у австрійському законодавстві цісарським Патентом від 26 листопада 1852 р. Прийняття цього закону стало важливим

проявом «післяберезневої» лібералізації правової системи імперії. Втім, суттєвою вадою документу було те, що він не містив чітких вимог до змісту статуту і цим самим залишав австрійським чиновникам простір для суб'єктивного трактування.

Вказану прогалину було заповнено з прийняттям закону «Про право об'єднань» від 15 листопада 1867 р., який встановив вичерпні вимоги до змісту статуту і у такий спосіб фактично на довгий час (до кінця розглядуваного періоду) запровадив стандарт установчого документу товариств. А ще новий закон вимагав, щоб статuti проходили перевірку і отримували письмове схвалення відповідних органів крайової влади, внаслідок чого останні продовжили накопичувати у своїх архівах обов'язкові екземпляри. З плином часу ці обов'язкові екземпляри перетворилися на цінне історичне джерело.

Нині у фондах Державного архіву Чернівецької області й, насамперед, у фонді 3 «Буковинська крайова управа», зберігається велика кількість статутів полі- та моноетнічних товариств. З поміж останніх чи не найбільшу частку складають статuti об'єднань, створених представниками єврейського етносу. Звісно, не усі єврейські товариства, установчі документи яких отримали позитивний висновок австрійської влади, приступили до практичної роботи. Частина з них так і залишилася на папері. Цей факт однак не впливає на цінність їхніх статутів як історичного джерела. У чому ж вона полягає?

Застосування сукупності емпіричних, теоретичних і комплексних методів дослідження до вивчення усього масиву документів вказаного типу дає можливість не тільки виділити характерні ознаки єврейських товариств як об'єкту дослідження, але й, зокрема, зрозуміти їх правовий статус, організаційну структуру, систему внутрішнього управління, принципи взаємин із структурами державної влади, інституціями суспільства, окремими громадянами тощо. Наведемо декілька прикладів.

За допомогою статичного методу та методу класифікації на основі аналізу задекларованої тим чи іншим об'єднанням мети своєї діяльності усі єврейські товариства можна доволі легко розподілити на декілька груп, кожна з яких займала (прагнула зайняти) власну нішу у житті єврейської спільноти краю, а також

встановити приблизні кількісні параметри кожної із таких груп об'єднань.

Структурно-функціональний метод у поєднанні із методом деконструкції дозволяє зрозуміти особливості структурної конфігурації внутрішньо-інституційних зв'язків, виділити присутність «ієрархічного» та «мережевого» елементів, також пізнати їх функціональну логіку.

Не менш ефективним є і системний метод. Саме з його допомогою єврейські товариства уявляються як структурні елементи систем вищого порядку, головною метою яких було забезпечення життєздатності єврейської спільноти Буковини в умовах переходу від однієї моделі суспільних відносин до іншої. Цей метод дозволяє також припустити, що у випадку виникнення та функціонування великої кількості різних за своїм функціональним призначенням добровільних єврейських об'єднань в розглядуваний період на Буковині мова може йти про детермінований історичним часом та специфічними обставинами єврейський товариський рух. Втім, для верифікації цього припущення необхідне ґрунтовне вивчення конкретних прикладів предметно-практичної діяльності єврейських товариств, яке, у свою чергу, потребує звернення до масиву інших джерел.

Dorin-Ioan Rus (*Graz, Österreich*)

**NACHLASS RAIMUND FRIEDRICH KAINDL
DES UNIVERSITÄTSARCHIVS GRAZ**

Der Nachlass umfasst neben Lebensdokumenten zu Kaindls Karriere, Manuskripte aus der Gymnasial- und Studienzeit sowie Übersichten zum Lehrveranstaltungsbesuch vonseiten der Czernowitzer Studentenschaft vor allem umfangreiche Sammlungen von historischen und ethnographischen Quellen, die wertvolle Grundlagen für Publikationen bildeten. Aufgrund Kaindls Auffassung des Gegenstandsbereichs als umfassende Länder- und Völkerbeschreibung mit historischer Tiefendimension ergeben sich mannigfaltige Einblicke in Sozial-, Wirtschafts-, Industrie-, Handels-, Siedlungs-, Rechts-, Militär-, Medizin-, Verwaltungs-, Bildungs-, Kirchen-, Kultur-, Sprach-

und Literaturgeschichte. Fotos zeigen Menschen, Siedlungen, Städte, Architektur deutscher Siedler*innen in sämtlichen Siedlungsgebieten Ost- und Südosteuropas (heute: Ungarn, Rumänien, Serbien, Bosnien, Polen, Ukraine), zudem Huzulen und Ruthenen. Zu den handschriftlichen Kostbarkeiten zählen Reisebemerkungen von 1853, eine kleine Märchen-Sammlung aus der Feder von Alexander Popowicz (Pseudonym: Rudolf Waldburg), eine Reihe von Schriftstücken zur deutschen Besiedlung aus den 1780er und 1790er Jahren und das umfangreiche Manuskript Auszug aus dem Pfarrbuch des Millescheuzer Pastorats Bukowiner Kreises. Kurze Beschreibung von der Buccowina (um 1810, 53 Seiten in folio (mit mehreren Statistiken), zuzüglich einer Karte. Der zeitliche Rahmen reicht vom 15. bis ins frühe 20. Jahrhundert, wobei der Zeitraum bis ins 18. Jahrhundert durch Abschriften repräsentiert ist. Ein kleines Konvolut von Briefen, die der Vernetzung im Vereinswesen und der Forschung dienten, ist ebenfalls enthalten. Neben Sonderdrucken, die den regen Beitrag zur periodischen Publizistik verkörpern, sind die Hauptwerke des Historikers und Volkskundlers in Form einer Zeitungsausschnittsammlung (vorwiegend bestehend aus Rezensionen) greifbar. Schließlich ist eine Ausstellung, die Kaindls Schwiegersohn Anton Adalbert Klein (1894 Czernowitz – 1975 Graz) zur 100. Wiederkehr des Geburtstages des Schwiegervaters bewerkstelligte, sporadisch dokumentiert, wodurch auch eine erste Einordnung im Rahmen des noch persönlichen Gedenkens als weitere Ebene sichtbar wird. Archivwissenschaftlich betrachtet weist der Nachlass insgesamt also eine paradigmatische Zusammensetzung aus Lebensdokumenten, Werken, Korrespondenz und Sammlungen auf.

Da die quantitativ und qualitativ im Mittelpunkt stehenden Quellen in den Veröffentlichungen freilich nur auszugsweise zitiert oder paraphrasiert sind beziehungsweise nur für Auswertungen benutzt wurden, bieten sie nach wie vor einen

Schatz zur Erforschung der Geschichte insbesondere der Bukowina, aber auch weiterer Gebiete Ost- und Südosteuropas, wobei der Schwerpunkt auf der deutschen Besiedlung dieser Räume liegt. Neben deutschsprachigen Quellen finden sich auch Versatzstücke in slawischen Sprachen, fallweise in kyrillischer Schrift. Kaindl selbst befasste sich etwa ansatzweise mit Huzulen, Lipowanern und Roma; die jüdische Bevölkerung berücksichtigte er ebenfalls. Seit Kaindls Bearbeitung änderten sich naturgemäß auch die Fragestellungen an die Quellen, sodass ein deutlich wahrnehmbarer Mehrwert einer digitalen Edition erkennbar ist (zum Beispiel in Richtung Geschlechtergeschichte, Umweltgeschichte, human-animal studies; ‚neue‘ Auffassungen von Verwaltungs-, Militärgeschichte, Sozialgeschichte der Medizin etc.; Einsatz von Methoden der digital humanities). Durch die Digitalisierung und die Suchoptionen werden neue (Re-)Kombinations-, Kontextualisierungs-, Lese- und Interpretationsmöglichkeiten im Quellenmaterial geschaffen. Nicht zuletzt kann ein Eindruck über die spezifische Kaindlsche Auffassung von (historischer) Volkskunde als Teil der Wissenschaftsgeschichte der Disziplin gewonnen werden. Dazu dienen neben (respektive in der Tat auf) den Quellen Anmerkungen des Historikers.

Eingedenk der Gefährdung von Quellenmaterial in der Ukraine, zumal angesichts der auch gezielt gegen Kulturgut gerichteten Kriegsführung in Vergangenheit und Gegenwart, kommt der Bewahrung und der Zugänglichmachung besondere Brisanz zu. Die Nachfrage in der Wissenschaft ist durch die Frequenz von Anfragen jedenfalls erwiesen.

Durch die Organisation der deutschen Besiedlung der Bukowina von Wien aus, und durch die Beziehungen zwischen dem Land in seiner Gesamtheit einerseits und der zentralen Metropole der Habsburgermonarchie andererseits, die höchst erinnerungswürdig sind, handelt es sich ferner um ein Stück Kulturerbe mit starkem Österreichbezug. Kaindls Oeuvre, um

dessen Grundlagen es im Projekt geht, ist nicht zuletzt ein eminenterer Teil der Österreich-Geschichtsschreibung der ausgehenden Monarchie sowie der Ersten Republik und trug beziehungsweise trägt zur Definition des Österreichbegriffs in diesen bewegten Dekaden Wesentliches bei.

Joanna Gorzelana (*Zielonogóra, Polska*)

**POLE TEMATYCZNE HISTORII W OPOWIADANIACH
«GWARILI NA BUKOWINIE» ZYGFRYDA SEULA**

W referacie przedstawiono pole tematyczne historii, które jest obecne w zbiorze 57 opowiadań urodzonego na bukowińskiej wsi Stara Huta w 1935 roku Zygryda Seula. Pełny tytuł analizowanej publikacji «Gwarili na Bukowinie. Baśnie, legendy, historie prawdziwe...» wskazuje na różny stopień nasycenia prawdą. W niektórych tekstach są elementy baśniowe (np. rośliny i zwierzęta, które mówią do ludzi) w innych łączenie prawdy z fikcją (jak w historii o Doboszu, który otrzymał od anioła nadludzką siłę), w innych konkretne wydarzenia, jak bitwa pod Rarańczą (1915 r.). Autor odwołuje się do przekazów ustnych, opowiadania te miały przede wszystkim nieść naukę, pokazywać jak dobro jest nagrodzone a zło ukarane. Wydarzenia historyczne rzadko opowiedziane są dokładnie, częściej informacja historyczna pojawia się jak nieistotny dla autora szczegół.

Celem referatu będzie wydobycie tych elementów obecnych w analizowanych tekstach, które odwołują się do historii. W pracy odwołano się do metody pól tematycznych. W polu tematycznym historii wyodrębniono pola o mniejszym zakresie. Są tu określenia postaci historycznych (np. Stefan III Wielki, Maria Teresa, Franz Josef) i określenia wydarzeń, z jakimi je wiązano. Drugim polem tematycznym są określenia związane z I wojną światową – np. bitwa pod Rarańczą, wojna na froncie austriacko-włoskim i niewola włoska. Bohaterowie opowiadań bądź uczestniczyli w tych wydarzeniach, bądź o nich wspominali. Obecne są też określenia związane z II wojną światową, m.in. zsyłki na Syberię, wywózki na roboty w głąb ZSRR. Tu pojawiają się też nazwy określające miejsca (np. Donbas) i rzeki (Wołga, Nysa). Wiele opowieści wskazuje też na bliżej niesprecyzowane czasy wojen i niewoli tureckich.

Некоторые тексты определяют места связанные с миграцией людности: wędrówki z «Górnych Węgiei» на Bukowinę oraz emigrację z Bukowiny на Balkany до Jugosławii, Niemiec, Polski, ZSRR czy за ocean до Brazylii i Stanów Zjednoczonych.

W tych opowieściach obecne są określenia historycznych realiów związanych z nazywaniem ludzi według pełnionych dawniej funkcji (np. hosudar, bojar, cesarz), z życiem на pograniczu politycznym i religijnym. Spotkać też można takie elementy codzienności jak nazwy pieniędzy, czy posiłków. Przez odwołania historyczne opowieści stają się wiarygodne, приближая правдę о людziach związanych z Bukowiną.

Тетяна Мінаєва (*Чернівці*),
Андрій Мінаєв (*Чернівці*)

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Перша світова війна актуалізувала ідею здобуття політичного суверенітету українським народом. Важливий внесок у її поширення зробив Союз визволення України (СВУ) – організація, яка була заснована політичними емігрантами з Наддніпрянщини та діяла з початку серпня 1914 р. до літа 1918 р. Фундаторами виступили Д. Донцов (перший очільник СВУ), В. Дорошенко, М. Залізняк та А. Жук, згодом до них приєдналися М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський та ін. За час існування Союз нараховував понад 250 членів, співробітників та активістів з числа військовополонених, які походили з підросійської України й були захоплені австро-угорськими та німецькими військами. Вони мали різні політичні погляди та ідейні переконання, але дотримувались основного постулату організації – визнання необхідності політичної самостійності України – і вважали, що неодмінною передумовою для реалізації цієї ідеї є послаблення Російської імперії настільки, щоб остання не зуміла зупинити український національно-визвольний рух.

Важливим напрямком діяльності союзівці обрали видавничу справу, вирішивши заснувати на постійній основі власні друковані органи, що й було реалізовано уже в жовтні 1914 р. Першим почали видавати німецькомовний тижневик, який виходив у Відні

під назвою «Ukrainische Nachrichten» («Українські вісті») обсягом 1-2 листки звичайного газетного формату. Редактором був М. Троцький, переклади текстів на німецьку мову робив В. Козловський, технічне редагування – В. Біберович та О. Бачинський. Всього було видано 100 номерів газети накладом до 4 тис. примірників, що розсилалися до редакцій відомих часописів у Європі, до членів парламентів, визначних науковців, літераторів та політичних діячів.

За своїм інформаційним наповненням «Ukrainische Nachrichten» були зорієнтовані на німецькомовну аудиторію, малознайому з історією України. Надруковані матеріали тематично поділяються на дві групи: перша – публікації, які стосувалися безпосередньо тогочасних подій, пов'язаних з українським питанням; друга – дописи про визначних громадських і культурних діячів України, огляди української історії та національної культури.

Одночасно з німецькомовною газетою у Відні почав виходити українською мовою тижневик «Вісник Союзу визволення України» обсягом 16 сторінок з ілюстраціями, накладом 5-8 тис. примірників; з січня 1918 р. назву «Вісник СВУ» було замінено на «Вісник політики, літератури і життя». Крім різних тем міжнародної та української політики, чимало місця займали поетичні твори та опис побуту українських полонених у Німеччині та Австро-Угорщині, подавався перелік іноземної преси та книжок, які стосувались українського життя. Це видання поширювалось переважно серед українських емігрантів в Австро-Угорщині та серед полонених, які згодом склали головний контингент читачів періодичної продукції СВУ. Всього за 1914-1918 рр. вийшло друком 226 номерів часопису. Офіційно редакцію «Вісника» очолював О. Бачинський, але фактично видавництвом керували В. Дорошенко, А. Жук та М. Возняк. З редакційною колегією «Вісника СВУ» співпрацювало близько 60 осіб з числа наддніпрянців (зокрема І. Бочковський, Є. Бачинський, П. Дятлів, О. Семенів, П. Бевзя, М. Гаврилко, П. Мітієвський, М. Рижий, І. Мороз, О. Кобець) та галичан (Л. Цегельський, М. Лозинський, В. Сімович, В. Темницький, О. Назарук, Л. Ганкевич, М. Кордуба, Б. Лепкий, Л. Ганкевич, С. Томашівський, П. Карманський, І. Крип'якевич, І. Німчук та інші). Завдяки такій кількості співробітників з числа відомих українців та фактологічному

наповнені «Вісник СВУ» називали «найсоліднішим українським органом воєнного часу».

Вже у грудні 1914 р. було утворено спільний редакційний комітет для всіх видань Союзу визволення України. Головою комітету було обрано О. Бачинського, заступником В. Дорошенка, секретарем В. Козловського, членом комітету був М. Троцький. Практично відповідальним за видання «Ukrainische Nachrichten» став О. Бачинський, а «Вісника СВУ» – В. Дорошенко.

Окрім Відня, СВУ в роки війни активно діяв на видавничому поприщі в Берліні, Лозанні, Женеві, Празі та інших містах. У Лозанні (Швейцарія) почав виходити місячник французькою мовою «La Revue Ukrainienne» («Український огляд») під редакцією А. Зеліба. Перший номер журналу побачив світ в липні 1915 р. Втім, впродовж 1915-1917 рр. вийшло всього 9 номерів, оскільки цей друкований орган був спрямований на пропаганду державницьких прагнень українців серед населення країн Антанти, тому, відповідно, його видавництво постійно переривалося.

Союз визволення України не обмежився лише цими виданнями. Як тільки розпочалось формування таборів для полонених українців з числа військовослужбовців російської армії на землях Німеччини та Австро-Угорщини, там вдалось створити на стабільній основі редакційні організації та налагодити випуск табірних газет: «Розвага» (Фрайштадт, 1915-1918 рр.), «Просвітній листок/Громадська думка» (Вецляр, 1915-1918 рр.), «Розсвіт» (Раштат, 1916-1918 рр.) та «Вільне слово» (Зальцведель, 1916-1919 рр.). Названі часописи на постійній основі інформували українців як в українізованих таборах, так і за їх межами, з основними подіями політичного, культурного, національного, воєнного життя.

Таким чином, представники СВУ важливим напрямком своєї роботи обрали видавничу діяльність, яка була покликана заповнити інформаційний вакуум щодо українського питання в середовищі європейської громадськості. Для цього впродовж 1914-1918 рр. видавалися в різних країнах та різними мовами періодичні часописи – «Вісник СВУ», «Ukrainische Nachrichten» та «La Revue Ukrainienne», а також виходили друком періодичні видання у таборах для полонених українців.

Андрій Карнатовський (*Чернівці*)

**ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Думки, події та суспільні явища будь-якої епохи найкраще відображаються через призму друкованого слова. Періодичні видання займають особливе місце, бо являються по суті світлиною, специфічним носієм історичної інформації, що передає знання, настрої, сприйняття, відчуття сучасників та учасників подій. Тому вивчення періодики залишається вкрай важливим в контексті розуміння складної та суперечливої ситуації, що склалася на теренах подільського краю в умовах російсько-польсько-української війни.

Зробити повний і комплексний огляд всіх друкованих періодичних видань Поділля досліджуваного часу складно, оскільки збереглося лише по кілька номерів. Однак варто відзначити, що більшість газет у межах своєї партійності чи суспільного спрямування були подібними за змістом, мали спільні характеристики

Періодичні видання Поділля того часу за оперативністю і характером інформації традиційно були представлені трьома основними видами: газета, бюлетень, журнал. Щодо газет, то в умовах війни тривалість їхнього існування була різною – від кількох місяців до кількох тижнів. Крім того окремі газети змінювали назву, хоча за змістом і складом редакторів залишались сталими. Деякі видання взагалі не збереглися, про них тільки зафіксовані відомості в різних документах та матеріалах.

Аналіз доступної інформації дає можливість стверджувати, що під час національно-визвольних змагань на Поділлі існувало понад 118 місцевих газет. Найбільше їх виходило у 1920 році. Зокрема, у Кам'янці-Подільському в цей час друкувалася 21 газета; у Вінниці - 22. Свої періодичні видання видавалися у Проскуріві, Гайсині, Літині, Тульчині, Жмеринці, Новій Ушиці, Бершаді, Ольгополі, Томашполі, Немирові, Липовці, Летичеві, Ямполі та Хмільнику.

Усю подільську газетну періодику 1920 року можна умовно поділити на типи за цільовим і читацьким призначенням.

1. Офіційні періодичні видання. Їхнім основним призначенням було «регулярне ознайомлення споживачів інформації з новими керівними та офіційними документами, матеріалами нормативного

чи директивного характеру, що публікувалися від імені державних органів влади та самоврядування, відомств, установ чи громадських організацій». 2. Суспільно-політичні періодичні видання, які систематично висвітлювали поточні суспільні події, акцентували увагу читачів на найбільш актуальних явищах громадсько-політичного життя та їх аналізі. 3. Фахові періодичні видання. До цього типу потрібно віднести спеціалізовані, професійні, галузеві, професійно орієнтовані, виробничо-практичні газети, створені з метою передачі професійних знань певного профілю, необхідних фахівцям у їхній практичній роботі. 4. Військові часописи. Основним цільовим призначенням військових часописів було інформування військовиків про значущі події соціально-політичного характеру, допомога воякам в осмисленні складних процесів державотворення, віддзеркалення тих складних умов, у яких формувалась українська армія. 5. Клерикальні видання. До цього типу газетної періодики, що сформувався на основі цільового призначення, передусім належали релігійні часописи. Їхня своєрідність зумовлена тим, що релігійна інформація функціонує в особливій сфері духовного життя. Ці періодичні видання віддзеркалювали духовні процеси, духовні потреби, духовну культуру, поширювали духовну освіту. Відтак цільовим призначенням клерикальної періодики було поширення релігійних знань і виховання читачів у дусі християнської моралі. У Подільській губернії видавалося 3 газети цього типу.

Аналіз матеріалів періодичних видань, які висвітлювали події національно-визвольної боротьби та російсько-польсько-української війни 1920 року дає підстави сумніватися у належному дотриманні проголошеної свободи слова в Українській Народній Республіці. Існування некваліфікованої і непрофесійної цензури було серйозним стримуючим фактором для преси, яка не могла донести до пересічного громадянина об'єктивну інформацію про дійсний стан справ в українській владі та суспільному устрої.

Більшість газет публікували матеріали, вигідні очільникам держави, які виправдовували їхню політику й інтереси. Зокрема, спільним для усіх видань було обов'язкове вміщення звернень провідників революції до народу. Разом з тим, традиційно редакції газет займалися активною пропагандою культурно-мистецького

життя подолян, національної освіти, передусім українізації та реорганізації шкіл. Останнього вимагали інтереси дітей, розвиток у них усвідомлення не тільки того, що учням потрібні знання, але й працездатності, вміння навчатись міркувати, бо тільки на цій основі можна було виховати вільну, розвинену особистість. Також розглядалися причини, напрями, зміст реформування шкільної освіти, чинники впливу, механізми проведення шкільних реформ, побудова єдиної трудової школи та інші.

Аналіз матеріалів демократичних часописів Поділля доби російсько-польсько-української війни дає змогу стверджувати: навіть у складних суспільно-політичних умовах регіональна періодика була об'єктивним джерелом пропаганди національних ідей і ефективною зброєю в боротьбі за самостійність держави, єдиним інформаційно-виховним полем, спрямованим на виборювання й утворення незалежної України. На сучасному етапі вивчення історії провінційних газет має важливе патріотичне значення, допомагає встановлювати і розвивати прогресивні традиції вітчизняної преси.

Галина Стародубець (Житомир)

**ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ «ВОРОГА НАРОДУ»
МОВНИМИ ЗАСОБАМИ ПРЕСОВИХ ВИДАНЬ
ВОЛИНИ ПОЧАТКУ 1930-х рр.**

До початку 1930-х рр. загалом було завершено формування базової конструкції сталінського тоталітарного режиму. Відтоді важливим чинником його функціонування стає пропаганда необхідності боротьби з «ворогами народу». У більшовицькій ідеології актуалізується процес демаркації, чіткого розмежування між бінарними протилежностями – герої–вороги, добро–зло, куркуль–бідний селянин, свій–чужий. Оскільки більшовицька концепція світу виключала будь-яку толерантність щодо двозначностей, у практичній площині це вилилося у перманентні «чистки» радянського суспільства від різних категорій «ворогів народу». Масові репресії стають невід'ємною складовою процесу сталінської модернізації радянської/російської імперії. Однак, саме по собі насильство (яким б не була його природа чи інтенсивність) не може забезпечити збереження і відтворення репресивного

режиму протягом тривалого часу. Для цього влада має отримати масове визнання її з боку населення, легітимацію і внутрішнє виправдання її офіційної політики. Одним із основних інструментів для реалізації такого завдання стають засоби масової інформації.

Мета роботи – охарактеризувати мовні засоби, використовувані регіональними пресовими виданнями Радянської Волині в 1930-1934 рр. для формування образу «ворогів народу».

Незважаючи на те, що в досліджуваній нами період Житомирщина була одним із епіцентрів голодомору, на сторінках регіональних газет слово «голод» жодного разу не згадується в контексті соціально-економічної катастрофи. Натомість сторінки пресових видань переповнені інформацією про складну ситуацію з виконанням плану державних податків, збору врожаю та підготовки полів до весняного (осіннього) посіву. Головною темою усіх випусків газет є питання виконання державних позик, поставок хліба державі тощо.

Особливістю тогочасної преси є малий відсоток публікацій з використанням позитивних образів. Натомість переважають «негативні персонажі» («куркулі», «зłodії колгоспного майна», «ледарі», «саботажники»), об'єднанні під збірним поняттям «вороги народу».

Сконструйований більшовицькою пропагандою образ віртуального «куркуля» (а саме він був найбільш вживаним ідеологічним конструктом), в умовах традиційно бідного волинського села використовувався аж ніяк не для позначення заможного селянина (бо їх насправді було мало). На сторінках місцевих газет зими-весни 1933 р. куркулями та їх помічниками називають бідних селян і навіть колгоспників. Основним індикатором їх ворожості було не виконання колгоспом планів задачі зерна державі.

Значну роль у конструюванні образу «ворога народу» відіграє емоційна складова. Важливим засобом впливу стало використання засобів емоційно-експресивної мови: метафор – «куркульська згряя», «куркульсько-попівська згряя»; «куркульський накоренок», «петлюрівці»; фразеологічних зворотів – «куркульські махінації», «куркульський саботаж», «опортуністичне болото»; лексики різної стилістичної забарвленості – «ледарі», «шкідники», «глитайня, яка

керує колгоспом», тощо, які поступово перетворюються у мовні штампи.

Окрім «куркуля», ярлик «ворога народу» навішується на інші категорії населення, яких влада гучно звинувачувала у провалах своїх економічних експериментів. Серед них, насамперед, виділялися представники низової або ж середньої ланки колгоспного керівництва: обліковці, бригадири, ланкові. Сталінськими пропагандистами активно застосовується мова ненависті, тобто використання текстів, які безпосередньо або ж опосередковано сприяють нагнітання соціальної/класової ворожнечі. Засобами мовної агресії влада або прямо закликає читача до агресивних дій («Розтрощити опортуністичну практику...», «Дезертирів з фронту збирання врожаю – гнати з спілкових лав» тощо), або ж збуджує у ньому почуття ненависті до тих, хто, нібито, його обкрадає, прирікаючи таким чином на бідність і голод («Де дівається хліб?», «Краде трудодні», «Кузьменко Яків краде колгоспний хліб», «Недобитка з банди Струка-Пелюри – з лав партії вигнано»).

Показово, що щораз частіше на сторінках газет з'являється не збірний образ умовного ворога, а цілком конкретний – односельчанин, сусід, під маскою добропорядності якого приховувався «опортуніст», «петлюрівець» і т. п. Методично нав'язувана більшовиками мова ворожості поступово проникає в повсякденний простір волинського села, чимраз менше зустрічаючи осуд у середовищі фізично і морально ослабленого голодом селянства. У такий спосіб відбувається легітимізація державного насилля, спроба суспільного виправдання репресій з одночасним посиленням атмосфери загальної підозрливості та страху. За допомогою викривленого інформаційного поля сталінський режим утримував українське населення в постійному стані дезорієнтованої, хаотизованої свідомості. «Ворог народу» стає апелятивним чинником, що мобілізує всіх членів спільноти до згуртування навколо більшовицької влади, яка гарантує умови безпеки та позбавлення від загрози як із зовнішнього, так і внутрішнього боків.

Підготовка статті здійснена в рамках стипендіальної програми Центру Діалогу ім. Юліуша Мєрошевського (Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego).

Олег Ксенчук (Кам'янець-Подільський)
ДОКУМЕНТИ ЦДАВО УКРАЇНИ ПРО
НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ ВИКЛАДАЧІВ
ТА СТУДЕНТІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО МЕДИЦИНСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
НА ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

Невід'ємною складовою освітньої діяльності будь-якого закладу вищої освіти є наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність.

Науково-педагогічні працівники Чернівецького медичного університету брали участь у виконанні колективних та індивідуальних тем науково-дослідної роботи. У 1950 р. вони розробляли 64 теми по таким розділам: крайова патологія – 21 (до розробки тем залучили 15 кафедр), нервова і гуморально-хімічна регуляція у нормі і патології – 6 (5 кафедр), мінливість мікроорганізмів – 7 (1 кафедра) тощо. У 1951 р. розробляли 67 тем за такою проблематикою: ендемічний зоб – 11, епідеміологія, мікробіологія і часткова патологія інфекцій – 14, кортико-вісцеральна патологія – 12, серцево-судинна патологія – 7 і т.д. У тому році до виконання наукових робіт було залучено 90% викладачів. Не вели наукової роботи викладачі кафедри фізичної культури, судової медицини, частина викладачів кафедри іноземних мов.

Складовою науково-дослідної роботи було проведення наукових конференцій. У 1950 р. відбулося 4 наукові конференції, на яких заслухали 57 доповідей. У першій половині 1951 р. організували три конференції. Першу з них приурочили 23-й річниці армії (обговорили 9 доповідей). Друга конференція відбулася 10 березня. Вона була присвячена 15-річчю з дня смерті І. Павлова (8 доповідей), третя – 21 червня (обговорили питання експериментального вивчення і практичного застосування терпентину; 8 доповідей). Щодо останньої, то питання про терпентин розробляли на замовлення вченої ради Міністерства охорони здоров'я УРСР.

Певну увагу у виші приділяли підготовці дисертаційних досліджень. Так, у 1950 р. було захищено 1 докторську і 7 кандидатських дисертацій, у першій половині 1951 р. – 6. У 1950-1951 н.р. у виші проходили підготовку 15 клінічних ординаторів і 1 аспірант, 10 з яких були власними вихованцями. Серед недоліків у підготовці спеціалістів вищої кваліфікації: частина клінічних

ординаторів не мала продуманих та індивідуальних планів підготовки дисертацій; не уніфікованість системи підготовки ординаторів, внаслідок чого ряд аналогічних питань, наприклад хірургічної підготовки, вирішувалися кафедрами по-різному; частина ординаторів була надто перевантажена лікувальною роботою, що позначилося на їхній науковій і педагогічній підготовці; ряд ординаторів отримали дисертаційні теми із запізненням, що поставило під загрозу реальність вчасного завершення ними дисертації; підготовка з іноземних мов і нормальної фізіології велася слабо у зв'язку з відсутністю чіткого розкладу занять.

Деякі документи ЦДАВО України повідомляють про студентську науково-дослідну роботу. У 1950-1951 н.р. у медінституті функціонувало студентське наукове товариство. До складу ради СНТ входили голова – професор Л. Я. Теодор, члени – професор Г. П. Калина, доценти М. І. Шінкерман і Н. П. Новікова, 5 представників студентів (по одному від кожного курсу). Рада затверджувала плани, перевіряла роботу гуртків, оформляла членство студентів і організувала загальноінститутські наукові конференції. У структурі СНТ працювали 25 наукових гуртків, у роботі яких брав участь 471 студент (у 1950 р. – 360). Як правило, гуртками керували завідувачі кафедр, а в їх роботі брали участь чимало викладачів. Робота гуртків проводилася у відповідності до плану, який на початку навчального року було затверджено радою СНТ. Гуртківців залучали до складання реферативних доповідей, присвячених роботам І. Павлова, І. Сеченова, найновішим досягненням науки про походження клітин із живої речовини, про мінливість мікробів і пріоритет вітчизняних вчених. Доповіді обговорювалися на пленарних засіданнях гуртків, а кращі з них (7 доповідей) були заслухані на загальноінститутських конференціях. Подібних доповідей у навчальному році було виголошено 156. Члени гуртків проводили науково-дослідні роботи експериментального чи клініко-експериментального характеру. Результати робіт в оформленому вигляді доповідали на пленарних засіданнях гуртків, а кращі з них (10 робіт) були обговорені на загальноінститутських конференціях. Подібних робіт було 29, із яких 24 були завершеними. Важливою складовою була практична робота студентів. На теоретичних кафедрах вона складалася із

засвоєння спеціальних методик (препаровка, мікроскопія, бактеріальна техніка, розтини (операція на тваринах), а на клінічних кафедрах – вивчення методів діагностики і терапії на хворих. Цей вид роботи сприяв кращому засвоєнню навчального матеріалу і прищеплював студентам навички до практичної роботи.

У 1950-1951 н.р. найкраще поставленою була робота у топографо-анатомічному і мікробіологічному гуртках. Вони дали найбільш цінні наукові роботи. Роботи студентів Фізмана і Поповича (мікробіологічний гурток) надрукували у журналі «Епідемія і мікробіологія». Студенти в цих гуртках працювали по 2-3 роки, а то і більше. Не задовільною була робота гігієнічного, оториноларингологічного і психіатричного гуртків. Засідання гуртків проводилося один раз на місяць, а в деяких гуртках – двічі на місяць.

У виші проводили студентські загальноінститутські конференції. У 1950-1951 н.р. відбулося два наукові форуми. Перша конференція відбулася 23 березня 1951 р. і була присвячена 15-річчю з дня смерті академіка І. Павлова. На ній заслухали 6 доповідей. Найкращі доповіді відзначили, а їх авторів преміювали. Зокрема, матеріальне заохочення отримали студент V курсу Е. Лернер (тема роботи – «Больвовий синдром вливання лікарських речовин і крові у грудину»), студента IV курсу Сінчук («Значення реакції осідання еритроцитів в клініці внутрішніх хвороб»). Останню роботу надіслали на міжобласний конкурс, де вона була удостоєна другої премії). Друга наукова конференція відбулася 13-14 квітня 1951 р. (заслухано 11 доповідей).

Ірина Точиліна (*Запоріжжя*)

ЗАХІДНІ ОБЛАСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИКІВ ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

В історіографії кінця XIX – початку ХХ ст. відбулись суттєві зміни. Посилився інтерес до дослідження тем, які раніше знаходились на маргінесі історіописання, зокрема увага дослідників змістилась на вивчення ролі жінок в історії.

У подальшому це стало проявом загальноісторичної тенденції на противагу іншим суспільно-історичним дослідженням.

Нова доба історичного процесу характеризується певним баченням та ставленням до гендерної проблематики, тому завдання істориків полягає у здійсненні критичного аналізу радянської історіографії стосовно гендерної моделі розвитку суспільства та дослідженні суті політики більшовиків по залученню жінок до суспільного виробництва. Спеціальних історичних розвідок стосовно цієї проблематики вкрай мало, тому є нагальна потреба у розширенні історіографічних надбань в царині гендерології.

Серйозним дисертаційним дослідженням є праця кандидата історичних наук Дурдас Г.В., яка здійснила комплексний аналіз соціально-економічного та суспільно-політичного становища жінки на території Західних областей Української РСР (середина 1940-х перша половина 1950-х рр.). Зокрема здійснюючи історіографічний аналіз, історикиня наголосила на важливості тематично-хронологічного принципу класифікації історичних праць і запропонувала розділити напрацювання в даній царині на чотири групи: роботи радянських науковців, праці історичної діаспори, сучасну українську та зарубіжну історіографію.

Аналізуючи праці радянських дослідників, ми бачимо, що корінь гендерної нерівності вбачається у існуванні приватної власності. Наприклад К. Маркс та Ф. Енгельс зауважували, що першою передумовою визволення жінки є повернення її до суспільного виробництва. Крім того, вирішити жіноче питання можливо виключно революційним шляхом.

Варто зазначити, що праці радянських вчених вирізняються заангажованістю партійно-державної верхівки. Тому, ми не маємо інформації про реальні проблеми, які виникали при побудові більшовиками образу «нової радянської жінки» саме в Західних регіонах.

Історіографія другої половини ХХ ст. рясніла монографіями та дисертаціями про, так зване, «жіноче розкріпачення» саме західноукраїнського жіноцтва. Тобто, ми можемо стверджувати, що не зважаючи на численні рухи опору більшовицькому режиму, радянська модель побудови «рівноправного» суспільства почала укорінюватись і в Західних областях РСР. Наприклад, в

дисертаційному дослідженні Л. Бахматової можна прослідкувати механізм залучення селянок західних областей до суспільного виробництва.

Загалом можна зробити висновок, що не дивлячись на доволі широкий масив радянської літератури досліджуваної теми, ми не маємо достеменної інформації про перебіг подій « жіночого розкріпачення» по-радянські, адже даний вид історіографії створювався на замовлення більшовицької верхівки і носив більше публіцистичний характер, ніж науковий. Крім того, питання західних областей РСР майже не було описане, що вказує на викривлення історичної дійсності.

Друга група історіографічних напрацювань стосується праць українських дослідників в діаспорі. Зокрема неоціненним скарбом для нас є роботи М. Богачевої-Хом'як, яка подала детальну характеристику становища жінки в тогочасному суспільстві та виокремила тезу про «подвійне навантаження» жіноцтва. Дослідниця звернула увагу на те, що побудова радянського суспільства в західних областях РСР базувалась на методах терору та активній ідеологічній пропаганді і жінки ставали просто засобом для встановлення більшовицького режиму на теренах тогочасної України.

Біографічні розвідки були висвітлені в працях Ірени Книш. Авторка подала детальну характеристику процесу встановлення більшовицького режиму і зробила жінок західних областей видимими на історичному тлі ідеологічної пропаганди.

Третя категорія історіографічних надбань рясніє сучасними українськими дослідженнями. Хочеться виділити дисертаційну розвідку Дурдас Г.В., яка на основі комплексного аналізу історіографії та джерельної бази досліджено соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей УРСР у середині 1940-х –першій половині 1950-х рр. в умовах радянського тоталітарного режиму.

Наступною спеціально-історичною розвідкою є дослідження Г. Стародубець.

Дослідниця спрямувала увагу на характеристиці гендерних стратегій більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусі. Авторка виділяє тезу про те, що характерною рисою радянської пропаганди того часу стало

активне використання образу емансипованої радянської жінки, який протиставлявся, з одного боку, малоосвіченій селянці періоду польського панування в західних регіонах Білорусії та України, а з іншого – «безправній жінці капіталістичного світу».

І остання категорія стосується зарубіжної історіографії. Зокрема цікавими для нас є праці Чой Чаттер'є. Дослідник розглядає більшовицьку ідеологію як загальну проблему, яка впливала на формування демократичного суспільства та була підґрунтям для поширення гендерних стереотипів. У таких моментах жінка розглядається, як зручний механізм у становленні та поширенню більшовицької системи. Крім того, така політика вдається до насильницького нав'язування загальноприйнятих поведінкових ролей, які виявляться зручними для комуністичного режиму.

Історіографічний процес ХХ ст. зазнав певних якісних змін щодо формування наукової свідомості. Зокрема, розглядаючи наукові доробки в царині гендерології, відчутним стає зміна предмету дослідження. Тобто, спочатку жінка розглядається як зручний інструмент в руках радянської влади для реалізації запровадження комуністичного режиму на теренах тогочасної України. Натомість, сучасна історіографія розглядає жіночий досвід у розбудові соціалізму та комунізму, жіночі практики повсякдення за режиму радянської влади, або жіночі досягнення в соціо-культурній сфері. Таким чином, ми бачимо певну амбівалентність в дослідженні «жіночого питання» в історіографії.

Марія Перегінчук (Івано-Франківськ)

ОПОЗИЦІЙНА ПОЕЗІЯ У САМВИДАВНОМУ ЧАСОПИСІ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК» (1970 – 1972 рр.)

Поява самвидаву в 1960-х рр. і його активний розвиток на початку 1970-х рр. на теренах України, яка в той період входила в одну із найжорсткіших за канонами суспільного ладу імперію, а саме Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), була явищем цілком закономірним і очікуваним. Адже саме через самвидав українці, які були незгодні із пануючою системою і бажали здобуття для України незалежності, могли безпосередньо висловлювати свої думки, ідеї. Це була змога вести діалог із

українським народом через різного роду звернення-заклики, наприклад про політичні репресії та незаконні суди над представниками національно свідомої інтелігенції.

Одним із таких самвидавних часописів, який набув чималої популярності серед народу, став «Український вісник» (1970-1972 рр.), головним редактором якого був В'ячеслав Чорновіл – борець за українську свободу, дисидент, політик. «Український вісник» став справжнім осердям українського патріотичного руху. Він, завдяки своїм масштабам поширення здійснював певний вплив на суспільно-політичну ситуацію не лише в УРСР, а й поза її межами – в інших республіках. У цьому журналі публікувалася різного роду напрацювання борців за українську ідею – вірші, звернення, виступи, описи судових процесів тощо. Об'єктом нашого дослідження є розміщена на сторінка «Українського вісника» поезія, яка мала значну культурну і мистецьку цінність та одночасно слугувала засобом боротьби проти радянського режиму.

Пропонуємо розглянути наповненість «Українського вісника» (1970-1972 рр.) поезією за наступними критеріями: кількість віршів які були опублікованими у виданні, їх назви та авторів, а також конкретні номери часопису, в яких вони опубліковані.

	<i>Назва</i>	<i>Автор</i>	<i>Номер випуску</i>
1.	Із збірки «На Голгофу»: <ul style="list-style-type: none"> • «Робітничка околиця»; • «Жест»; • «Спартак»; • «Біль»; • «Кодня»; • «Розмова з катом»; • «Чорнокрик»; • «Куля». 	Іван Сокульський	Випуск II. Травень 1970 р.
2.	«Пам'яті Алли Горської»	Василь Стус	Випуск IV. Січень 1971 р.
3.	Із збірки «Прелюд»: <ul style="list-style-type: none"> • «Україна»; • «Тятива»; • «Спізнiлий лет»; • «Прелюд»; • «Луцьк». 	Валентин Мороз	Випуск IV. Січень 1971 р.

Продовження табл.

4.	Із збірки «Підсумовуючи мовчання»: <ul style="list-style-type: none">• «До Валентина Мороза»;• «Вступ до циклу «Кам'яний вітряк»»;• «Тренос над ще однією хресною дорогою».	Ігор Калинець	Випуск IV. Січень 1971 р.
5.	«Василеві Симоненкові»	Іван Драч	Випуск IV. Січень 1971 р.
6.	«Василеві Симоненкові»	Микола Холодний	Випуск IV. Січень 1971 р.
7.	«Симоненкові»	Богдан Стельмах	Випуск IV. Січень 1971 р.

З вище поданої таблиці можемо зробити висновок, що загалом у виданні «Українського вісника» 1970–1972 рр. опубліковано близько двох десятків віршів, які були розміщені на сторінках II та IV випусків часопису.

Загальна тональність віршів, як і їх назви, дають зрозуміти, що вони наповнені глибоким патріотичним змістом, який висловлювався крізь призму опису загальних протестних настроїв суспільства, спровокованих імперією зла. Хорошим цьому прикладом є вірш І. Сокульського під назвою «Спартак», в якому автор дуже влучно описує становище українського народу в полоні СРСР: «Тавро раба кричить мені у душу, Тавро раба у мозок кричить: «Невже рабом померти мушу, Німий, нічий?! ». Вірш лунає ніби заклик до народу України – скинути пута раба і почати діяти, щоб власне не бути «рабом». Також гарним прикладом відваги та мужності у своїх висловлюваннях проти тодішньої влади є вірші, присвячені представникам українського шістдесятництва, яких вбила радянська влада, зокрема художниці Аллі Горській та літератору Василю Симоненку. Поет, перекладач, літературний критик, прозаїк Василь Стус присвятив Аллі Горській вірша під назвою «Пам'яті Алли Горської»: «...Усім нам смерть судилася зарання. Бо калинова кров – така ж крута, вона така ж терпка, як в наших жилах. У сивій завірюсі голосінь ці грона болю, що падуть в глибінь, безсмертною бідою окошились».

Схожа тональність багатьох інших віршів напевно і стала приводом до того, що головний редактор часопису В. Чорновіл відібрав їх для публікації в часописі. Адже саме на початку 1970-х рр. радянська влада почала «закручувати гайки» розвитку української культури, яка отримала можливості для розвитку у відносно спокійний період т. зв. хрущовської відлиги. Уже в 1972 р. проти українських дисидентів було організовано другу хвилю арештів, яка фактично призупинила поступ шістдесятництва та була спрямована в т. ч. проти видавців «Українського вісника».

Отже, на сторінках журналу «Український вісник» на початку 1970-х рр. було опубліковано близько двох десятків віршів авторства різних учасників українського дисидентського руху. Їх зміст і тональність дають можливість зрозуміти, які настрої панували серед тогочасного покоління інакодумців. Опозиційна поезія була просякнута відвагою, мужністю та радикалізмом та була викликом для радянського режиму та його політики щодо українського народу.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ТА АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Олександр Филипчук (Чернівці) РУСЬ І СВЯТА ЗЕМЛЯ В ЧАС ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ: ІДЕЇ ТА ЇХ ТРАНСЛЯЦІЇ

Анна Комніна у своїй «Алексіаді», написаній три десятиліття по Першому хрестовому поході, описує кілька латинських «новацій» (під часу руху хрестоносців територією Візантії), які викликали якщо не шок, то відверте здивування серед візантійців. Окрім детального опису арбалету, Анна Комніна зупиняється на нечуваній серед візантійців безпосередній участі священників у війні. Зокрема, описуючи численні випадки сутичок візантійців із латинцями, Анна наводить приклад одного латинського священника, який «хоча... й зазнав багато ран і був весь залитий кров'ю, [однак] він продовжував битву». Вона пише, що цей священник кидався навіть мішком з хлібами як камінням, немов відправляючи службу і перетворюючи битву в богослужіння. Ця підмічена Анною мілітарна екзальтація латинських священників під час Хрестового походу підсумовується нею роз'яснювальною нотичією, яка істотно відходить від духу візантійських антилатинських трактатів: «Уявлення про священників у нас цілком інше, ніж в латинян. Ми керуємося канонами, законами і євангельською догмою: «не торкайся, не кричи, бо ти священник». Однак варвар-латинянин відправляє службу, тримаючи щит у лівій руці і трясучи списом правою рукою, він причащає тілу та крові Господній, дивлячись на вбивство і сам є «мужем крові», як в псалмі Давида. Такі ці варвари, однаково віддані і Богу і війні. Так і цей, скоріше воїн, ніж священник, одягнувши священні ризи і, взявши в руки весло, ввійшов у морський бій, почавши битву одразу ж і з морем і з людьми». Примітно те, що у численних візантійських антилатинських трактатах, тема участі латинських священників у війні, звичайно, ніяк не затребувалася до часу Хрестових походів. Зважаючи на те, що Анна Комніна писала вже навіть по слідах Другого хрестового походу, її міркування щодо перетворення латинських священників у «мужів крові», вочевидь,

відображали й більш загальне візантійське сприйняття цієї вкрай яскравої частини хрестоносного руху.

На цьому тлі чи можемо ми простежити відторгнення цієї ідеї участі латинських священників у війні у староруських текстах? Іншими словами, чи можна відшукати хоч якісь рефлексії на цю небуденну тему часу Хрестових походів у текстах складених на Русі? Хоча про Перший хрестовий похід, схоже, не маємо жодних свідчень в літописах, все ж перспективи пошуку таких рефлексій стосовно латинських священників і війни не є марними. Перш за все, варто звернути увагу на «Послання» митрополита Никифора (широко датоване в літературі: від 18 грудня 1104 р. по 1121 рр.) до князя Володимира Мономаха. З-поміж інших відповідей митрополита на питання князя щодо розходжень із латинською вірою, Никифор звертається також й до питання участі єпископів і священників у війні: «Еже носити пръстенъ на руку епископу, яко извѣтомъ жены церкви поимающе и обручение носище, егоже ни Христос, ни апостоли повелѣша, простое любяще и смѣреное въ всемъ. Еже на воину ходити епископом и попом и свои руцѣ кровию оскверняти, егоже Христос не повелѣ». Якщо інвектива митрополита Никифора стосовно єпископського персня є напрочуд цікавою та оригінальною навіть як на візантійську антилатинську риторичку, то його міркування стосовно участі латинських єпископів і попів, схоже, є прямою алюзією на недавні події, а саме – Перший хрестовий похід. Можна не сумніватися у тому, що Никифор, майбутній руський митрополит, поруч з Анною Комнін, був очевидцем появи армій хрестоносців на території Візантії. Якби не датувати «Послання», скоріш за все, часом київського правління Володимира Мономаха чи навіть раніше, слова митрополита можуть розглядатися як широке відлуння певного інциденту участі латинських священників у сутичках із візантійцями (описаних у свою чергу Анною Комнін), так й, не виключено, його безпосередніх вражень від побаченого.

Напрочуд важливо те, що слова Никифора про латинських священників і війну майже буквально передані в пізнішому анлатинському трактаті «Георгия, митрополита киевского, стязанье съ латиною», який часто і невинувато приписували київському митрополиту Георгію (1062–1079): «Иже на воинуу

ходити епкпмъ и попомъ. и свои роуцѣ кръвью wskвърнати егоже Христось не повелѣ».

Здається, рефлексія над участю латинських священників у війні, зокрема у Хрестових походах, не обмежується лише свідченням митрополита Никифора. Зокрема, у «Слові про віру християнську і латинську» монаха Феодосія, котрого, утім, безпідставно ідентифікують з св. Феодосієм Печерським, читаємо наступне: «а попове ихъ не женяться законною женою, нь съ робами дѣтей добываюче, и служатъ невъзбранно, и пискупи ихъ наложницѣ държать и на войну ходять». Парафраза цього повідомлення «Слова», яке, мабуть, уже слід віднести до авторства Феодосія Грека (ігумена Києво-Печерського монастиря в 1142–1156 рр.) міститься також у вже згаданому трактаті «Георгія, митрополита киевского, стязанье съ латиною», однак стараннями пізнішого компілятора у цьому вигляді вона цілком позбавлена змісту.

Упродовж другої половини XI ст. у візантійських антилатинських трактатах формується доволі сталий перелік «провин» латинських священників. Серед них від середини XI ст. знаходять місця стереотипи щодо єпископських перснів або неправедних діянь латинських єпископів. Однак мотив участі латинських священників у війні стає популярним у антилатинських трактатах лише з кінця XI ст. – початку XII ст. Наприклад, один невеликий за обсягом візантійський антилатинський трактат, який дійшов до нас у складі рукопису *Par. gr. 1294*, містить цікаву приписку стосовно питання, яке нас цікавить. Переповідаючи доволі усталений перелік стереотипів і провин латинян, анонімний автор початку XI ст. додає наступне: «Їх священники знаходяться у війську, вони воюють, їх вбивають і [вони] вбивають самі». Безумовно, ця рефлексія доволі близька до духу слів Анни Комнін і, вочевидь, відображає не лише суху літературну традицію, а живе відлуння чуток про латинських священників в час Хрестових походів. У цьому контексті, вірогідно, трактат з паризького кодексу можна було би розглядати як модель для наслідування з боку інших авторів, включаючи й митрополита Никифора.

Тарас Ковалець (Чернівці)

**РЕПЕТИЦІЯ 1625-го: ОРГАНІЗАЦІЯ КОМІСІЇ
ДЛЯ ПРИБОРКАННЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО
У МАЛОВІДОМІЙ РІЧПОСПОЛИТСЬКІЙ
КОРЕСПОНДЕНЦІЇ 1623 р.**

Значення Хотинської кампанії 1621 р. для розвитку самовідомості та відчуття власної вартості й сили Війська Запорозького. Смерть гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного і її вплив подальший розвиток та воєнну активність запорожців. Перебіг сейму Речі Посполитої 1623 р. Постанова про проведення «козацької комісії»: передбачений комплекс заходів.

Відома історіографії інформація про спроби організування такої комісії 1623 р.

Технічний опис 10-и архівних епістолярних документів.

Лист Марціна Броневського до Криштофа Радзивіла 22.05.1623. Гетьман польний коронний Станіслав Конєцпольський разом з кварцяним військом, вибранцями і «бенефіціаріями» Речі Посполитої починають збір. Призначені комісари відмовляються від участі. Попри пильність запорозького гетьмана Михайла Дорошенка кільканадцять козацьких човнів прокрасилися на Чорне море. Конєцпольський дав знати про них до татарських і турецьких міст. Татарська загроза. Томаш Замойський зайнятий «трибунальською функцією» і хрестинами доньки.

Лист короля Зигмунта III до київського воєводи Т. Замойського 24.06.1623. Дипломатія Речі Посполитої доклала величезних зусиль для втримання миру з Туреччиною, потрібні не менші старання для вгамування інтенсивними засобами козацької сваволі. Посольства до козаків безрезультатні. Козацький гетьман попри обіцянки слухняності Війська королеві Речі Посполитій не може приборкати товариство. Великі шкоди у державах турецької імператора та «в Орді». Козацька загроза надзвичайно актуальна – «може принести розгнудану бурю на Річ Посполиту». Комісію стосовно запорожців потрібно виконати ретельно, зібравши військо у визначений час та місце. Вибранецькі підрозділи вже в дорозі.

Лист Зигмунта III до С. Конєцпольського 25.06.1623. Наполягання на проведення зборів й реалізації козацької комісії. Польний гетьман мав визначити перелік осіб, котрі зі своїми

загонами повинні були прибути під його командування. Король посилав свого комірника до цих людей, «пильно від них вимагаючи, щоби вони від цієї послуги не вимовлялися», із зауваженням, що, якби комусь здоров'я не дозволяло їхати самому, щоб іншого посилав замість себе.

Лист С. Конєцпольського до Т. Замойського 06.08.1623. Перші повідомлення про перенесення кампанії – польське командування на «вільніший і безпечніший час ту комісію відкласти мусить». Ногайський мурза Кантемір може вторгнутися з татарами, а невелика пригорща жовнірів не дасть собі з ними ради. Збір сил визначений у Теревовлі на 7 серпня – вони мали стати на Чорний і Покутський шляхи. Збираються місцеві магнати й шляхта, заклик до Замойського прибути.

Лист Зигмунта III до С. Конєцпольського 07.08.1623. Повідомлення про татарську небезпеку та перебування польного гетьмана в Галичині для збору сил. Похвала за підняття духу тамтешнім обивателям. Татари могли злякатися і «так глибоко не заходити» у коронні землі. Козацька сваволя продовжується, незважаючи на королівські укази та заборону від старшини. Її би треба доброю комісією приборкати – але це «відкладається на інший час», наразі татари «миру з нами не хочуть тримати».

Лист королівського секретаря Піотра Гембіцького до Т. Замойського 20.08.1623. Козацька комісія остаточно відкладається. Татари напали на Перемиську і Сяноцьку землі. До козаків вислано посланців, заохочуючи їх дати відсіч ординцям.

Лист коронного стражника Стефана Хмелецького до Т. Замойського 28.09.1623. Кримський хан із 40 тис. війська прийшов під Білгород заганяти до Криму Кантеміра і татар. Запорожці начебто рушили до Криму, тож хан поспішив назад. В оточенні хана багато прихильників вторгнення до Речі Посполитої за здобиччю. По полях переховується «сила татар» з наміром «шарпати Україну». Схожі дані у листі С. Конєцпольського до Т. Замойського 14.10.1623.

Лист від С. Конєцпольського до Александра Заславського 19.11.1623. Попереднього дня прийшов наказ від короля «з військом супроти свавільних куп наступити». Прохання до магната допомогти «своїми людьми». Королівські універсали розіслані до Луцька і Житомира для опублікування та заохочення тамтешніх

обивателів прибувати до коронного війська. Проблема ідентифікації «свавільних куп»: лісовчики чи запорожці?

Лист Зигмунта III до посла до Туреччини Кишиштофа Сербковича 21.12.1623. Хан погрожує напасти на Річ Посполиту. Козацький аргумент рекомендується використати для налаштування султанського двору проти кримського хана: коронне військо, мовляв, збиралося для «грунтового приборкання козаків», однак через вторгнення свавільних татар козацьку проблему не вирішено.

Оксана Маркевич (Житомир)

**КОНФІСКАЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
ЯК УПРАВЛІНСЬКИЙ МЕХАНІЗМ
«ПРИБОРКАННЯ» ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ (НА
МАТЕРІАЛАХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІН. XVIII ст.)**

Наприкінці XVIII ст. на теренах Східної Європи відбулися важливі геополітичні зміни, пов'язані з поділом Речі Посполитої. Населення держави опинилося в складі різних держав, які вибудовували політику інтеграції новозахоплених територій. Верховна влада Російської імперії до польського Листопадового повстання проводила гнучку політику до місцевої знаті, що реалізовувався як проєкт управління губерніями «на особливих правах і привілегах...». На території українського Правобережжя імперська влада застосовувала спеціальні управлінські прийоми аби з одного боку заручитися підтримкою місцевих еліт, а з іншого – якнайшвидше інтегрувати захоплені території. До певної пори імперська влада «мирилася» з польською мовою діловодства та використання в судочинстві Литовських статутів, дозволяла виборність державних посад. Натомість вимагала повної лояльності до місцевої адміністративної та верховної влади, а у іншому випадку проводила виняткові заходи – конфіскації земель і маєтків. Завдання даної розвідки полягає в тому аби висвітлити наскільки типовим для Російської імперії кін. XVIII ст. – поч. XIX ст. було явище конфіскації маєтків та зробити висновки про масштабність цих заходів.

Володіння земельною власністю було виміром достатку та гарантувало політичні права, участь у самоврядуванні. Дворянство

Російської імперії було опорою самодержавства і щоб мати підтримку Катерина II видала «Жалувану грамоту дворянству» 1785 р., яка закріпила особисті, майнові права та участь у місцевому самоврядування. Конфіскації маєтностей не набували масового характеру, оскільки могли налаштувати знать проти влади. По-іншому складалась політика на новозахоплених територіях, де імператриця вимагала присяги її підданих, а ті, хто не присягнули, отримували дозвіл на виїзд за межі імперії. Ситуація загострилась після повстання під проводом Т. Костюшко. Право власності на землю втрачали ті, хто взяв участь у Краківському повстанні та не повернувся в межі імперії до визначеного верховною владою часу – 1 січня 1795 р. Решта поміщиків отримали можливість переглянути своє ставлення до влади і засвідчити лояльність, подавши нові присяжні листи. Задля збереження маєтків більшість власників підкорилися і імператриця обдарувала їх тим, чим вони раніше володіли спадково.

Для розгляду участі шляхти та магнатів у повстанні Т. Костюшка була створена Смоленська слідча комісія у політичних справах. На майно запідозрених у військовому спротиву накладався секвестр, а найактивніших учасників арештовували та відсилали у Київ. Остаточні висновки з оголошенням конфіскації було здійснено 20 червня 1795 р., що дозволило генерал-губернатору іменним рескриптом від 28 вересня 1795 р. активізувати процедуру конфіскації майна магнатів та шляхти, звинувачених у повстанні. Інтереси держави у цих питаннях відстоювали губернські стряпчі казенних справ, що стежили за вироками суду і у разі виявлених порушень повідомляли генерал-губернатору. Краківське повстання вперше змусило верховну владу шукати дієві механізми проведення конфіскацій, а частину тих маєтків імператриця згодом подарувала військовим і, насамперед, за заслуги у придушенні повстання та проведенні слідства.

Одним з таких чиновників був губернатор Волинської губернії В. С. Шереметьєва, який здійснював слідство над учасниками повстання. Певно, його старання були плідними, бо він отримав староство Ушицьке та Теремецьке у Подільській губернії з 1350 душами кріпосних. Подібним чином складалась служба кар'єра губернатора М. П. Миклашевського, який брав участь у

придушенні повстання Т. Костюшка, контролював принесення присяги на вірність імператриці населенням містечка Ковель та його округів. Лише політика імператора Павла I внесла зміни в управління губерніями: повертались амністовані учасники Краківського повстання, які отримували назад конфісковані маєтки, було зупинено чинність російських законів. Однак верховна влада добре засвоїла «урок», отриманий наприкінці XVIII ст., що найболючішим способом вплинути на шляхту буде конфіскувати маєтності, а наступна «нагода» відбудеться вже 1812 р., коли влада знову приступить до конфіскацій земель шляхти – прихильників Наполеона. Масштабніші конфіскації майна поляків відбудуться після Листопадового повстання і змусять верховну владу кардинально змінити політику управління захопленими територіями.

Отже, верховна влада Російської імперії застосовувала конфіскаційну політику на ново захоплених територіях. З одного боку це змушувало шляхту вкотре продумати наслідки дій і примиритися з новими реаліями, а з іншого – такими заходами верховна влада Російської імперії «вивільняла простір» для російського дворянства, яких запрошували на вищі чиновницькі посади і яким повністю довіряла у політичному відношенні попри те, що вони не володіли польською мовою, не розумілися на місцевому судочинстві, на перше місце ставилося питання вірності престолу. Це вплинуло на етнічну структуру населення Волинської губернії: до поляків, євреїв та українського населення додалися вихідці з внутрішніх губерній Російської імперії, які в пошуках швидкого збагачення переселялися на Волинь.

Вікторія Хома (Чернівці)

СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ В ПРИФРОНТОВОМУ РЕГІОНІ СХДНОГО ФРОНТУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша світова війна сильно змінила становище дітей, що опинялися близько до фронту. Діти були найбільш соціально незахищеною верствою населення. Адже, будучи в незрілому віці, їм приходилось стикатися з прифронтовими реаліями. Багато з них ставали сиротами, втрачали батьків і дім, змушені були шукати роботу, деяка частина неповнолітніх тікала на фронт. Для багатьох

дітей війна носила певний романтизований характер, їм здавалося що фронт це місце доблесті, честі і неймовірних звитяг.

Іншим важливим чинником що формувався у дітей сприйняття війни, було виховання і навчання. Школи та хати читальні допомагали дітям формувати уявлення про війну. Однак чим ближче ставав фронт, тим менше шкіл працювало. Багато вчителів тікали в Австрію при появі окупаційної влади, остерігаючись репресій. З початком воєнних дій в краї було дезорганізовано роботу освітніх закладів міста, російська окупаційна влада більшість шкіл закрила або працювали в напівлегальному стані. З поверненням австрійців у Галичину та Буковину влада спробувала відновити навчання у вересні – жовтні 1915 року. Та близькість фронту і мале фінансове забезпечення не дозволяли повноцінно відновити навчальні заклади, багато шкіл було зруйновано, не вистачало матеріалів для відбування приміщень. Загалом, на 1915 рік в Галичині і Буковині працювали лише третина шкіл. Стан шкіл в прифронтових регіонах під час війни був дуже поганим. Деякі з приміщень шкіл були перетворенні в місця дислокації військових частин або конюшні. Діти не мали достатньо коштів навіть для закупівлі зошитів для навчання та зимового одягу і взуття для того щоб піти до школи.

Складною проблемою під час війни була поява великої кількості сиріт. У Галичині та Буковині, багато дітей залишалися сиротами по декількох причинах: 1. Батьки загинули на фронті або внаслідок бойових дій. 2. Батьки підпадали під виселення з регіону через проросійську або про австрійську позицію. 3. Часто батьки, будучи біженцями, залишали дітей на вокзалах та ринках. За таких обставин прифронтовий регіон наповнювався великою кількістю сиріт, різного віку що опинялися на вулиці і вдавалися до жебракування і різних авантур, які зазвичай закінчувалися в поліцейському відділку.

Для того щоб покращити становище дітей створювалися дитячі притулки. Зокрема багато таких з'явилося у Львові та інших містах. Притулки, як правило, отримувались на кошти пожертв. У 1915 р. було створено Український Комітет допомоги вдовам і сиротам у Львові, який був покликаний для допомоги всім тим, хто внаслідок війни не мав ніяких засобів до існування. Одяг, їжа та моральна підтримка – все те, чим забезпечували вдів та сиріт.

Щоправда, багато дітей знаходилися в тяжкій депресії, тому жінки, котрі працювали в притулках були змушені місяцями, а той роками займатись з ними, щоб на їх обличчях, хоча б на мить з'явилась посмішка.

Перша світова війна породила і таке явище як безпритульність. Багато тисяч дітей ставали злиднями і вдавалися до жебракування. В прифронтових містах значно зросла вулична малолітня злочинність, хуліганство та злодійство. Діти звикали до зміни місця проживання, їх тягнуло до подорожі. Багато безпритульних дітей, щоб прожити ішли на грабунки та мародерство мирного населення. Так у Львові під час окупації містом розгулювали малолітні банди, що грабували місцеве населення. Вулиці прифронтових міст були наповнені малолітніми грабіжниками, яких поліція майже не ловила. Процес маргіналізації підлітків набував масового характеру, боротися з цим процесом було складно, тому як окупаційна влада так згодом і австрійська не надавали цим процесам потрібної уваги.

Перша світова війна 1914-1918 рр. сильно змінила повсякденне життя дітей та підлітків, сприяла зростанню девіантної поведінки, у тому числі й кримінальних проявів у дитячому соціумі. В роки війни становище дітей було складним, багато з них втратили дім, батьків та можливість навчатися. Не маючи засобів для існування багато з них ставали на злодійську дорогу. Звичайно ж, підвищення рівня дитячої злочинності відзначалося в прифронтовому регіоні, тут велика кількість скупчення армій і солдат дозволяла бути непомітними для жандармерії. Реальної боротьби з дитячою злочинністю в Галичині не було, адже в умовах війни були більш важливі справи для жандармерії. Цікаво, що малолітні злочинці викрадені гроші витрачали не на купівлю хліба чи інших необхідних продуктів харчування, а на розваги (відвідування кінематографу, цирку, чайних та кафе). Причому діти-злочинці легко смітили грошима, а торговці та господарі закладів охоче приймали у себе цих «багатеньких» клієнтів. Ще однією проблемою прифронтового життя стала велика кількість дитячих захворювань. Через відсутність нормального харчування, багато дітей ставали здобиччю для тифу, скарлатини, туберкульозу.

Підводячи підсумок, слід сказати що діти прифронтової смуги сильно постраждали від воєнних дій. Війна сильно травмувала дитячу психіку, вони не відвідували школи і не могли вільно пересуватися прифронтовою смугою. Хоча на початок ведення воєнних дій, сильним був дитячий патріотизм і навіть спроби втечі на фронт були чисельними, зтяжний характер війни і її реальність сильно похитнули патріотизм дітей. Багато сімей втратили довоєнний дохід, через що діти перебували в складному матеріальному становищі. Багато дітей стали сиротами і втратили своє майбутнє і дитинство. Велика кількість безпритульних дітей, щоб вижити вибирали слизький шлях: вдавались до грабунків і злочинів, вступали до різних міських дитячих банд. Що формувало з них маргінальні верстви суспільства, які не підпадали під жодну допомогу від влади. На кінець, війна сильно травмувала дитячу психіку, дітям приходилось прощатися з дитинством і при звичаюватись до нової реальності. Війна майже не залишила дітей в Галичині і Буковині, на чие життя вона б не виплинула.

Михайло Юрій (Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

Козацько-гетьманська Україна на рубежі XVIII–XIX ст. опинилася в орбіті двох імперій – Російської та Австрійської. Остання в 1867 р. трансформувалася в Австро-Угорську. Цьому передувала низка драматичних подій, які завдали глибокої травми українській нації та її ідентичності. Йдеться про ліквідацію Гетьманщини (1764 р.), кривавий погром і знищення Запорозької Січі (1775 р.), скасування полково-сотенного устрою та насильницька інкорпорація Лівобережжя, а після поділів Польщі – й Правобережжя до складу Російської імперії. За її результатами Галичина, Буковина і Закарпаття відійшли під володіння Габсбургів. Нове узаконення штучного поділу українства, історично сформованої цілісності його споконвічних земель цілком вписувалися в імперську політику – розділяй і пануй. Однак козацький дух українства, його ментальне підґрунтя виявилися настільки життєдайними і незламними, що процес

українського націотворення не тільки не був перерваний, а й отримав нові оберти і нову якість.

Перебуваючи в складі Російської імперії, представники українського націоналізму, що зароджувався, заперечували малоросійську ідентичність як таку, що могла сприйматися як частина загальноросійської, створювали свій образ ідеальної української ідентичності, що викликало різкий спротив з боку російського самодержавства. Українська ідея «забирала» у російської не просто частину території, а головне – «Київ – матір міст руських», осереддя православної віри і державності, яку вона приписувала собі.

Якщо виклик з боку інших націоналізмів імперський уряд і російська суспільна думка сприймали як втручання «ззовні», то загроза українського націоналізму розглядалася як сепаратизм і диверсія із середини «національного» тіла. Як відбувалися репресії щодо українського народу, прослідковується на «мовному» прикладі. Уже напередодні 1862–1863 рр. у царської бюрократії остаточно утвердився погляд, за яким навчати все населення західних окраїн писемності мали «загальноросійською» мовою. Українська мова мала залишитися на становищі діалектів як мова для «домашнього вжитку». Зловісний Валуєвський циркуляр (1863 р.), а також Емський указ Олександра II (1876 р.) не тільки забороняли видавати книжки українською мовою, але й ввозити такі видання з-за кордону.

Разом з тим відсутність у ментальності частини українців відчуття «іншого» розмивала їх національну й індивідуальну етнічну ідентичність, руйнувала традиційний менталітет. Згідно з законом суперечностей і за аналогією з протиставленням «ми–вони», «свої–чужі» ідентичність обов'язково має бути підкріплена образом супротивника, зовнішнього ворога, який є стимулятором досягнення консолідації та ефективності людських спільнот. Якщо «інший», «розмитий», нечіткий, то власна ідентифікація також буде розмитою, як це і було з формуванням української національної ідентичності тієї частини українського народу, що опинилася в Російській імперії.

Звичайно, впливали й інші чинники, але основним був образ «іншого», і цілком інша ситуація склалася для тих українців, що проживали на теренах Австро-Угорщини. Вона теж була

багатоетнічною імперією, але за своєю чисельністю жодна нація тут не могла претендувати на одноосібно головну роль. У грудні 1867 р. австрійський парламент прийняв нову Конституцію, в якій на папері була ухвалена рівноправність усіх народів, а насправді запровадила поділ націй на панівні й поневолені. До останніх належали чехи, українці та словаки, панівними стали німці, поляки й італійці. За таких умов поляки почали домагатися втілення своєї національної програми територіального федералізму. Із цією метою у 1871 р. для Галичини створили окреме міністерство, яке очолив поляк І. Горохольський, що призвело до обмеження політичних прав і свобод українців. Крім того політичний гніт західних українців з боку польської адміністрації і пересічних поляків поєднувався з національним. Така ситуація змушувала українців зміцнюватися ідейно, організаційно і ментально, щоб належно протистояти польським зазіханням.

Отже, можна стверджувати, що перед Першою світовою війною галицькі українці завдяки широкій громадсько-політичній і культурній діяльності перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої стало самостійне політичне і культурне життя. І ця спільнота була набагато викристалізованіша як нація загалом, порівняно з аморфністю тієї частини українців, котра проживала на теренах Російської імперії.

Іван Фечко (*Київ*)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ НІМЦЯМИ-КОЛОНІСТАМИ ТА РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1933 – 1945 рр.)

Актуальність теми пояснюється тим, що мікроаспект відносин радянської влади та німців-колоністів є мало вивченою темою, а вивчення рис радянської політики щодо національних меншин та розуміння суті допущених помилок надзвичайно важливе для налагодження міжкультурного діалогу в Україні.

Мета роботи полягає у з'ясуванні політико-правового та соціально-культурного становища німців-колоністів на Півдні України у 1933-1945 рр.

1933-1945 роки були найскладнішими роками для німців-колоністів, у цей час значно посилюється тиск на населення німецького району. Прихід до влади А. Гітлера погіршив відносини СРСР з Німеччиною, що спричинило нагнітання антинімецької пропагандистської кампанії і зумовило особливу упередженість радянських владних структур щодо нацменшини. У 1933 р. на території Карл-Лібкнехтівського району чекісти «віднайшли ворожу організацію», яка складалась з 22 німців-колоністів, що нібито вела контрреволюційну роботу з метою організувати повстання проти радянської влади. Члени організації були засуджені та відправлені до концтаборів строком від 3 до 10 років . У зазначений період в усіх установах району почалися перевірки та чистки на виконання рішення Політбюро ЦК ВКП(б)23 від 09.12.1934 р. «Про німецькі райони», яким передбачалося «тщательно просмотреть состав руководящих кадров указанных районов, а также наметить мероприятия в области школы». Багато німців регіону звинувачено у контрреволюційній повстанській роботі, фашистській діяльності, в участі у шпигунських диверсійних організаціях. Викладацький склад німецьких навчальних закладів звинувачують у вихованні молодого покоління в антирадянському дусі. Як результат, масового характеру набуває депортація німців з місць їх постійного проживання. Фактично з середини 1930-х рр. Південна Україна, поряд з іншими регіонами України, стає плацдармом для відпрацьовування «методів» переселень народів. Також у цей період були ліквідовані національні навчальні та культурно-освітні заклади, видавництва й газети, відбувається перейменування населених пунктів нацменшин.

Така ж доля чекала і середні професійні навчальні заклади. Ще 7 липня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту та особливих національних відділів і класів в школах, технікумах та ВУЗах3 УРСР». Розпочалися масові «перевірки» німецьких середніх спеціальних навчальних закладів, що набуло форм репресій щодо професорсько-викладацького і студентського складу. Таким чином припинили існування 369 німецьких початкових, 146 неповних

середніх, 28 середніх шкіл. Аналогічно чинили із вищими навчальними закладами.

Із згортанням коренізації і погрому закладів освіти національних меншин цей процес торкнувся і культури, що супроводжується репресіями проти національної культурної еліти, зміною керівництва або закриттям просвітніх закладів.

Звільнення з керівних посад, арешти та страти національної еліти заперечували можливість подальшого інтегрування німецької громади в радянську систему. Антинаціональна державна політика у поєднанні з репресіями 1930-х рр. завдала тяжкого удару німцям-колоністам та загальмувала їх національний розвиток, звівши нанівець усі позитивні здобутки періоду коренізації.

Репресії охопили і церкву, особливо після проголошення «безбожної п'ятирічки».

З початком радянсько-німецької війни німецьке населення розглядається радянською владою як потенційні зрадники і шпигуни, та планують їх депортацію. Але в умовах швидкого просування німецьких військ в повній мірі це здійснити не вдалося. Після перелому в ході радянсько-німецької війни значна частина німців-колоністів пішла з відступаючими окупантами. Ті, що залишилися, були звинувачені «як посібники фашистів» і депортовані вглиб СРСР, що довершило ліквідацію німецьких поселень на Півдні України. Після завершення радянсько-німецької війни уряд СРСР домігся повернення українських німців з окупованих радянськими військами зон назад до Радянського Союзу. Всі вони як «зрадники» були відправлені у спецпоселення СРСР.

Ігор Піддубний (Чернівці)

ЗАХОДИ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ КОРОЛІВСТВА РУМУНІЇ З ПІДТРИМАННЯ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ВТРАТ

Впродовж червня-вересня 1940 р. королівство Румунії втратило ряд територій, які відійшли до складу Радянського Союзу, королівства Угорщини та Болгарії. Територіальні втрати змусили владу реорганізувати не тільки адміністративну діяльність, але й

проводити заходи, які включали спостереження за потенційними загрозами для державної безпеки. Документи, що містяться у фонді регіонального інспекторату поліції Сучава демонструють здійснення контролю за переселенням біженців (їх прибуття у визначені для проживання місця) з зайнятих СРСР та Угорщиною територій, як і процес регулярного відстеження ситуації, пов'язаної з діяльністю угорців на території Румунії та за її межами. Так, зверталася увага на дії окремих осіб, яких звинувачували у проведенні іредентистської діяльності (пропагандистська діяльність, участь в ревізійністських зібраннях). У зв'язку з цим відстежувалося пересування таких осіб країною, що давало відповідну звітну документацію, якою підтверджували чи заперечували появу у регіоні, ведення підривних дій. Потреба мотивувалася збереженням ворожого ставлення угорців до румунів, звинуваченням угорців у привезенні різних пропагандистських матеріалів. Базувалася вона на заяві Керівника крани І.Антонеску про судове покарання для тих, що вестимуть пропагандистську діяльність.

Для Буковини, де число сіл з угорським населенням є невеликим проблема пропаганди також була актуальною. Так, у пропагандистських діях було звинувачено римо-католицького священика Баріна Антона з громади Дорнешть повіту Редець, який агітував молодих угорців переїздити до зайнятої угорцями частини Ардялу та вступати до батальйонів "Хоробріх". так йому вдалося загітувати 100 дівчат та хлопців, які мали намір рушати до Угорщини.

Загалом у повіті Редець існували три громади з угорським населенням Дорнешть, Менеуць, Тібень, за якими встановили спостереження, зокрема на пошті переглядали листування, яке велося з Угорщиною, адже таким шляхом відправляли брошури пропагандистського змісту.

Результатом пропагандистської діяльності серед угорців Румунії на початку 1941 р. стали зобов'язання їх до переїзду в Угорщину. Проте тут мала місце і контрпропаганда, як відбулося з селянами с. Ворнічень повіту Сучава. Так, вони виявили незадоволення необхідністю залишати місце проживання, де добре велося та мали непогані стосунки з румунами. При цьому селяни мали намір відправити до Угорщини делегата, яким би вияснив

умови еміграції їх до Угорщини, донісши уряду про прагнення угорців з Буковини. Ця ситуація становила предмет зацікавлення Генеральної дирекції поліції з Бухаресту та перебувала у центрі уваги впродовж лютого-квітня 1941 р. Угорці, за прикладом репатрійованих німців, почали продавати свої мастки, маючи намір їхати до Угорщини з певними коштами. Проте перевозити кошти через кордон гроші селянам не дозволяли і єдиним виходом ставала купівля одягу чи взуття. Проте мала місце контр-пропаганда, яку вели окремі особи, як вчитель-пенсіонер Аброз Ласло, який вважав, що переселенці в Угорщині помиратимуть з голоду та радив лишатися на місці. Інформація-порада залишатися на місцях поширювалася у квітні 1941 р. і супроводжувалася твердженням, що весь Ардял має весною перейти під владу Угорщини. Тим не менше угорці з Дорнешть, Менеуць та Тібень подавали до нотаріату прохання про відмову від румунського громадянства. В результаті впродовж березня 1941 р. через прикордонний пункт Косна було репатрійовано в Угорщину 200 угорських родин. Подібні дії були можливі за умови отримання угорського паспорта та ліквідації власності на майно в Румунії. Станом на травень 1941 р. частина мешканців сіл Дорнешть, Менеуць, Тібень, Ворнічень виїхали до Угорщини, а частина їх збиралася виїжджати.

Одночасно з подібними діями в Генеральній дирекції поліції простежували розповсюдження в Румунії пропагандистських матеріалів та спостерігали й інформували поліцейні інспекторати про дії угорців - громадян Румунії. Втечі в Угорщину осіб призовного віку коментували можливістю їх повторної появи на території Румунії й використання їх з метою пропаганди чи виконання інших завдань. Відстежувалися Генеральною дирекцією поліції і факти призначення на посади в зайнятому угорцями Ардялі емігрантів з Румунії. Так, це мало місце у випадку з призначенням на посаду у школу громади Бічад (повіт Трей Скауне) біженки з Дічосинмартін повіту Тирнава Міке Ковач Тот Розалії. Стосовно даної мали місце розпорядження, у випадку ведення нею ворожої Румунії пропаганди не пропускати до Румунії навіть за наявності візи. Інший випадок був з колишнім службовцем примарії Орадя Єремія Станок, засудженого за

витрати коштів до двох років в'язниці. Звільнений угорцями, він отримав "важливу посаду".

Генеральна дирекція поліції відстежувала й інші прояви діяльності угорців. Так, кооперативи з Аюда «Гандя», «Фурніка», «Угорське економічне товариство» визнавалися такими, що отримали нові інвестиції в умовах використання угорською стороною різних проявів невдоволення румунською владою. З боку голови угорської спільноти в Румунії Дярфаш Елемер мали місце рекомендації щодо фінансової підтримки угорців в Румунії. Також угорську сторону звинувачували у діях з фальшування купюри у 250 леїв та поширення її на ринку. Ситуація в угорських громадах Буковини обговорювалася і за участі представників угорської леґації в Румунії. Зрештою до 1 червня громади Буковини мали ліквідувати майно та виїхати трьома потягами через Флорешть до Угорщини.

Загалом передача північно-західної частини Ардялу Угорщині не зупинила пропагандистської діяльності серед угорців Румунії і продовжувалася у 1940-1941 рр., змушуючи відповідним чином реагувати органи безпеки Румунії.

Ганна Скорейко (Чернівці)

**«ДІТИ ГОЛОДОМОРУ 1946 – 1947 рр.»: ЯК ВИЖИТИ?
(НА МАТЕРІАЛАХ УСНИХ ОПОВІДЕЙ)**

Голод як соціальне явище супроводжує людство впродовж усієї його історії. Війни, стихійні лиха, посухи – неминучі фактори впливу, які носять глобальний характер і потребують особливої уваги, щоб відповідно реагувати і уникнути важких соціальних наслідків. З кінця ХІХ ст. не тільки держави, але й міжнародні гуманітарні фонди та наукова спільнота шукали способи боротьби з голодом та пропонувала стратегії співпраці усіх громадянських, державних, фахових інституцій для упередження масового голоду. Однак більшовики в ході свого цивілізаційного експерименту вперше в історії використали голод як один із найефективніших інструментів подолання спротиву мільйонів селянських мас встановленню монопольного контролю над своїм життям. Голодомори стали найстрашнішою гуманітарною катастрофою ХХ ст., масштаби якої до сих пір не усвідомлені світовою

спільнотою. Інакше комуністична ідеологія уже була б засуджена нарівні з нацистською. Тому важливо, вивчаючи голод як соціальний феномен, звертатися до практики його інструменталізації 1946-1947 рр. в контексті долі дітей західноукраїнських земель, які стали найвразливішою групою тих, хто опинився в епіцентрі більшовицького «визволення».

Відомо, що відпрацьовані методи колективізації та Голодоморів 1921-1923 та 1932-1933 років майже під копірку використовувалися Західній Україні: репресивна хлібозаготівельна та податкова політика, насильницькі надмірні зернові постановки – все це передувало примусовій колективізації. При цьому, нагадаємо, що станом на 1 січня 1946 р. в Чернівецькій області понад 41% селянських господарств не мали корів, більше 65% - свиней, понад 15% - ніякої худоби. За роки війни кількість коней скоротилася на 36,5%. Посушлива осінь 1945 р., малосніжна зима 1945-1946 рр., відсутність весняних опадів і висушення ґрунтів сильними вітрами створили вкрай несприятливі умови для росту озимих та ярих культур, за винятком Вижницького, Путильського та Сторожинецького районів. Особливо жорстокою була в Сокирянському, Кельменецькому, Новоселицькому, Садгирському та Хотинському районах. Усе це разом узятє суттєво відбилося на зниженні продуктивності праці селянських господарств, агротехніці обробітку ґрунту, загальному становищі села. Використавши останні запаси продовольства, селяни впали в крайню нужду, включаючи у свій раціон жолуді, кору дерев, кісточки слив, макуху, кукурудзяні качани, собак, кішок і т.д. Весною 1947 р. почали їсти лободу, кропиву, бруньки дерев, цвіт акації, ліщини тощо. Коли з'явилися колоски жита, спухлі від голоду люди ходили по полях, їли молоде зерно, там же й помирали. У важкій ситуації опинилися родини без свого годувальника, адже на фронтах полягло дуже багато чоловіків. Проте це не рятувало від поборів, які здійснювали у селах. Де системна помилка? Замість організувати гуманітарну, традиційну в таких випадках, допомогу місцеве керівництво взялося ретельно виконувати плани хлібозаготівлі, прирікаючи людей на голодну смерть.

Вдови залишалися з малими дітьми і були змушені самотужки вирішувати питання їх виживання. Найбільший страх залишити

дітей без хліба змушував вдаватися до дрібних хитрощів: мама ховала зерно по усіх кутках у хаті, на випадок, навіть якщо щось знайдуть, то деякі схованки вдасться зберегти; здійснювали далекі походи в благополучні райони з цінними, як здавалося, речами, щоб виміняти на хліб, залишаючи дітей на «долю», з останніх сил утримували домашню худобу, щоб мати хоча би молочні продукти; у крайньому разі відправлялися за «жомом» на цукрові та спиртові заводи, щоб знайти заміну хлібові. Але це тільки погіршувало стан голодуючих. Найтрагічнішою була доля новонароджених. Іноді у відчаї, навіть не заради канібалізму, а щоб зберегти власне життя і життя своїх старших дітей, матері-одиначки, чоловіки яких загинули на фронті, вдавалися до душогубства щойно народжених власних немовлят. Майже повсякденням стала трагедія смерті немовлят, бо у матерів від недоїдання не було грудного молока.

Зокрема, за даними дитячих лікарень м. Чернівці та м. Сторожинець, загальна дитяча смертність сягала 18,7%. У стаціонарі для дизентерійно хворих, котрий був і спеціально відкритий у 1947 р. при дитячій лікарні м. Чернівці, дитяча смертність досягала 43,3%. Але найбільшою була смертність в стаціонарі для дистрофіків, котрий також був відкритий при Чернівецькій дитячій лікарні. Смертність тут досягла 73,1% від тих, хто поступив до лікарні на лікування.

Окремий простір виживання – як протистояти озброєним людям. Адже у 1946-1947 роках вилучення продовольства у населення доручили місцевим активістам. Тобто на подвір'я приходили односельчани, наділені владою і зброєю. Це було найбільшою пасткою, адже діти звикли до повсякденного спілкування з ними. Як згадує Надія Руснак, старша сестра Віра почала кричати на них і просити, щоб нічого не забирали, так чоловіки вийняли пістолети і приставили їй до скроні. Від переляку дівчина втекла.

Ще один спосіб, який давав можливість вижити – здійснювати крадіжки. Нагадаємо, що у 1946-1947 роках переважали індивідуальні господарства. А отже голодуюче населення наважувалося на кримінальний злочин. Тим більше, що на Буковині споконвіків крадіжки осуджувалися громадою. Але все ж часто до таких дій вдавалися за згодою батьків саме діти – забігати

на поле і красти колоски. Господарі були змушені охороняти свої господарства, лякати їх батогами. Проте, крадіяство за участі дітей стало ледь не нормою.

Чи означає це, що дорослі односельці були готові до насильства над дітьми? Імовірно, що так.

Найбезпечнішим, на думку батьків, став шлях порятунку дітей, відправивши їх у відносно спокійніші райони Галичини. Тут ситуацію контролювали загони УПА, які стримували апетити комуністичних властей, засуха не мала таких катастрофічних наслідків. Тому мешканці Чернівецької області віднаходили знайомих чи родичів, які могли прийняти до себе дітей на певний час і таким чином врятувати їх від голодної смерті. При цьому, зауважимо, уже в повній мірі велася війна НКВС проти визвольних загонів, але пропагандистський міф про нацистів-«бандерівців» не зупиняв людей, які знали свою правду.

Діти Голодомору – це не просто покоління, яке вижило у страшний катастрофі. Як свідчать усні оповіді тих, хто пережив Голодомор дитиною, це люди, які все життя несуть в собі ген страху голоду, картини людей, які стоять по пояс у жомових ямах, недовіру до влади, яка може забрати останню зернину і приректи на смерть. Вони до сих пір сакралізують хліб. Але вони зберегли в собі людину. Тому що вони отримали найбільший дар – життя.

Оксана Богущка (Чернівці)

УМОВИ УТРИМАННЯ ЖІНОК-ПОЛІТВ'ЯЗНІВ У РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ

Однією з найтрагічніших сторінок в історії України ХХ століття є ув'язнення у таборах ГУЛАГу та виселення «у віддалені райони СРСР» сотень тисяч українців, які боролись за майбутнє України. Радянські табори – це репресивна машина, яка покалічила мільйони людських доль, особливо жінок, які замість того, щоб створювати сім'ю та виховувати дітей, провели більшу частину свого життя у неволі, або й взагалі, не повернулись до мирного життя.

Наше дослідження особливо актуальне в контексті сучасних публічних дискусій навколо конструювання сучасного українського історичного нарративу та різних інтерпретацій

радянського минулого, що вимагає його глибшого вивчення, зокрема становища й боротьби за виживання політв'язнів у таборах. Нагальна потреба остаточного подолання тоталітарного спадку та етнопсихологічного оздоровлення українського суспільства зумовлює необхідність пропрацювання травматичної пам'яті шляхом аналізу особистих спогадів про пережите українцями крізь призму їх досвіду виживання і спротиву в надзвичайних обставинах.

Найбільше жінок було засуджено за політичні звинувачення, тобто діяльність в підпіллях, допомогу («пособництво») членам ОУН-УПА. Були й засудження безпідставні, збоку НКВС було достатньо вигаданих історій для відкриття справи на жінок, аби тільки їх засудити та пов'язати у табори.

Саме на основі спогадів українок ми простежимо їхнє перебування у таборах, яким було їхнє життя, до яких умов потрібно було пристосовуватись та як їм вдалося вижити у тих нелюдських умовах.

Відповідно до підписаного Л. Берією Наказу НКВС СРСР № 0033 від 8 січня 1943 р. «Про збереження і покращення фізичного стану ув'язнених, утримуваних у виправно-трудових таборах і колоніях НКВС», для в'язнів таборів передбачалося лише 3 вихідні дні на місяць, визначалися інші умови утримання в'язків, зокрема про необхідність підтримання визначеного температурного режиму в бараках.

Проте, насправді навіть такі вимоги часто не виконувалися. За свідченнями ув'язнених жінок, праця у таборах була обов'язковою, саме й невільники були для структурних верхівок безкоштовною робочою силою. Тривалість робочого дня встановлювалась 11-12 годин, при тому, що на вихідні виділялось тільки 2 дні на місяць. Проте, варто зазначити, що керівництво таборів порушувало ці норми, та були випадки, коли зовсім не видавали дні для відпочинку. «Вихідні не щотижня, а через 10 днів і то не завжди. Після роботи в зону не пускали, а давали мішки і гнали на залізничну станцію принести вугілля. Прийшли в зону – треба було наносити снігу для кухні, їдальні, пекарні, бо води не було. До барака доходили о 11-й годині ночі...», – згадує у своїх спогадах умови праці невільниця Ганна Кислиця-Скавінська.

Роботу виконували різних видів: кар'єри, лісоповали, земляні роботи, шахти. Тобто, обмежень для жінок не було, норми виробітку були такі ж, як і для чоловіків. Цікавим є самий розподіл невольниць на виконання робіт. До прикладу, одна із каторжниць – Текля Довгошия, описує ці події: «Жінок і дівчат поділили на 4 категорії: 1-а – дуже сильні, 2-а – сильні, 3-я – малосильні, а виснажених і хворих – рідко залишали без роботи.»

Праця була у жахливих кліматичних умовах, в першу чергу через те, що табори розміщувались зазвичай на Далекому Сході, де були суворі морози. Відповідно, це була одна із причин малої ефективності праці. Влітку у них була інша біда – це мошва, як згадували очевидці: «Вона лізла в очі, ніс, роз'їдала слизові оболонки до крові».

З метою стимулювання до більш ефективної праці невольниць у жовтні 1950 р. постановою Ради міністрів СРСР №1065-376сс у системі ГУЛАГу запроваджено грошову оплату праці в'язнів.

Проте, виплати були нерегулярними, із затримками, або й взагалі не виплачувалися. Загалом суми були мізерними, проте й це давало можливість ув'язненим хоча б трохи покращити своє становище, наскільки це було можливим за тих умов перебування у таборах. В цілому, запровадження грошових виплат за працю невольницям дещо полегшило умови перебування жінок у таборах.

На жаль, після роботи у таборах за нелюдських умов, мало хто виживав, оскільки було недбале ставлення адміністрації до невольниць, їх ніхто не лікував належним чином. Про норми гігієни ув'язнені згадують із жахіттям, вони відвідували лазні 2-3 три рази на місяць. Великою проблемою була відсутність засобів жіночої гігієни, рятувався хто як міг.

Керівництво таборів не дбало про здоров'я невольниць. Свідченням цьому є те, що лікарями ставали не ті, які мали медичну освіту чи були б, бодай, наближені до медичної роботи, а прості ув'язнені із кримінальними справами, які не мали досвіду, проте й інколи давали дозвіл працювати засудженим медикам. Оксана Мешко описує перебування в лікарні таким чином: «У частині лікарка із «зековок» – взагалі сумнівний фахівець... хворі доходили, бо не було ліків, належного харчування, догляду...». Проте й згадують невольниці про лікарів, завдяки яким вдалося вижити: «Начальник санчастини військова лікарка Нельга... чи не

єдина лікарка з вільнонайманих була гуманною, наскільки це було можливо у тій ситуації», – згадує одна із каторжанок.

«Табір для інвалідів – це місце, де були зібрані каліки-мученики, знищені слідством, страшним життям, непосильною працею і старістю, це місце тріумфу наших катів. Тут є юні дівчата, скалічені на ціле життя», – так пише про перебування жінок в таборі для недужих-невільниць Анна Гошко-Кіт.

Великою проблемою було харчування. Продукти зазвичай були несвіжими, неякісними, їжі було дуже мало, зважаючи на те, що вони працювали багато і фізично важко, їм потрібне було нормальне харчування, але, на жаль, адміністрація таборів про це не дбала. Вони, у свою чергу, відбирали у невольниць їхні продукти, які їм могли передати родичі з батьківщини. Можна стверджувати, що в'язнів морили голодом. Жінки, яким вдалося вижити та повернутися з таборів згадують: «Для мене найстрашнішим у таборах був голод. Дуже хотілося їсти». Проте у таких випадках, жінки показували свою згуртованість між собою та бажання допомогти. Адже як тільки у когось з'являлась, бодай, одна буханка хліба вони намагались поділити між собою.

Становище в'язнів було жахливе. Ненормований робочий день, важкі фізичні роботи та високі виробничі норми, робота та життя в несприятливих кліматичних умовах, незадовільне харчування та медичне забезпечення, – через усе це довелося пройти жінкам, засудженим до тривалих термінів ув'язнення у т. зв. «виправно-трудовах таборах». Чимало з них там і померли, не витримавши поневірянь, чи суттєво підірвали здоров'я, поки дочекалися процесів реабілітації та звільнення, що лише відкрило нову сторінку їх поневірянь в умовах радянського ладу.

Віталій Макар (Чернівці)

ІМІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ФОРМА ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ КАНАДИ

Канада є однією з провідних країн у світі щодо прийому іммігрантів з приблизно сотень тисяч, що прибувають щорічно в останні роки. Попередньо, у 1962 р. Канада відмовилася від так званої політики «бажаних» і «небажаних» країн-джерел на користь допуску до імміграції згідно індивідуальних особистісних

характеристик заявників, особливо що стосується освіти та кваліфікаційних навичок. Починаючи з кінця 1960-х років, Канада почала використовувати «бальну систему» для відбору мігрантів. З самого початку, і особливо в останні десятиліття, дана система зосереджена на виборі висококваліфікованих іммігрантів. Останнім часом імміграційна політика зосереджена в напрямку визнання все більшої кількості потенційних переселенців згідно можливостей Канади щодо економічного розвитку і меншої частини в якості «об'єднання сімей» та категорії біженців. В той час, політика Канади щодо біженців була і залишається актуальною, навіть з її нинішньою політикою щодо біженців з України.

Канадська імміграційна система зазнала значних змін, обумовлених низкою цілей, які включають: (1) бажання покращити економічні показники по країні внаслідок приїзду нових іммігрантів; (2) бажання перенести імміграцію з найбільших міст в інші регіони країни, які потребують більше економічних іммігрантів. Ці цілі відображені в зміні бальної системи, що знайшло відбиток в Законі про імміграцію та захист біженців від 2002 р. та впровадженню декількох нових програм для іммігрантів.

Канада разом з США, Австралією та Новою Зеландією входить до традиційних країн імміграції та проводить селективну міграційну політику стосовно робітників-іммігрантів. З 2005 по 2015 рр. загалом до Канади в'їхали 2,828 млн. мігрантів. За період з 2005 р. ключовими країнами походження мігрантів виступали Китай, Індія та Філіппіни. Для прикладу, в 2015 р. 271,7 тис. нових постійних мігрантів прибули до Канади, що було на 4,4% більше, ніж в 2014 р. Ключовими країнами походження міграції виступали Філіппіни, Індія, Китай, Іран, а також Пакистан, на які в 2015 р. припадало близько половини від загального імміграційного притоку.

При розгляді канадської імміграційної політики потрібно враховувати наступні моменти: найбільш важливим елементом у формуванні такої політики було положення пункту 95 іще Акта про Північну Британську Америку від 1867 р., де надавалося право на ведення відповідної політики як федеральному, так і провінційним урядам. З огляду на це, деколи урядовцям та парламентарям не вдавалося знайти порозуміння з даного питання.

Негативно, наприклад, позначилось небажання Квебеку приймати будь-які позитивні рішення імміграційного плану з мотивів, що це може збільшити приплив до провінції прихильників англоканадської орієнтації.

На момент завершення Другої світової війни міграційне законодавство Канади функціонувало згідно з імміграційним Актом від 1910 р., в якому зазначалися основні положення, котрі регулювали імміграцію аж до 1952 р. Також, певною мірою, негативно позначилося розпорядження федеративної влади від березня 1931 р., в якому обмежувався в'їзд до країни внаслідок економічної депресії. Згідно з даним розпорядженням кваліфіковані робітники та працівники без кваліфікацій були небажаними для в'їзду до Канади особами. Натомість преференції надавалася фермерам, котрі були спроможні власними коштами вести господарство, сільськогосподарським працівникам та прислузі.

Відповідно до імміграційного Акта 1910 р., Кабінет міністрів міг давати розпорядження, котрі б регулювали кількість, етнічний склад та професійний рівень потенційних мігрантів. На початку 1946 р. був створений спеціальний Комітет із вивчення питання повоєнної імміграції до Канади.

У дослідженні проаналізовано етапи формування канадської імміграційної політики з урахуванням того, що Канада, завдяки успішній політиці «канадської етнічної мозаїки», на даний час відомої як мультикультуралізм, займає лідируючі позиції з точки зору приросту населення.

Світлана Герегова (Чернівці)

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В АВТОРСЬКІЙ ІНТЕНЦІЇ МИТЦЯ ЯРОСЛАВА ПАЛАДІЯ

Мистецька спадщина, витворена українцями в еміграції, які волею долі опинились за межами власної держави, заслуговує на особливу увагу фахівців-дослідників. Адже практично всі українські митці в еміграції, незважаючи на потребу входження у середовище країни перебування задля належного власного існування, сумуючи за рідною землею, намагались у своїй творчості зберігати власну національну ідентичність. Цей аспект їх

діяльності, що служив для них своєрідним психологічним самоствердженням, уможливив презентацію за кордоном не лише особливостей національних традицій, побуту українського народу, а й окремих сторінок його історії. У цьому ряду й постать скульптора і різьбяра Ярослава Паладія, який народився 21 квітня 1910 р. в невеличкому буковинському с. Кострижівка (нині – Чернівецької обл.), а 19 січня 1977 р. знайшов свій останній спочинок на американській землі.

Перебування Буковини у міжвоєнний період під владою Румунії обумовило румуномовну освіту майбутнього скульптора: закінчив сільську народну школу та лицей для хлопців імені Гр. Гіка у м. Дорогой. Юнак змушений був відбувати обов'язкову службу в румунській армії, де панувало зневажливе ставлення офіцерів до буковинців. Від принижень його врятувало вміння малювати, що використовувалось військовим керівництвом для власних потреб. Згодом навчався в Академії Мистецтв у Бухаресті, де отримав перший практичний досвід як скульптор-монументаліст. Далі було навчання на Педагогічному Університетському семінарі, що дало йому можливість отримати посаду вчителя у комерційному лицей для хлопців.

Передбачаючи, із встановленням радянської влади на Буковині, загрозу у ставленні до нього як до представника «румунської інтелігенції», Я. Паладій вирішив покинути рідну землю. Адже одна влада у краї змінилась на іншу: із новою системою освіти, що супроводжувалась нищенням традиційного способу життя буковинців та незрозумілими допоки відносинами між людьми.

Після одруження у 1941 р., за його словами, «почалася скитальщина в незнане і без нічого через Німеччину...». І хоча незабаром подружжя повернулося на українські землі, на кілька років осівши в Галичині, та уже восени 1944-го вони перебралась до Австрії, де опинились в таборі для переселенців поблизу Зальцбурга. Ставши у 1947 р. членом Спілки українських науковців, літераторів і мистців, Я. Паладій зрозумів, що нарешті отримав можливість офіційно називатись українцем, і це додало йому творчих сил.

З 1949 р. життєдіяльність митця пов'язана із США, де він на повну силу реалізував своє національне єство. Оселившись у Нью-Йорку, брав постійну участь у виставках, які влаштовувало ОУМ.

Він писав картини, зображуючи краєвиди рідної землі, які міцно увійшли в його свідомість ще з дитинства. Це обумовило створення ним проєкту гуцульської церкви у містечку Гантер (штат Нью-Йорк), околиці якого нагадували рідний край. Збудована церква стала одним із осередків єднання українців в Америці.

Я. Паладій створив надзвичайно цікаві роботи на національну тематику, серед яких: «Князь Ігор» (гіпсова горо-різьба, під бронзу), «В'їзд Б. Хмельницького до Києва» (пірографіка на основі картини буковинського художника Миколи Івасюка), акварель «Перехоплення турецького посланця». Він також спроектував пам'ятники Тарасові Шевченку та гетьманові Івану Мазепі. До речі, макет останнього встановлено в Українській Православній Консисторії в Музеї у Савт Бавнд Бруку як пам'ять жертвам голодомору в Україні 1932-1933 рр.

У творчій спадщині Я. Паладія – портрети в натуральну величину (пірографіка) митрополита Андрея Шептицького та патріарха Йосипа Сліпого, які разом з проєктом церкви були ним передані й дотепер зберігаються в Українському патріаршому музеї у Римі. Він також створив низку печаток та екслібрисів для Українських громадських організацій в Америці, у т.ч. Студентського товариства «Чорноморе» у Філадельфії та Буковинської громади в Нью-Йорку, з якими тісно співпрацював.

Проте найдорожчим своїм «творчим дітищем» митець вважав «Абетку з історії України», яка дійсно є унікальною. Працюючи над нею майже три роки, Паладій «вибудовував» кожен із 33 літер-ілюстрацій, обравши за матеріал для їх оформлення молодий дуб, що здавна вважається символом фізичної і духовної сили українців. Варто наголосити на національно-патріотичному спрямуванні абетки. Так, у зображеннях літер тричі зустрічається український герб-тризуб: на щитах Архангела («А») та князівського дружинника («Щ»), а також на одязі спортсмена («С»). Всі зображення літер заглиблюють читача в історичне минуле нашої держави: «І» – князь Ігор, «Г» – гетьман, «Д» – Довбуш, «З» – запорожці, «О» – княгиня Ольга, «Ф» – Франко, «Ц» – церква (точна копія гуцульської церкви у Гантері), «Ш» – Шевченко тощо.

«Абетка...» із віршованими підписами до кожної з літер поета Леоніда Полтави та вміщеною картою України (видання НТШ, Т. 10, 1973), швидко здобула популярність в українському діаспорному середовищі. Згодом кілька екземплярів видання потрапило й в Україну.

Отже, застосувавши щодо творчості скульптора Я. Паладія дефініцію американського вченого Дж. Каллера про авторську інтенцію в літературі, можна зробити висновок, що митець намагався «зробити якомога яснішим те, що у загальних рисах було відомо багатьом». Паладій уособлював трембітаря із своєї абетки («Т»): він сповіщав українців діаспори про сторінки історії українського народу, сподіваючись, що кожний з його мистецьких витворів «нагадає малому й старому дорогий серцю образ його рідної України».

Юрій Макар (Чернівці)

НАСЛІДКИ МАНІФЕСТУ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ... ДЛЯ САМОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У заголовок винесено початок назви, сказати б, першого офіційного дипломатичного документу Раднаркому РСФРР *Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради*, авторства В. Леніна, Л. Троцького та Й. Сталіна, надісланого 4 грудня 1917 р. Українській Центральній Раді. За часів СРСР документ вивчали у середній школі та вузах, який чи не врятував українців від «поневолення з боку міжнародного імперіалізму» через політику «українських буржуазних націоналістів».

Що ж відбувалося насправді і чому ми тепер згадуємо про цей «документ» понад столітньої давнини. Насправді, лідери більшовицької Росії турбувалися не про долю українців, а керувалися страхом втратити Україну через її вихід із складу «єдиної і неподільної Росії». А така небезпека, з їх точки зору, вимальовувалася, бо УЦР своїм Третім Маніфестом відмовилась визнати Раднарком центральним урядом Росії і

не виконала ряд його вимог, які й склали оті «ультимативні вимоги», через невиконання яких протягом 48 годин автори маніфесту заявляли, що вважатимуть владу УНР «у стані відкритої війни проти радянської влади в Росії і на Україні». Тобто, УНР намагалися звинуватити, що вона хоче воювати з Росією, зрештою – й сама з собою. Це верх цинізму, який використовувався РФ і тепер. Розпочинаючи т. зв. «спеціальну військову операцію» 24 лютого минулого року кремлівська влада «намагалася» врятувати від «намагань київської хунти знищити російськомовних жителів» Донецької та Луганської областей, на території яких завбачливо, ще у 2014 р. РФ створила псевдореспубліки – ДНР і ЛНР, які нібито спонтанно виникли самі, без втручання російських властей. Псевдореспубліки вона взялася «захистити» після анексування Криму, що нібито «приєдналися цілком добровільно» внаслідок теж псевдореферендуму.

Станом на тепер відверто загарбницька війна РФ проти України вже триває практично 10 років, а події від лютого минулого року розкрили справжню мету Росії щодо України і українців, яка полягає в остаточному зруйнуванні української державності і знищенні українського етносу як такого. Про це красномовно свідчать не лише реальні заходи російських окупантів на теренах України, але й ті цинічні заяви пояснення особисто Путіна та його кремлівських поплічників, чому вони вчиняють військові злочини, проти кого і за що воюють.

Якщо спробувати співставити, що роблять російські окупанти на теренах України, з тим як це пояснюють кремлівські верховоди, то неважко зрозуміти, чого вони хочуть. Заяви про «звільнення Донбасу» лише для внутрішнього ужитку в Росії, бо назовні вони не приносили користі їх авторам. Після двох східних областей, користуючись військовою перевагою, РФ розпочала

захоплювати інші області – Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Харківську, Сумську, Чернігівську, Київську. Думали, що за кілька днів оволодіють Києвом. Але не так то склалося, як передбачалося. «Друга армія світу» не змогла справитися з безборонною по суті Україною, яка в умовах окупації третини території зуміла за допомогою західних союзників створити потужні Збройні сили, які за визначенням західних фахівців стали п'ятнадцятою за міццю армією світу.

Якщо ж говорити, за що і проти кого воює РФ, то від «захисту російськомовних» громадян України від «насилля» з боку української влади, її керівництво перейшло до «війни» проти НАТО і США, які нібито хочуть зруйнувати Росію. До речі, російське суспільство постійним нагнітанням надуманої зверхності ще з часів царизму перетворилося на спільноту, яка не вживається у загальнолюдський цивілізаційний процес. Свідченням цьому є висловлювання відомих російських державних, громадських діячів, письменників тощо. Для прикладу, відомий Олександр Солженіцин, якого як офіцера Радянської армії у лютому 1945 р. заарештовано в захопленому Кьонігсберзі (нинішній Калінінград) і засуджено на 10 років за «вихваляння» німецької зброї. Після відбуття покарання його видалили за межі СРСР. Проживав у США, але як і багато інших росіян, колишніх ворогів радянської влади, намагався зберегти пострадянську Росію у її неподільності. Але й він доклався до нищівної критики російського суспільства. Мовою оригіналу: «Нет в мире мельче, сволочнее и хамовитие особи (істоти), чем кацап. Рожденный в нацистской стране, вскормленный пропагандой нацизма – этот ублюдок никогда не станет Человеком. У его страны нет друзей – либо холуи, либо враги. Его страна способна угрожать и убивать» (Взято з Інтернету).

Одним із чинників претензії нинішньої Росії на українські землі є те, що свого часу вона по суті справи викрала українську історію і приписала її собі. Тепер про це говориться і пишеться не лише в Україні. Але про це ще у XIX столітті заявив один із «засновників марксизму – лєнінізму», як його десятиліттями зображали радянські ідеологи. Зокрема, він ствердив, що «Росія не має ніякого відношення до Русі. Отримавши, точніше укравши свою нинішню назву, у ліпшому випадку у 18 столітті, тим не менше похабно претендує на історичну спадщину Русі, створену на вісімсот років раніше. Однак Московська історія – це історія Орди, пришта до історії Русі білими нитками і повністю сфальсифікована».

Щоб завершити з поясненнями розв'язання безпрецедентної війни РФ проти України, зі шлемося на пояснення журналістки Ольги Ковтун від 15 квітня 2022 р. після її відвідання звільненої Бучі, що під Києвом, від ніким не запрошуваних «визволителів». Її висновок: війна Росії проти України – це війна на знищення суверенної держави та всього українського народу. Акти геноциду в Бучі нагадали їй поняття ресентименту, обґрунтоване німецьким філософом Фрідріхом Ніцше у книзі *До генеалогії моралі* (1887 р.). За його висновком, ресентимент означає почуття ворожості до того, кого він вважає причиною власних невдач. Почуття заздросців та неповноцінності проєктування на навмисне створений образ «ворога», цінності якого категорично заперечуються і опиняються під загрозою прямого знищення..

Висновок для України може за нинішніх обставин складатися з трьох пунктів, висунених колишнім українським дипломатом Василем Тарасенком, якому Ізраїль завдячує появі власної державності у травні 1948 р., про що тепер згадали у зв'язку з подіями тижневої давності – нападом арабських бойовиків. Отже, він ще задовго до

військового нападу РФ на Україну писав: 1) незалежна Україна ніколи не повинна зв'язуватися ніякими контактами з Росією; 2) ніколи не повинна вступати ні в які оборонні союзи з СНД; 3) залишатися ядерною державою, тобто перебувати серед країн сильних.

Від себе варто додати, що після поразки Росії Україна має відродитися на новітніх засадах, стати державою, яка спираючись на підтримку Заходу, збудує державний лад, при якому людям буде комфортно жити на власній землі.

Оксана Каліщук (*Луцьк*)

УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКІ ІСТОРИЧНІ СУПЕРЕЧКИ У НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

Не секрет – головним предметом суперечок між Україною та Польщею впродовж років були відмінні інтерпретації певних історичних подій. У політичній дискусії важко побороти спокусу вибрати конкретний період історії того куточку світу, де твій народ виглядає пристойно, а «інший» – жадливо. На переконання віцепрезидента Центру аналізу європейської політики (Centrum for European Policy Analysis) Едварда Лукаса (Edward Lucas) для поляків особливо характерне пам'ятання про власні страждання (зокрема тому, що ці спогади пов'язані із невтомною боротьбою з комуністичною машиною брехні) і їм деколи важко визнати, що їхні сусіди (українці, литовці) мають відмінний погляд на історію. Корисним і єдино правильним слід уважати підхід, коли не буває так, що одна країна / народ / нація виступає винятково жертвою й ніколи не стає катом / лиходієм.

У польській історичній пам'яті та політиці пам'яті центральне місце (ствердимо, непропорційно велике щодо інших) нині займають волинські події. І саме вони є каменем спотикання на шляху до українсько-польського історичного примирення. Прихід до влади Prawa i Sprawiedliwości (PiS) лише загострив ці відмінності. Тут слід згадати, що тема Волині була ледь не визначальною в українсько-польських відносинах 2016–2017 рр.

З початком активної фази російсько-української війни 24 лютого 2022 р. Варшава зайняла позицію, що дискусії про

минуле, навіть найважче, в той час, коли Україна бореться за існування, безпеку кордонів, відходять на другий план. Однак, слід усвідомлювати – історичні суперечки між українцями і поляками залишилися, хоча російсько-українська війна їх приглушила. Хоч, заради справедливості, ствердимо – подібні думки звучали й до того. Редактори видання «Поляки і українці. Історія, яка поєднує і роз'єднує» ще на початках російської інвазії на Україну однозначно твердили: «Майдан, Революція гідності, анексія Криму і українсько-російська війна вочевидь змінили польсько-українські стосунки, відсуваючи суперечки навколо минувшини і проблему поєднання на подальші плани, які однак не перестали бути актуальними». На переконання шефа Бюро міжнародної політики Канцелярії Президента РП Марціна Пшидача (Marcin Przydacz) польсько-українські відносини містять у собі низку елементів, серед яких історична тематика є важливою, однак проблематика безпеки і економічна співпраця є їх опорою.

При цьому деякі представники польського establishment продовжують називати події вісімдесятирічної давності винятково геноцидом поляків. Як приклад нагадаємо позицію прем'єр-міністра Республіки Польща Матеуша Моравецького (Mateusz Morawiecki): «У мене немає жодної згоди фальсифікувати історію і мінімізувати геноцид поляків на Волині та на східних кресах». Віце-міністр закордонних справ Аркадіуш Мулярчик (Arkadiusz Mularczyk), своєю чергою, теж заявив: «Повинні вимагати правди про Волинь, ексгумацій і слів вибачень, натомість з погляду інтересів нашого краю і безпеки в нашому інтересі є, щоб Україна оборонилася». Спростивши, це можна окреслити формулою: пам'ятати про Волинь, допомагати Україні.

У контексті нових геополітичних реалій, сформованих воєнними реаліями, важливим було повернення до позитивної практики спільного вшанування жертв Волинської трагедії згідно з принципом «так треба робити для польсько-українського діалогу й порозуміння» (Лех Качинський) та політикою жестів й символів.

За визнанням Лукаша Адамського (Łukasz Adamski), російсько-українська війна «схилила українських і польських націоналістів (не представників партій), а людей, які думають іншими категоріями, що інший образ історії, зокрема цього періоду, ще не означає ворожнечі. Польські націоналісти починають розуміти, що

культ Бандери, незалежно від того, які були в нього погляди, ким був, але цей культ спрямований сьогодні проти Росії. Війна довела, що інша історична перспектива не означає ворожнечі. Бо треба реально боротися з Росією». Польський історик Мацей Франц (Maciej Franz) зазначив, що 2022 р. запам'ятається як «особливий рік інтеграції» між «двома націями, які півстоліття тому були ізольовані одна від одної політикою, а ще раніше – ненавистю та ворожнечею, що було результатом націоналізму, який вирували між серединою ХІХ та ХХ століттями». Ця зміна суспільних настроїв актуалізує необхідність активізації та відновлення діалогу істориків-фахівців.

Але не лише. Нова ситуація ставить завдання перед українським політикумом врешті-решт перевести волинську тему з розряду регіональних у категорію загальнонаціональних. Як загалом вироблення продуманої політики пам'яті у відносинах з польським сусідом. Саме російсько-українська війна дала шанс відновити рівноправний історичний діалог – розмову рівного з рівним, кожен з учасників якого буде враховувати вразливості іншого.

Вочевидь, не може бути й мови про те, щоб викреслити тему Волині в ім'я українсько-польського примирення, але й не варто очікувати, щоб значна частина українців почала засуджувати волинську трагедію. Ярослав Грицак відзначив парадокс: «Не маємо примирення щодо Волині, але є загальне примирення між Польщею та Україною». І наполеглива реалізація саме такої стратегії є елементом безпеки обох держав.

Василь Карпо (Чернівці)

УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Визнання незалежності України державами-сусідами у 1991 р. стало важливим кроком на шляху становлення нашої держави. Одночасно подальший розвиток двосторонніх відносин у ряді випадків відрізнявся складністю й суперечливістю, зокрема, й українсько-румунські відносини. Майже чотири роки тривала робота над підготовкою базового політичного договору між двома державами, що розпочалася у 1993 р. Договір про відносини

добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією був підписаний та ратифікований у 1997 р. Він став базовим документом, який окреслив основні принципи й напрямки взаємодії між двома державами. Наступні роки увійшли в історію міждержавних відносин судовим процесом щодо делімітації континентального шельфу та виняткових економічних зон між державами.

Помаранчева революція змінила характер міждержавних відносин. 2005–2006 роки стали часом збільшення кількості двосторонніх контактів та співробітництва між Україною та Румунією. Особливу роль у цьому відіграли президенти двох держав – В. Ющенко та Т. Басеску. Під час своїх зустрічей та перемовин вони прагнули розв'язати проблемні питання двосторонніх відносин. А наступний вступ Румунії до ЄС (2007 рік) розставив нові пріоритети у зовнішній політиці держави-сусіда України.

Румунія, як і інші держави ЄС, підтримала українське прагнення до свободи, демократії та євроінтеграції під час Революції Гідності. Вже у лютому 2014 р. вона розпочала надання активної допомоги Україні, зокрема, можливість лікування у Румунії поранених під час подій Революції Гідності в Україні. Президент держави чітко заявив, що Румунія підтримує територіальну цілісність і суверенітет нашої держави.

Російська військова агресія в Україну була засуджена румунським урядом. Новообраний у листопаді 2014 р. К. Йоханніс чітко задекларував свою позицію на міжнародному рівні. Румунія підтримала санкції проти РФ. Від 2014 р. і до сьогодні Румунія є постійним партнером України у відстоюванні права нашої держави на недоторканість державних кордонів та відновлення державного суверенітету. У перші дні після початку широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну Румунія відкрила свої кордони для українських біженців, надавши їм прихисток від російської агресії. За даними УВКБ ООН, кількість зареєстрованих українських біженців у Румунії на початок квітня 2023 року склала 108 000 осіб.

Вже у березні 2022 року для українських біженців у Румунії було відкрито портал Doromoha.ro, на якому була розміщена інформація щодо процедури в'їзду в країну, можливості

отримання статусу біженця, права та обов'язки біженців, посилення на корисні ресурси тощо.

Українські біженці в Румунії отримали медичну допомогу, безкоштовне користування транспортом, доступ до освіти тощо. До кінця квітня 2023 року у державі діяла програма допомоги українцям «50/20», в рамках якої особи, які приймали біженців, щодня отримували грошові виплати на житло та харчування (відповідно 50 та 20 леїв). З 1 травня 2023 року започатковано нову програму, в рамках якої вже українські біженці отримуватимуть фінансову допомогу, однак вона передбачає ряд додаткових умов.

В рамках міждержавних відносин Румунія з перших днів війни підтримала майбутнє членство України у ЄС. В рамках «зернової угоди» румунський уряд продовжує підтримувати Україну. Після виходу Росії з неї уряд Румунії заявив про прагнення подвоїти місячний обсяг транзиту українського збіжжя. За матеріали ІА Reuters, румунський уряд «схвалить план модернізації дорожньої інфраструктури у чорноморському порту Констанца». Таке рішення є надзвичайно важливим для України, оскільки Констанца забезпечує ефективність альтернативного шляху поставок українського зерна до інших держав світу.

Румунія системно підтримує Україну в її боротьбі з російським агресором, у т.ч. й через надання фінансової допомоги. Однак, як заявляє румунська влада, вона не коментує це з міркувань безпеки. Попри виклики відкритої війни та спільні безпекові загрози, залишаються питання, які потребують додаткових зусиль для спільного конструктивного рішення. Однак Румунія ніколи не була проросійською і румунським суспільством Росія розглядається як держава, що загрожує як безпеці Європи, так і національним інтересам Румунії, зокрема у басейні Чорного моря. Україна ж натомість є державою, яка протистоїть російській агресії й потребує всебічної підтримки з боку своїх західних партнерів.

В умовах війни питання безпеки є пріоритетним й Україна та Румунія сьогодні активно налагоджують конструктивну взаємодію в рамках розбудови спільного безпекового простору.

Наталія Нечасва-Юрійчук (Чернівці)

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС: ДОСВІД ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

Російський мілітаризм у поєднанні з жорсткою інформаційною політикою, у першу чергу дезінформаційною та пропагандистською, створив нову геополітичну реальність на початку ХХІ ст. Стабільна, здавалося б, система міжнародних відносин, сформована після завершення ІІ світової війни, перейшла у стан системної турбулентності. Від 2014 р. і до сьогодні війна, яку здійснює Москва проти України, триває на всіх фронтах: від військово-політичного до інформаційно-духовного. Власне, проблема пропаганди та дезінформації стала темою активної публічної дискусії в останнє десятиліття, зокрема в Європейському Союзі. Після 2014 р. держави-члени ЄС, зокрема, Велика Британія, Іспанія, Франція тощо відчували на собі усі наслідки російської інтервенції у внутрішню політику через медіа маніпуляції, пропаганду та дезінформацію. І найслабшими у можливості протистояти зовнішньому впливу виявилися соціальні мережі.

Європейський Союз в цілому, так само, як і національні уряди держав-членів, сьогодні здійснює системну роботу з організації протидії пропаганді, дезінформації, медійним маніпуляціям тощо. Лише за останні роки було прийнято ряд базових документів, спрямованих на регуляцію відносин у цій сфері. Серед них: Кодекс практики щодо дезінформації, План дій проти дезінформації тощо. У 2015 р. розпочала свою роботу оперативна робоча група Strategic Communication Task Force. Її основне завдання – оцінка інформаційних загроз з боку РФ з одночасним поширення інформації про ЄС.

У 2016 р. Європейським парламентом було прийнято резолюцію про протидію російській пропаганді. Відповідно до неї, російські медіа ресурси, як-от RT та Спутнік були визнані агентами Кремля, що поширюють пропаганду. Дана резолюція закликала щонайменше збільшити фінансування Strategic Communication Task Force.

Тоді ж, у 2016 р. Європейська комісія ухвалила «Спільні принципи протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу», де наголошується на важливості

вироблення та наступної реалізації державами-членами ЄС стратегічних комунікацій у протидії дезінформації. У 2017 р. ЄС та НАТО ухвалили рішення створити Європейський центр протидії гібридним загрозам, метою діяльності якого було визначено протидії новим руйнівним загрозам існуванню ЄС.

Упродовж наступних років у ЄС було реалізовано ряд ініціатив, спрямованих на визначення фейків та неправдивої інформації, протидію російській дезінформації, що поширюється через ЗМІ. Європейським парламентом було прийнято ряд резолюцій, зокрема у 2019 р. резолюцію про дезінформацію та зовнішнє втручання у вибори до Європарламенту. А вже у грудні 2020 р. було презентовано «План дій щодо європейської демократії, що сприятимуть вільним та чесним виборам, протидії дезінформації.

Водночас варто відзначити, що організація ефективної протидії дезінформації ускладнюється світоглядно-правовими суперечностями. Так, у всім відомій «Декларації прав людини» нічого не сказано про інформаційні виклики й загрози, що й не дивно, адже документ був прийнятий задовго до цифрової ери. І сьогодні, приймаючи відповідні рішення в інформаційній площині, законодавці зіштовхуються насамперед з наступними викликами: з одного боку, мова йде про захист права людини на отримання, продукування та поширення інформації. З іншого, про безпеку та захист індивіда від сторонніх негативних впливів.

Шлях до формування безпечного інформаційного простору у XXI ст. виявився непростим в контексті суперечності прав та відповідальності сторін, насамперед медіа та держави. Однак агресивна політика Росії стала тим поштовхом, який сприяє формуванню нового демократичного світогляду, де право та відповідальність є органічними складовими інформаційної політики як ЄС, так і інших держав.

Денис Парамонов (Луцьк)

АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ, ЯК ДОСВІД У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ

У сучасному українському наративі, після повномасштабного вторгнення росії в Україну, все частіше зустрічаються думки щодо порівняння історії створення єврейської держави і української.

Можливо, зухвалістю є проводити паралелі між Ізраїлем та Україною, однак єврейське питання, як і українське має вікову історію і вкорінене у суспільно-політичне життя для одних Близького Сходу, інших в Європі. Обидва питання займають помітне місце у політиці США. Два народи, через історичні катаклізми, втративши свою державність у давні часи були розпорошені поміж різними державними утвореннями. У цих державних утвореннях часто-густо і українському народові, і єврейському відмовляли в їхньому праві на існування, розвиток та становлення.

З метою збереження себе, як нації, обидва народи створювали як на території інших національних держав, так і на території власної етнічної землі чисельні національні громади.

Якщо, єврейське питання набуває політичної ваги у міжнародних відносинах наприкінці ХІХ ст., то українське питання, менш ніж через півстоліття – у 1917-1920-х рр. Можемо з певністю констатувати, що з кінця ХІХ ст. і до початку ХХ ст. обидві нації, зазнавши утисків з боку місцевих влад, приходять до усвідомлення ідеї створення власної держави – єврейської на території Палестини, української на території сучасної України, яка на той момент була розподілена між іншими державами. Зародження національного руху на створення власної держави дало євреям можливість у середині ХХ ст. за підтримки міжнародної спільноти створити державу Ізраїль.

Щодо української національної ідеї, то, на жаль, вона такої міжнародної підтримки у ХХ ст. не знайшла. Перші спроби українського державотворення у 1917-1920-х рр. зазнали краху, і не лише через агресію тодішньої радянської росії, але й через небажання світової, особливо, європейської, спільноти, бачити ще одну національну державу. Не були підтримані і зусилля на самовизначення українців у час Другої світової війни.

Таке несприйняття світом України у ХХ ст., на відміну від Ізраїлю, можна пояснити відсутністю консолідованої української спільноти. Адже на момент створення єврейської держави в середині ХХ ст. єврейська спільнота була сформована у три значні групи світового єврейства, що різняться за генезою, культурно-політичним значенням і типом свого існування: «єврейство державницьке» зосереджене на території Ізраїлю; «нове

єврейство» – яке проживає у США та розвинених європейських країнах; «старе єврейство» – рештки єврейського населення в місцях традиційного проживання.

Українська спільнота таку консолідацію продемонструвала у 20-х рр. ХХІ ст. Хоча, слід зазначити, структурування розпочалося у ХХ ст. – це «українці діаспори», які розселені майже по всій території земної кулі, і їхні зусилля, які вони вклали у вирішення українського питання на міжнародному рівні на початку повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 р., провівши масові акції в країнах їхнього громадянства, ще потребують належного оцінювання; «українці-державники» – громадяни української держави, що постійно проживають на її території і продемонстрували свій вибір вчинивши опір, на який не очікувала міжнародна громадськість, окупаційним військам; «українці-заробітчани» – які лишаються громадянами власної держави, однак значну частку свого життя проводять за її межами, але під час повномасштабного вторгнення повернулися на батьківщину з метою відстоювання національних інтересів, або зайнялись вирішенням гуманітарних питань, волонтерством за місцем їх перебування.

Якщо з моменту свого виникнення Ізраїль, фактично, був приреченим на безперервний конфлікт із арабо-мусульманським світом, що його оточував звідусіль, то Україна, у свою чергу – постійно зазнавала утисків з боку північного сусіда, перебуваючи під економічним, суспільно-політичним та культурним пресом з його сторони. На відміну від України, де залишилися сильні постколоніальні течії, Ізраїль з перших місяців існування протидіє терористичним палестинським організаціям, котрі вважали терористичні дії формою національно-визвольної боротьби. Зі свого боку, ізраїльська державна ідеологія підхоплює міф про вкорінену арабську ворожість до євреїв і, розвиваючи та підтримуючи його, культивує тезу про необхідність постійної боротьби євреїв за виживання проти «реакційних арабських режимів».

Подібні заходи, а саме протидія російському терору, формування ідеології про ворожість московитів до українців, культивування постійної боротьби українців з імперськими

колоніальними бажаннями в Україні розпочинають здійснюватися з 2014 р. і активної фази набувають після 24 лютого 2022 р.

Таким чином, досвід євреїв у створенні та відстоюванні власної держави, є неоціненним для українців, оскільки має чимало подібних рис, а саме – безперервна агресія сусідів; визнання/невизнання міжнародною спільнотою права на самовизначення; необхідність формування державотворчої ідеології; загроза тривалого збройного протистояння; розпорошення народу по інших державах і т.д.

Людмила Стрільчук (Луцьк)

ГІБРИДНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ)

Ще із середини ХХ ст. політики озвучували тезу про те, що війни майбутнього – це, передусім, будуть інформаційні або ж економічні протистояння, а світ відійде від поняття війни (із застосуванням зброї та загарбанням територій), як від історичного архаїзму. Сучасні реалії частково спростовують цю тезу: нинішня повномасштабна агресія росії супроти України засвідчує, радше протилежне. Однак, частка правоти у озвученій тезі, все ж є, адже ваговою складовою нинішньої російської агресії є інформаційна війна, яка розпочалася ще задовго до повномасштабного вторгнення і на етапі гарячої фази війни продовжує залишатися невідомою її складовою.

Україна за час після проголошення незалежності не виробила імунітеру до гібридних інформаційних загроз з боку сильнішого у військово-політичному плані та більшого ресурсно північного сусіда. Досить показовими, із точки зору застосування стратегії «гібридної війни», є російські дії щодо Сходу України та Криму (2014 р.), всієї України (2022-2023 рр.). Чимало фактів засвідчують, що рф готувалася до цієї війни і планувала вести її саме у такий спосіб. Причиною того, що Україна стала об'єктом інформаційних гібридних атак з боку рф є те, що Україна чітко увиразнила свої прагнення і поступ до членства в європейській сім'ї, а росія, пордовжуючи залишатися у мареві імперських стереотипів, підпертих великодержавним шовінізмом, усіма

можливими засобами намагається перешкодити цьому. За таких умов, інфомаційна війна – це інтелектуальне протистояння концепцій, поглядів, стратегій, оформлене у короткі рядки повідомлень у стрічках новин і картинки для відео. Перемога на інформаційному фронті – це не лише домінування одного наративу над іншим, це мета домогтися прийняття рішень (керівництвом країни, військовим командуванням, народом) вигідних для противника, рішень, що прийматимуться на основі запущеної (неправдивої) інформації. Тобто, головною метою, яку переслідувала рф стало не допущення виходу України із російської сфери впливу. Частково у 2013 р. рф вдалося досягнути своєї мети в Україні, коли тогочасний президент В. Янукович відмовився від курсу на ЄС. І, якщо гібридна інформаційна операція вплинула на керівництво України, то більшість суспільства виявилися стійкими до російських інформаційних атак. Власне, уже з прикінця 2013 року російські ЗМІ стали висвітлювати події Євромайдану в агресивно-попагандистському світлі, формуючи в російському суспільстві образ «українців вороже налаштовах щодо росіян» про «зраду України», тощо.

Аналогічні дії з боку рф спостерігаємо і напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну: передислокація російських військових та військової техніки до східних кордонів України під виглядом військових навчань, зростання кількості та усе різкіша тональність «інформаційних вкидів» з боку російських високопосадовців про загрози з боку України та країн НАТО. Фактично, російське військово-політичне керівництво діяло за уже апробованою методичкою. Російська пропаганда безперервно використовувала технологію дискридитатії противника, формувався стійкий «обаз ворога».

Інформаційні атаки, які застосовувалися рф, у різний час супроти України мають багато спільних особливостей. Російські ЗМІ оприлюднювали конфіденційні відомості з особистого життя політиків, «вели скандальні розслідування» свідомо спотворюючи інформацію, концентрували увагу на «пікантних подробицях». Головне завдання таких інформаційних атак полягало у активізації підсвідомості людини, включення механізмів маніпулювання почуттями та емоціями. Впродовж тривалого періоду миролюбність та неагресивність українського суспільства

розглядалася із знаком плюс. Однак, нині, ситуація кардинально змінилася: загроза державній суверенності, фізичне знищення поставили на перший план волелюбність та національну консолідацію. Відповіддю на інформаційну агресію рф в Україні стало масове звернення до історії та ідеології УПА, консолідацію української нації, українізація російськомовного Півдня та Сходу країни. Основними методами інформаційної агресії проти України з боку рф до початку повномасштабного вторгнення стали: 1) дезінформація і маніпулювання; 2) пропаганда; 3) диверсифікація і пересмикування громадської думки; 4) психологічний та психотропний тиск; 5) поширення чуток. І якщо Україна зуміла виграти інформаційну війну на початку повномастабного вторгнення (2022 р.), то на ранішому етапі, українській стороні цього не вдавалося. Від моменту захоплення Криму (2014 р.), рф мала відчутну перевагу в інформаційній війні максимально активізувавши власних агентів інформаційного впливу у європейських та світових ЗМІ. І лише катастрофа із «Боїнгом-777» влітку 2014 р. позначилася переломом у інформаційному домінуванні рф. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну із першого дня війни, світовим співтовариством було сприйнято однозначно, а правильно побудована і широка інформаційна політика України забезпечили їй повне домінування в інформаційній війні.

Остаточні висновки щодо російської агресії робити ще рано, однак із впевненістю можна стверджувати, що жодні стратегічні і, взагалі, будь-які цілі російської інформаційної агресії щодо України не просто недосягнуті, а провалені. Інший же висновок очевидний: російська пропаганда як в середині самої рф, так і з зовні, базується на старих імперських стереотипах, не зважаючи на докорінну зміну геополітичної ситуації, рф намагається відновити радянський ідеологічно-інформаційний вплив, не шкодуючи на це сил і грошей. При цьому офіційна Москва докладє максимум зусиль для створення власного позитивного іміджу, звинувачуючи Україну у загорзах, нібито, створених нею ж для росії.

Війна проілюструвала, що із медіаграмотністю українського суспільства є чималі прогалини. Чому так сталося? Це уже зовсім інше запитання, яке вартує проаналізувати окремо. На сам кінець

варто акцентувати, що дешева та ефективна, а головне, практично, безвідмовна інформаційна зброя має значно ширший спектр застосування аніж будь яка інша зброя. При інформаційних атаках об'єктом враження стає свідомість і воля суспільства, що піддається агресії, а тому надзвичайно важливо мати у арсеналі засоби протидії – медіаграмотне, а значить стійке до інформаційних атак суспільство, формування якого має стати пріоритетом державної інформаційної політики.

Аліція Зигула (Люблін)

РОЛЬ УКРАЇНИ У НОВІЙ АРХІТЕКТУРІ БЕЗПЕКИ В РЕГІОНІ

З 2014 р. міжнародна спільнота стала свідком багатогранної кризи в безпосередній близькості до Європейського Союзу. Повномасштабна російсько-українська війна, що почалася вранці 24 лютого 2022 р., є наступним етапом згаданої кризи в Україні. Збройний конфлікт у Європі завершив період старанно вибудовуваного миру і стабілізації, а європейське співтовариство стало свідком відкритої агресії Росії проти України з порушенням її суверенітету та цілісності. Це явний підриг Російською Федерацією міжнародного порядку та принципів міжнародного права (що містяться, зокрема, у Статуті ООН та Заключному акті НБСЄ/ОБСЄ). Конфлікт на російсько-українському кордоні, який на першому етапі називали гібридною війною, а потім звичайні військові операції в Україні докорінно змінили безпекове середовище в Європі та в усьому світі. Українська криза та жорстокий російсько-український конфлікт у його центрі викликали занепокоєння щодо безпеки Польщі та регіону. Безпрецедентний повномасштабний напад на країну, розташовану в серці Європи і яка 30 років є незалежною, викрив російський імперіалізм. У наш час, коли міжнародне середовище сповнене взаємозалежності і життя окремих країн і суспільств зумовлена існуванням інших держав і суспільств, війна, що відбувається в Україні, впливає на безпеку Польщі та інших країн регіону. Дотримуючись теорії комплексів безпеки, запропонованої дослідниками Копенгагенської школи, питання безпеки слід аналізувати широко і прогнозувати розвиток подій у цій сфері на

регіональному рівні, оскільки поняття комплексу складається не лише з набору країн, а й із стосунків між ними, політичних, економічних, культурних та історичних взаємозалежностей. Напад на Україну однозначно дестабілізував безпекове середовище в Європі та привернув увагу світових лідерів, які до 2014 р. здавалися байдужими до імперіалістичних прагнень Росії. Якуб Борніо вважає, що сприйняття української кризи як проривної події для регіональної системи безпеки було чітко наголошене на вищому рівні. Колишній глава НАТО Андерс Фог Расмуссен в інтерв'ю Радіо Вільна Європа заявив: «Ми маємо усвідомити, що у нас є вибір між протистоянням Путіну зараз чи пізніше, тому що він не зупиниться на Україні». Здавалося б, экс-глава Північноатлантичного альянсу у 2022 р. повторить тези Леха Качинського, які він висунув у 2008 р. в Грузії, сказавши, що метою Росії є не тільки Грузія, «завтра Україна, післязавтра країни Балтії, а потім, можливо, моя країна». Ці слова повторив і покійний президент Качинський на Вестерплатте 1 вересня 2009 р. у сміливій і пророчій промові, як пізніше виявилось, в якій він попередив світ про небезпеку, яку становить сучасний імперіалізм. Поява російських військ на території України порушує всі міжнародні норми, а руйнування міжнародного порядку, вчинене Російською Федерацією, відкриває нову главу в історії міжнародних відносин і політики світової безпеки. Таким чином, це спонукає до наукових роздумів про роль і значення України в нових умовах, а також про політичні та військові наслідки війни для безпеки Польщі та регіону.

У своїх міркуваннях авторка шукає відповіді на такі дослідницькі запитання: у чому генезис української кризи та чому Російська Федерація узурпує право на Україну? Чому цей конфлікт набув інтернаціоналізації? Яку роль зараз відіграє Україна у забезпеченні безпеки в регіоні? Щоб знайти відповіді на наведені вище дослідницькі запитання, необхідно проаналізувати літературу з цього питання, правові акти, політичні рішення та вихідні матеріали, що є результатом міжнародних угод.

*Іван Зуляк (Тернопіль),
Соломія Кулик (Тернопіль)*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ШКОЛИ МИТНОЇ ВАРТИ В ГУРІ КАЛЬВАРІЇ (1925 р.)

Статут Центральної школи митної варті (далі – ЦШМВ) в Гурі Кальварії, ухвалено Міністерством фінансів (далі – МФ) Республіки Польщі (далі – РП) 3 березня 1925 р. Він передбачав професійну підготовку митників. ЦШМВ підпорядковувалася безпосередньо МФ, матеріальне забезпечення працівників здійснювала Дирекція мит (далі – ДМ) у Варшаві. Структурно заклад складався з двох відділів – вищого, для старших чиновників, нижчого – для службовців нижчої ланки. Її директор і комендант, із закріпленням за ним адміністративним складом, становили адміністрацію. До сфери діяльності коменданта входило управління адміністративно-господарською діяльністю, контроль за навчальним процесом, йому підпорядковувався адміністративний персонал школи та педагогічний колектив.

Навчальний процес забезпечували викладачі, призначені МФ, з окремих предметів у сфері податкового та митного регулювання, а також інструктори для навчання в інших галузях, передбачених програмою. Інструкторів призначало МФ з числа вищих службовців митниці. Їх обов'язком був контроль за виконанням розпорядку дня, розкладу занять, виконання різних практичних завдань, проведення гімнастики. Окрім того, вони виконували службову діяльність, передбачену статутом і внутрішнім розпорядком закладу. Старший інструктор був заступником шкільного інспектора на час його відсутності на службі. Штат адміністративного персоналу, кількість викладачів та інструкторів визначало МФ. Викладачі утворювали шкільний комітет, призначення якого ґрунтувалося на внесенні пропозицій щодо якості підготовки митників, яких делегували на курс підготовки ДМ на підставі наказів МФ.

Кожен курс підготовки, зазвичай, тривав упродовж трьох місяців. За необхідності, МФ володіло правом скорочення або продовження його тривалості. Програма навчання включала одинадцять предметів: організацію охорони кордону в інших країнах; правила митного оформлення; основні положення кримінального і податкового законів; організацію влади і

відомості про конституцію РП; слідчі дії та основи митної охорони; географію держави з врахуванням її історії; правила ведення бізнесу; надання невідкладної медичної допомоги; конярство; муштру і гімнастику; верхову їзду.

Кількість лекцій з окремих предметів для кожного відділу визначало МФ. Розклад проведення занять готував директор за погодженням з викладачами й інструкторами. Після завершення курсу кожен слухач складав іспити, програму і порядок проведення яких визначало МФ. Після закінчення курсу відбувався усний іспит з усіх предметів, наведених у програмі навчання, за винятком курсу з охорони кордону в інших країнах, географії польських земель з елементами історії, муштри та гімнастики. Дата початку та тривалість встановлювалася директором школи, за погодженням з викладачами. Іспит проводився одночасно в обох відділах школи за попередньо розробленим планом, перед екзаменаційною комісією у складі голови та викладача. Зазвичай, екзаменування з кожного предмету тривало в середньому не більше 10 хв. Після складання екзамену в кожній групі екзаменаційна комісія оцінювала результати на «дуже добре», «добре», «задовільно», «незадовільно». Рішення екзаменаційної комісії приймалися більшістю голосів і були остаточними. Комісія складала протокол, у якому зазначалася дата проведення, предмет, екзаменатори, їх розряд, результати іспитів. Протокол підписували голова і члени комісії.

Після завершення навчання кожен слухач отримував свідоцтво з зазначенням результатів. Сертифікати про завершення навчання отримували лише ті слухачі, які склали іспити з позитивним результатом з усіх предметів. Натомість, слухачі, які отримували «незадовільно» з одного або декількох предметів, мали повторно їх перескладати, без повторення курсу навчання, не раніше як через три місяці і не пізніше як через шість місяців після завершення навчання. Перескладання іспитів дозволялося лише один раз упродовж зазначених термінів. У протилежному разі, ті слухачі, які їх не склали, мали бути звільнені з органів митної служби на підставі статті 116.

Варто зауважити, що незалежно від положень циркулярів МФ від 11 жовтня 1924 р. і від 30 червня. 1925 р. про делегування на навчання до ЦШМВ в Гурі Кальварії, на навчання відряджали

лише добре підготовлених службовців митної служби. Були випадки, коли ДМ відправляли осіб, непридатних для служби охорони кордону. Це «.наражало Державну скарбницю на непотрібні витрати, викликані необхідністю відправлення зі школи невідповідних кандидатів на свої посади...». Комендант ЦШМВ готував кваліфікаційний висновок на кожного випускника, ґрунтований на спостереженнях за слухачами, упродовж навчального процесу, який скеровувався з поіменними списками випускників до відповідної ДМ.

Були випадки, коли частина слухачів, скерованих на навчання, привозили до Гури Кальварії свої родини. З приводу чого МФ повідомляло, що їх заборонялося розміщувати в будівлях навчального закладу, жодних винятків не існувало. Натомість слухачам, дозволялося їх привозити до населеного пункту і поселяти в приватному помешканні, за рахунок власних коштів.

20 березня 1925 р. податкова служба Львова надсилала митним органам інформацію про отримання сертифікатів практичного іспиту такими особами, як: Софією Стресеровною, Станіславом Йосковим, Кароліною Гуліковою, Олександром Мельниковим, Вельямином Кножовним, Марією Реваковичевою, Софією Селігмановою, Сесилією Стрельбицькою.

Отже, функціонування ЦШМВ в Гурі Кальварії передбачало професійну підготовку митників на основі навчальної програми, затвердженої МФ, делегованих місцевими ДМ.

Бестанчук Яна (Чернівці)

ФОРМУВАННЯ РЕПРЕСИВНИХ МЕТОДІВ ВПЛИВУ НА МІСЦЕВЕ НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПОВОЄННОЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 1944 – 1945 рр.

Період після Другої світової війни на території Чернівецької області був доволі складним для подальшого розвитку регіону. Після відновлення політики радянзації, влада почала вживати різноманітні заходи для забезпечення свого контролю та зміцнення свого політичного впливу. Ці методи стали нероздільною частиною радянської системи управління та підтримки політичної стабільності.

Після звільнення Чернівецької області 29 березня 1944 р. від

нацистського режиму, вже в квітні 1944 р. радянська влада розпочала хвилю політичних репресій. Політичні опоненти комуністичного режиму, а також активісти і громадяни, які виступали проти радянських реформ або мали зв'язки з попередньою владою, піддавалися арештам, ув'язненням та репресіям.

В 1944 – 1945 рр. радянська влада провела масові депортації населення з деяких регіонів Чернівецької області, зокрема з гірських районів, які вважалися потенційно небезпечними для комуністичного режиму. Людей депортували до різних регіонів СРСР. Всього за 1944 – 1946 рр. було виселено близько 461 сім'ї у віддалені регіони СРСР.

Відбувалися масові акції виселення, підтримувані регулярними частинами Червоної армії, до яких були задіяні навіть танки й бронемашини. Українські повстанці, крім поодиноких випадків, не змогли організовано виступити. За такої обставини пропагандисти націоналістичного підпілля підтримували депортованих словом. Просили не залишати ворогові свого майна.

Радянська влада впроваджувала процес тотальної цензури та контролю над медіа. Місцева влада мала суворий контроль над засобами масової інформації, включаючи газети, радіо та телебачення. Всі видання були суворо цензуровані для забезпечення поширення пропаганди комуністичного режиму.

Масові обшуки та перевірки громадян були поширені, щоб знайти потенційних «ворогів народу» та покарати їх. Постійні обшуки та перевірки населення змушували громадян жити в страху та підсилювали ефект постійного нагляду. Ці заходи сприяли створенню атмосфери страху та політичної лояльності до радянського режиму.

Впродовж «другого етапу радянізації» відбувалися численні репресивні методи впливу на місцеве населення, які були характерними для радянського режиму і вони тривали впродовж багатьох років після війни. Місцеве населення зазнало впливу запровадження нового етапу радянізації, який відбувався інтенсивніше ніж у первинний період і тим самим, разом з особистим досвідом війни це суттєво вплинуло на психологічний стан місцевого населення, яке повинно було швидко адаптуватися до нової реальності.

ХІV БУКОВИНСЬКА МІЖНАРОДНА
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Чернівці, 27 – 28 жовтня 2023 р.

Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 13,13. Зам. № 28. Тираж 100 прим.

Виготівник: ПВКФ «Технодрук»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1841 від 10.06.2004 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. (0372) 55-05-85